

**HERRI-LITERATURARI
BURUZKO BIGARREN JARDUNALDIAK**

Donostia, 1992-III-25/26/27

HERRI-NARRATIBAREN EREMUA

Donostia, 1991-III-25

Jose M. Satrustegi

Herri-literaturari buruzko II. Jardunaldiak hasten ditu gaur Euskaltzaindiak herri-narratiba aztergai duela beste behin kontapoesiarekin egin zuen bezala, geure herri-jakintzaren alor aberatsa hobeki ezagutu eta lantzeko asmoz.

Literatura, berez, edozein herritako hizkuntza idatziaren bilduma orokorra dela esan daiteke. Txukuntasuna kontutan hartuz, hizkuntza landuaren mailan hitza bera eta bere erabilpena apaingai ikusten duen idazlearen lanari ere literatura esaten zaio.

Euskararen inguruan herri-literatura beste zerbait da; ahozko traditiotik jasotako kondakizun, olerki, esames eta ipui guzien altxor aberatsa, alegia. Horrek ez du esan nahi horrelako bilduma batek azken mailako balio eta garrantzia duenik, edo sasi-literatura denik. Idazteko tradizioz ez duten herri zaharrek buruz eta oroimenez jasotako ondarea utzi dute, beste edozein bezain jakingarria, eta ahozko errepikapenez gorpuztua.

Sutondoko txoko epelean mamitu zen ipui ernagarrien xarmaz haurren mintzaira. Esatari hoberenen ereduaz eta bertsolariaren sagardotegitako eskolan aberastu zen entzunleen belarria, eta izen gabeko olerkari askoren balada, erromantze, maitelero eta abesti ederrekin iritsi zuen euskarak herri-literaturaren gailurra. Idatzia ala ez, herri zahar baten jakintza da eta azttertzea merezi du.

Helburua

Jardunaldi hauetan egin nahi den lana oinarritzkoa da herri-narratibaren eremua, hots, mugak, ikuspegi zabalez finkatu eta narratibaren adar desberdinen sailkapen zehatza egitea, atal bakoitzaren ezaugarri bereziak ahal bezain argi emanaz. Horren arabera, oraingoz, etxe eraiketa eta horniketa ez baino, lehen materialen hautapena eta ikerlanen bideratzea egin nahi da geroari begira.

Saio hauen garrantzi nagusia Euskal Herrian ere herri-jakintzari Unibertsitateko atea ireki izana da, munduan zehar aspaldi egin ohi denaren arabera. EUTGren harrera ireki eta baliotsuari esker, arbasoengandik hartutako ondare oparoari zor zitzaion ohorezko aitormena egiten zaio.

Euskaltzaindiko Herri-literatura batzordearen esker ona, beraz, Donostiako EUTGri, eta Jardunaldi hauetako partaideak goi mailako emaitzekin ahaleginduko gara Jakintzaren santutegia dagokion tokian uzten.

Herri-narratiba

Gure ikastaroetako prozedura zaharrari jarraituz, *status quaestionis* delako aztergaien balorapenarekin hasiko dut txostena. Zer adierazi nahi da herri-narratiba esatean hemen?

Narratiba, berez, kondakizunaren pareko hitza da. Gauzen, ekintzen, ametsen edo sendipenen azalpena. Literaturari dagokion neurrian, prosaz egindako edozein deskribapen izan daiteke; ala hizkuntza landuen esparruan idazkeraren duintasuna gogoan dela arau berezi batzuen inguruan idatzitako lana. Luzea ala laburra izan daiteke eta idazlearen trebetasuna nabarmentzen da.

Herri-narratiban ez dago idazle jakinik, esateriak baizik. Emaitza, beraz, ez dago inoiz eredu bakarrari loturik eta aldakorra izan ohi da. Aitorpena izan daiteke janzkeraz ahula eta edukinaz garrantzitsua; eta alderantziz, funts gutxiko mezua emankizun txukuna bihur daiteke hitz-tun onaren ezpainetan. Kontutan hartzeko adierazpena da hau etnografia lanetan, izan ere, lekuko askoren esanekin osotu ohi da gehienetan egoera baten ikuspegia edo mezuaren edukina.

Literaturaren ikuspegia ez da noski etnografiarena eta herri-narratibaren ingurumen ertzak finkatzerakoan sortzen zaigun lehen kezka hau da: mintzairaren janzkera ala mezu zatikatuen edukin sakona da garrantzitsuena tradizio zaharren berreskuratzean?

Arazo korapilatsua da benetan. Herri-narratiban oso pozgarria izan ohi da mito zaharren aurkipena, baina zoritxarrez gutxitan datorkigu horrelako emaitza bat bere osotasunean borobildurik. Batzuetan, hitz soil edo esames ihartutan egon ohi da adierazpen miresgarri baten soka muturra.

Hori hala izanik, ez zegoen ikerlarientzat aukera gehiegirik. Bilketa-lana zen lehen helburua eta ahal bezainbat datu jasotzeari ekin zaio ia orain arte.

Hau zen mende honen hasierako maisu nagusien aholkua. M. Speranski errusiarrak, honela zioen 1917an: "Agertutako ondorioetan gelditu

gabe, etnografiak bere ikerketetan jarraitzen du, bildutako materialea eraiketa orokor bat egiteko oraindik aski ez delakoan. Horrela, bilketa-lanera itzuli da berriro zientzia eta berauen tratamendura, geroko gizaldien mesedetan lan eginez. Bainan ikasketa orokorrak gero nola izango diren eta noiz egongo garen egiteko moduan, horretaz ezer ez dakigu”¹.

Bide beretik ibilia da, noski, Euskal Herriko jakintza tradiziozkoaren gurdia, Azkue, Barandiaran eta aita Donostia, ospetsuak lekuko, besteak beste.

Nahita-ezpadako bilduma horien antzekotan oinarritzen da orain gure herri-jakintzaren azterketa eta urtegi horretatik isuritako xirripa da herri-literaturaren narratiba delakoa, hots, *euskaldun zaharrengan mendez-mende hitzez mamitu eta orain izkribuz jasotako lekukoen kondakizunak*.

Bizia bera eta herriaren oroimena bezain zabala da bere eremua, eta benetan oparoa eskuratutako gaien kopurua. Lehen eginkizuna buruturik biltzaileen isileko lan erraldoiari esker, sintesi edo laburpenez edukin orokorren emaitza berriak jasotzen hasteko garaia da. Gari bihia ere ez da mandiotan zokoraturik egonez ogi bihurtzen.

Ez gara lehenak horretan ere. Europako ateak irekitzen ari diren unean kultura zaharren konparaketako bideak urratuak zirela ikusi daiteke, euskaldunon altxorra ezagugaitza delarik aldamententzat ere.

Sailkapena

Herri baten jakintza ez da bakarrik mintzaira eta literatura. Bada gizonak berak sortutako tresna eta lanabesen ekintza bat, hala nola erligioak piztutako kezka eta festari darion dantza. Ontziak eta etxea jan-edanak eta jantziak, abereak eta lurra, ostatua eta eliza, dena da herri baten kultura etnografiaren eremu berezian.

Materiale horien deskribapena eta ohituren azalpena, hitzez eginik ala izkribuz, herri-literatura bihurtzen da eta, batzutan, ipui, mito eta esames politetz jantzia.

Alde batera utziz neurtitzen baratzeko balada, erromantze, maitelelo, kontapoesia, bertso papera eta bertsolaritza, prosa edo hitzlauz jasotako gaien sailkatzea da lehenik egin beharreko lana herrinarratibak zenbat atal dituen jakiteko.

Eguneroko bizitzan gertuen dauden urratsetatik hurbilduko gara aspaldikoetara, ezagunetik izkutueta.

(1) M. SPERANSKI, *La literatura rusa*, Moscú, 1917, p. 400. in *Morfología del cuento* Vladimir Propp. (Traducción castellana, Madrid, 971, p. 15).

Gertakizuna. Norberak bizi duen inguruan sumatutako gauzen kontra eta esatariak bere esperientzia bezala emana. Hurbilekoen jarraipena ere bertan kokatzen da, hala nola aita-amen gertaerak eta pertsona ezagunen lekukotasunez baieztuak. Lehen iturriko berriak alegia.

Kondaira. Gertatutzat eman arren inolako frogarik ez duten pasai-zoak. Pertsona buruz ala gauzei buruz emandako berriak izan daitezke eta zehatz-mehatz horrela ez izanik ere kondatzen duenak gertatutzat daukan informazioa da.

Historio-mistorio. Asmaketa hutsa izan gabe errealitate aldetik asko aldentutako eranskinak dituen goraiapmena. Ahoz-ahoz gehitutako ekin-tzen itzal handia.

Azken batean, norbaiten aitortza sinestezina dela adierazteko erabiltzen da, “nora zoaz historio horrekin?” esaten bezala.

Herriek elkarren artean izaten dituzten esamesak ere hemen sartzen dira.

Nere aitak kondatzen zuen honako hau:

“Arbizuarra juan omen zen Arakilgo etxalde haundi batera mutil serbitzera. Denbora gutxi egiten omen zuten mutilak etxe hartan eta arbizuarrak apustua egina zuen baietz urtea bete.

Ahal zuen guzia eginagatik ez zion (morroiak) gustorik egiten nagusiari eta, azkenean, haserretu ziren biak.

Etxekoandreak egiten dio mutilari:

— Jakin behar duzu nagusiak nahi duena egiten duela.

Handik egun batzutara, zalke eultziko² egunean aurretik baizoiak zakuarekin mutila eskalaretan eta atzetik nagusia, lasatzen du harek zakua, eta nagusiak irristatuta lepoa hautsi.

Hasten da orduan oihuka etxekoandrea,

— Hator, hator lasterka nagusiak lepoa hautsi dik eta!!!

Eta mutilak hitzetik-hortzera:

— *Nagusiak nahi duena egiten du, etxekoandre”.*

Alegia edo fabula. Bereziki animalien bidez aholku zuhurrak emateko ipuia. Esan behar da, halere, alegietako pertsonaiak ez direla beti abereak izaten. Hona hemen Luzaiden ikasi nuen alegia:

(2) *Zalke.* Veza, arbeja. “Zalke eultziko eguna”, día de la parva de la veza.

“Suia, ura eta konfiantxa desertuan elgarrekin omen zoatzin behin batez.

—Sekula galtzen bagituk nola harrapatuko gitie? —jin omen zitzaien burura.

Suiak: —Ni naizen lekian hautsa uzten diat, erran zuen.

Urak: —Nik enekin diat ihia.

Konfiantxak: —Xantza duzie! Ni galtzen banuk enik gehio nehork harrapatuko.

Eta gizonak gero eni begira, hau erran zuen:

—Konfiantxa behin baizik ez da galtzen” (J.B. Mosho).

“Leyenda” esateko ez dut hitzik aurkitu. *Elezahar* behar bada. Urdiainen jentilen sineste zaharrak badira, baina ez dakit eurentzat ipuiak ala beste zerbait diren. “Iturrizarra” jentilek egina dela esaten dute. Harri landu zabalak ditu horman. Haundiena lurrean egoten zen txorroharri luze bat bezala goiko urak hartzeko. Jentilen alabak ekarri omen zuen besapean Sarabetik. Bide erdian bere aitari itxaran egitea eskatu omen zion.

—Zer da itxâna egitea? galdetu zion aitak.

—Eztakizu? erantzun zion alabak; harria lurrean utzi eta lasaitzea.

—Hori jakin banau bi harri ekarriko nituen batean.

Ipui miresgarri itxura dute baina, denbora berean, jentilak hezur eta mamizko pertsonaiak ziren eurentzat.

Ohitura zaharra (tradición). Zenbait ekintza eta gertakizuni buruz ahoz-ahozko esamesetan eman izan den azalpena. Beste batzuetan ohiturak ez du azalpenik, eta aipatu ohi den arrazoi bakarra, hau da: “Aurrekoek egiten zutelako”. Sineste zaharren kutsuko gauzak izan daitezke.

Atsotitza edo errefraua. Bere laburrean jardun luze antzuek ez duten edukin esanguratsua darama ia beti, eta herri narratibari dagokionez adierazpen bizi eta argiak sortu ohi ditu askotan entzunle ezjakinentzat.

Gaurko emakumearen minberatasunarentzat gogokoa izan ez arren, *gizona gizon saskitik ere*, esaten zuen euskaldunak, eta esaldiaren mezua jakin nahi duenarentzat, hona hitzez-hitz Luzaiden jasotako zirtada:

“Emazte batek saski baten barnian erematen zuen bere senarra erre kara. Txakurra ateratzen zako bidera,

—Hail hortik etxera! —egiten dako emazteak.

Baina txakurrak etzakon kasuik egiten. Orduan senarrak agintzen dako saskiaren barnetik, eta txakurrak obeditu.

— *Gizona gizon saskitik e(re)!* erran zuen emazteak eta han berean laxatu senarra” (J.B. Mosho).

Esamesa. Arinkeriaz eta kalte egiteagatik asmatutako berriketa.

Ipuia edo *ipuina.* Hezibiderako eta jolasteko kondakizun erakargarria.

Mitoa. Jainko eta Jainkosen berriak, munduaren sorketa eta gizonaren kezka sakonei erantzuteko bideak antzinatean landu zituen gizaikuspegi miresgarria.

Atal batzuen eta besteen arteko mugak non dauden ez da beti erraz agertzen, baina herri-narratiban eman daitezkeen joera nagusiak eredu hauetara hurbil daitezke.

Ipuin mundua

Hitzaldi baten epe mugatuan ezinezkoa da aipatutako atal guziak banan-banan aztertzea eta, ikuspegi orokorretik aldenduz, euskal ipuien esparru ernagarrian sartuko gara. Altxor aberatsa bezain nahasia da herri-literaturaren ondare emankor hau. Ipuien azterketa ez da batere erraza eta metodologia gaurkotuaren bidez egin behar da noski. Sailkapen zehatza egitea da ikerlanaren lehen urratsa, horren baitan baitago ondorengo lanen emaitza.

Ohizko banaketa hirukoitza zen orain arte: ipui miresgarriak, ohiturei buruzkoak eta animalienak. Neuk ere, gutxi gora-behera eredu horri jarraituz, *Ipui miresgarriak*, *Axelko eta otsoko* deitu nituen aspaldi argitaratutako bi ipui bilduma, nahiz hirugarrena Nafarroako *Mattin Mottela* pertsonaren inguruan entzundakoekin burutua den, ez zuzenean ohiturekin.

Sailkapen hori oso zabaldurik egon arren ez da inola ere egokiena. Ekintza bera eman daiteke pertsona, animalia eta gauzen ipuietan, eta Vladimir Propp maisuak bere egunean adierazi zuen bezala, abereen ipuietan badira miresgarriak ere ³.

Beste balorapen bat egitera behartzen gaitu horrek, eta ipuiaren ardatza edo berezko funtsa garrantzitsuago dela azaleko pertsonaia baino, konturatzen gara orduan. Hasteko, egitura oso berezia duten ipui miresgarriak ezar ditzakegu, alde batetik, eta ipui normalak bestetik.

(3) VLADIMIR PROPP, *Morfología del cuento*. Edit. Fundamentos, Madrid, 1971, p. 135. Apéndice I.

Lehen multzoaren izenari dagokionez, “Ipui harrigarriak” izenburua gero eta zabalduago dago azken urteotan eta ez du inola ere edukinaren itxura ematen. Harritik dator harrigarria, eta harriduraren antzera, ikara handiko zerbait esan nahi du. Izialduraren pareko eragina alegia. Miresgarria, alderantziz, beldurrik gabeko gauza xarmadunari esaten zaio eta antza ederreko edukin semantikoa du. Herriak ongi bereizten ditu bi hitzak eta baditu era bietako ipuiak. Adibidez, “Lakuntzako barregarria” izeneko pasaia honela jaso nuen Urdiainen:

“Lakuntzako gizon batek *harrigarri* bat egin nahi zuen eta basta batekin igo zen teilatura. Korpuskristiko prozesioa pasatzean bota nahi zuen kalera, baina lokarritan hankak nahastu eta bera etorri zan goiti-behera.

Han zapartatu zen gizona.

“Harrigarria in-berrien, barregarria egin zuen”. (Lukas Zufiaurrek kondatua)

Bilketa lanetan lehen araua berri-emailearen burubidea jasotzen ahalgintzea da, esanahiaz jabetzeko hurbilketa bat egitea. Ezinbestekoa da fidagarritasuna lortzea ondorengo ikerketak fidagarriak izango badira.

Ipuiak ez dira gertakizun sailean ala asmakizunetan sartzen ikerleak horrela uste duelako, emaileak esanagatik baizik. Honen iritzia jaso behar da, ez itaunlariaren jakintza edo maisukeria.

Bilketako bigarren araua jasotakoaren itxura ez aldatzea da. Pertsonaia bakoitzak badu bere nortasuna eta antzeko pasaizo guziak berari itsasten zaizkio.

Ezagunak dira Peru eta Maria bikotearen gora-beherak. Peru gizajoa, buru gutxiko zuntzuna, Mariak txakur txiki bat bezala ibiltzen du munduaren barregarri. Agindutako guziak alderantziz egitea da ipuiaren ardatza.

Beste muturrean dago hitz ederren bidez legegizonei ere iruzur egiten dien gizon alfer eta burutsua.

Hara non, desbiderapenak zuzentzeko *Elezuri* izena neuk emanik bigarrenari, *Lapur zuriak* liburuan plazaratu ondoren euskal argitaletxe batek berriro “Peru gezurtia” izenarekin argitaratzen duen⁴.

Ipuiaren muina Perurena ez baino bestelakoa izanik eta gezurtiaren itzal txarra oso bigarren mailakoa bere ausardiaren ondoan, hankasartze handiegia iduritu zitzaidan eta haserre agertu nion nere kexua arduradunari ikerlanetan ari ginenok aipamen bat eta herri-literaturak bere duintasuna merezi genuela esanez.

(4) J.M. SATRUSTEGI, *Lapur zuriak*, GIE, Donostia, 1981, 155 or.

Errudunak beste gauzatxo batzuen artean, honako hau erantzun zidan

“Duela hiru bat urte, zuk ‘egokitzaile omen den jauna’ deitzen diozun gure lankideari ipuin herrikoi bat aukeratu eta egokitzeko eskatu genion, ‘Txalupa’ Sailean argitaratzeko. Horrelaxe heldu zen gure eskuetara Resurrección María de Azkue Jaunaren *Euskaleñaren Yakintza* (bigarren liburuan *Peru Añazpe* izenburuarekin 275. orrialdean ageri den ipuina, haurrentzat egokiturik. Garbi gera bedi, bada, horixe eta ez besterik izan zela Peru Gezurtiaren iturria. Behar bada, egin genuen pekatu bakarra Resurrección M.ª de Azkueren izena ez jartzea izan zen. Eta ahaleginak egingo ditugu hurrengo argitalpenean ipuin hori Markinan jaso zuen apaiz ospetsuaren izena jartzen.”

Egia da Azkuek nolabait nahasten dituela ipui mota biak honako hau dioelarik 1899an *Euskalzale* aldizkarian:

“Irakurburu onegaz Peru ta Maria antxinako ipuin geienak, geienak gatz-bagakoak, egiten zirean. Ipuin au Markinar agura zaar batek geuri esanikoa ta gure irakurla guztien gogokoa izango dala uste dogu”.

Herri-jakintzaren bilketa lanak hasten ziren une hartan nola jakinen zuen ikerlariak eurok jasotako lanen ondoren eta bilduma horiei esker orain egiten dugun bereizketaren berri? Gehiegi ezkatzea izango zen.

Baina, galdera hauxe da: nork nahasi zituen adar desberdin horiek? Herriak? Oso jakingarria da eta kontutan hartzekoa Azkuek berak aitortzen duen hau:

“Con el nombre de *Putifar*, oí este hermoso cuento, aunque algo más breve, hace muchos años, en Urdazuri (AN). Publiqué este cuento el año de 1899 en la revista *Euskalzale*, págs. 13, 23, y 31, con el nombre de *Peru ta Maria*. Muy semejante es el publicado por Mayi Ariztia en *Gure Herria*, año de 1933, pág. 486, con el título *Artoreen ichtorioa*” (*Euskaleñaren Yakintza*, II, 1942, pág. 290).

Garbi ikusten da Azkue bera izan zela gizon argiaren pasaizoak Peru zozoloaren adarrera aldatu zituena. Aipatzen dituen bi iturriek izen propioa ematen diote pertsonaiari.

Hori dela eta urak bideratu nahian, honela hasten da nik argitaratutako lana:

“*Elezuri, alferhaundi* (izena neurea da, noski).

Bazen behin gizon bat esaten ahal den alferrena, baina argia. Ateraldi zorrotzak zituen, baratzea belarrak harturik egongo bazen ere. Laiek ez zuten harekin neke haundirik izaten. Lanarekin haserreturik bizi zen beti⁵⁹.

Harrigarria zera da, ikerlanen ondoren argialetxe batek ehun urteren buruan horrelako hankasartze nabarmen batean inolako erruaren konzientzia txarrik ez sentitzea. Horregatik erantzun nion argitaratzaileari, begiak irekiarazi nahian, honako hau:

“Badakit, noski, Azkuek horrela ipini zuela eta hori da, beste gauza askoren artean, Azkuek jasotakoari aldatu behar izan dioguna, kasu honetan gizon ernea baita pertsonaia, ernerik baldin bada munduan, eta emakumeak ez du berezitasun haundirik. Laguntzaile bakarrik.

Azkuek batzutan halakorik baldin badu ere, jatorra zen eta oharrak uzten ditu. Ezagutzen zituen jatorrizko izenak ematen ditu —*Putifar*, Arttoren ichtoria—; herriak nekez huts egiten zuen orduan herri-jakintzaren oinarrizko punduetan. Eta denbora berean, bere iritzi pertsonala ere azaltzen du: ‘Con este título (de *Peru ta Maria*) se hacía la mayoría de los cuentos antiguos, insípidos los más’ (ipui honi buruz beste hau dio: ‘... oí este hermoso cuento, aunque algo más breve, hace muchos años, en Urdazuri (AN)’.”

Eta oraingo egoera argitzeko eztabaida aproposa izan zenez, honela bukatu nuen argialetxeari emandako erantzuna:

“Baina, itxuraz, gauzak hobetu beharrean kakaztatzen joatea hobe izango da, norbaiten ustez, eta Peru gizajo baten izenari *Gezurtia* itsasi zaio. Gezurra ote da, beraz, ipui honen oinarrizko funts, ardatz eta edukin nagusia? Gezurraren eredia ematen al zaio haurrari ikasgai?

Urte asko daramat gai hauetaz arduratzen eta ez dut inon eta inoiz herri-jakintzan horrelakorik entzun. Besterik da norbait nahi duelarik *bere* ipuia sortu. Non gelditzen da orduan alporja batek legegizon ikasien argudio guziak zapaltzen dituen ondorio soziala? Eta non alferrak bere ofiziotik bizitzeko behar duen izpiritu erne eta argia?

Mesedez, seriotasun piska bat. Behar-beharrezkoa ikusten dut salaketa zabal eta ganorazko bat egitea. Neu prest nago egoera zertan dagoen esateko.”

(5) LUIS ERRAZKIN, *Ipuin herrikoia*, ELKAR, Donostia, 1983.

Badakit dirua jokuan dagoen lekuan ikerlariak ez duela ezer egitekorik, baina galtzaile nagusia, azken finean, herri-ondarea bera da. Gaurregun herri-jakintza zientzia prestijiatuen mailan ikertzen da herri aurreratueta eta ohore handiz zaindu ohi dute maisuek. Konparaketa lana ere gero eta gehiago indartzen doan zientzia da herrien arteko ezagutzan. Nora joan daiteke Euskal Herria irabazi zikin batzuen zurrumurruan geure altxorren lekukotasuna hautsi eta apurtuz?

Sintesia da bilketa lanari falta zaion urrats berria, eta komenigarria izango da horri buruz egindako saioen berri ematea, besterik ez bada, informazio mailan eta eztabaidagai. Atal hau izango da noski gure artean gehigarri berritsuena.

Metodologia

Aipatutako ipuiaren eztabaidan, hain zuzen, bi ikuspegi desberdinen arazoa dago. Peru pertsonaiaren izena hartu zuen argitaletxeak, besterik gabe, gizon zozoaren multzoan nahasteko baserritar argia. Kondakizunaren edukin borobildua hor zegoen, bestalde, Peru eta Mariaren zerzelada arruntekin ezer ikustekorik ez duela ikusteko. Pentsatzekoa zen norbaitek gaizki emandako izena dela.

Ikerlanerako lehen ondore oinarrizkoa, zera da, *ipuietan pertsonaiaren itxurak ez baino, bere portaerak erabakitzen duela esandakoaren funtsa edo ardatza, zein multzotakoa den jakiteko*. Ariaren haritik egina da harila.

Sintesia deitzen zaion aniztasunaren batasuna, antzekoen laburpen trinkoa da.

Gerta daiteke, adibidez, pertsonaia berari maila desberdinetako ekin-tzak leporatzea.

Jentilen eredia kontutan hartzen badugu, elezahar edo leyenda alo-reko pertsonaiaren ezaugarri nagusiak hauek izango lirateke: 1. Jende handia eta indartsua; 2. Tolesgabe eta zineza; 3. Baketsua, eta 4. Gizajosamarra. Pertsonaren nortasun-ertza endaren azken egunekin galtzen da.

Ardatzaren adar horietako bakoitzak baditu bere adierazpen zehatzak, eta azken jentilari dagokionez, urdiandarrek jaso omen zuten eta herrian zaindu. Hil aurrean Kristoren etorrera iragarri omen zuen.

Honela kondatzen dute berek:

“Sarabeko haitzien bizitzen zian jentilak. Txuma luziek omen zituzten eta gorputz guzia ilez beteik. Oso haundiak zian eta andrak e(re) bai.

Azkeneako jentil bat geatu eta herriá jaitsi zuten. Labendaia-kin ⁶ ematen zioten jateá. Erdi-itsutuik zegoen eta burnizko barraikin jaso zioten betazala. Jende txikia ikustean, hitz hauek esan omen zituen:

*Badiyua jende humanua
heldu da jende txiki perrua!*

Hil zanien, jentilen lur guztiak Urdiaingo herriaindako izan omen ziran.”

Esames honek badu aldaska nabar bat. Apustua egin omen zuen jentilak gizonarekin, zeinek gehiago jan.

“Jende txikia fan zan narruba jantzita eta gainetik arropa. Jaten hasi zian eta txiki horrek naiko jan z(u)enien botatzen z(u)en (jatekoa) narruá, ta bestia jan ta jan... Gero hasi zan txikioki mugitzen da ezin zan mugitu zukan pisubekin. Hartu zuen labana, ebagi zuen tripia eta haik guziak kanpuá atazian.

Jentila harriturik raso sobré:

- Baia tripia zabalduok eta bizik ago?
- Eztok ikusten ba?

Harek e zabaldu ta... Aaaii!

*Sortuok jende txiki perrua
akabatuok jende humanua”.*

(Luisa Goikoetxea. Urdiain)

Aldaska nabarra dela esan dut lehen. Odolgiroko heriotzeak ez dauka ezer ikustekorik jentilen munduarekin. Eranskina da eta arrotza. Txertoak gainera arazo bi sortzen ditu: jatorriarena eta esanahi edo intenzioarena.

Labankada faltsuaren tokia ipui arruntetan dago. Adibidez, denda batean ohostu nahi zuen soldaduak, arropa azpian zeraman ardoz betetako zahakoari labana sartu zion, tximu dendariari bere burua hilarazteko.

Urdiaingo berriemailearen hitzetan, halere, ez da jentila ipui arrunten mailara erakartzen; alderantziz, mitoen zeru-sapairako bidean doa. Hain zuzen ere, indardunen borrokan erabili ohi diren apustuko hiru froga aipatzen dira: *indarrarena*, eta gizon txikiak eskuetan apurtzen du gazta freskoa, harria dela esanez. *Balanka jaurtiketarena*, Sakanatik Urbasa mendira bota eta ardiren bat hil dezakeela esanez, eta *jatekoena*.

Horrek esan nahi du, jentilen kondakizunak, elezaharren, ipui miresgarrien eta mitogaien soka luzean dantzan dabiltzala. Indardunen mitogai

(6) *Labendai*, pala de horno.

na barmena da, noski, jentilena eta mito mailan kokatzen hasia. Esanguratsua da azken egunotan ikasi eta orain lehenengoz esaten dudana pasadizo zoragarri hau:

“Sakana (bailara) iten emen zailtzan (jentilak). Sakan hau iten ta, harri asko, eta harri hoiek ezin kenduik. Eta harriyoiek kentzen ari ziala, ebeik bezela emen zukatzain idi haundiyek, bai ezin tiratuik.

Jentilain alabak ikusi emen z(u)en amurraziyuekin, eta hartu emen z(u)en besape bat (harri) ta pātu emen z(u)en hor haitz hortan, goien, baia bazeala bat eskapatu emen zaion, harri bat: hura da *Odolkiko harriya*.

Baia sobré ba emen zoon sorginen bat Ameskoa hortan, eta ameskuar hura oso enfaatuik ikustien hor pātu z(u)en haitza, kole(r)arekin, bee amurraziyuekin, Irurtzango ‘Dos Hermanak’ in emen zituben harrek” (Luisa Goikoetxea. Urdiain, 1992-I-7)

Arazorik korapilatsuen, eta behar-beharrezkoa, sail desberdinen ertzak mugatzea da. Jentilen esparrua ez da errazena, noski. Elezahar edo “leyenda” modukoak dira, alde batetik; ipui miresgarrien hegada handietan mugitzen dira, eta mito kutsurik ere ez zaie falta.

Bere zailtasun eta guzti azterketaren oinarri hartu baditut arrazoi askorengatik da: 1) Materiale baliotsua daukagulako. 2) Sinesteak bizirik dirauelako, eta 3) bere mugikortasunean aldaeren nabardurak herriak berak azpimarratzen dituelako.

Aurreko kondakizunak eman dizkidan emakumeak dio, azken Jentil hura bere sortetxean zaindu zutela, eta herriko zaharrek hori bera aitortzen dute. Jentilak, beraz, ez dira ipuien mailako asmaketak. Baina, denbora berean, Odolkiko haitzaren eta “Dos Hermanak” aipatzen dituen elezaharra bukatzean, honako komentario hau egiten du berak: “kontu zaharrak zein politikak ziren!”.

Berriemailearentzat, beraz, jentilen gauza izan arren, beste zerbait da. Ez da berdin haragi bizian lan egitea eta hezur soilen moduko datu ihartuen bidez ondoreak ateratzea. Eremita gutxi gelditzen zaizkigu tradizioen mundu bizian lan egiteko.

Ikerlariaren aldetik, ipui miresgarrien eta mitoen bitarteko hesia non dagoen bilatzea da helburu hurrena. Hau da hitzaldi honen azken pundua, eta aportazio nagusia bere zalantza eta guzti.

Mitologaiaren eremua, hasteko, zabala da herri-narratibaren. Garai bateko jainko eta jainkosen berriekin batera, ingurumenaren sorrerari dagozkion sinesteak, gizonaren kezka sakonei erantzuteko asmaketak eta lan-

gintzako aurrerapen garrantzitsuen aipamena ere barne daude, antzinateko ikuspegi miresgarriz apaindurik.

Euskal Herriko mitologia berez sortu, eta landu gabe gelditutako landareen sastraka bada ere klasikoen lur landuetako lorategien aldean, lore bitxi eta emaitza izkaturik badago bertan.

Adibide argi eta hitz xumetan esan ohi ditu herriak gizonaren amets handienak. Honela ikusten du euskaldunak noizbait izandako mundu zoriontsuaren galera:

“Garai batean animaliak ongi konpontzen omen ziren euren artean. Bakea zen nagusi munduan.

Egun batean kakamarroa zapaldu omen zuen zangoarekin mandoak. Animalia txikiak haserretu egin ziren eta bilera bat egin zuten handien erasoei erantzuteko.

Handiek azeria bidali zuten zer gertatzen zen ikustera eta harro agertu zen besteen aurrean.

Orduan erle samalda joan zen hodei bat bezala azeriaren gainera eta hozkadaz josi zuten ia hiltzeraino.

Ahal zuen bezala itzuli zenean lagunetara, minaren-minez, honako hau esan zien bakarrik azeriak:

– Txikiak dira baina hozkada mina dute. Utz ditzagun bakean”.

Hizkuntzaren aldetik itxura oso desberdinean datozkigu euskal mitoak. Esaera labur eta hitz ihartuetan dago batzuetan mezu sakona, munduaren sorrerako uren banaketa bezala: *Ur goiena, ur barrena, Urteberri egun ona*.

Badaude, alderantziz, kondakizun bizi eta eraginkorrak ere, iragan denborarekin muzindu ez baino eraberrituz itxura aldatzen joan direnak.

Desberdintasun nabarmen horren atzetik zergatiaren bila emandako urratsek, mitogaien iturburutara hurbildu naute. Lehen kasuan, *munduaren sorrera* eta antzeko *kosmogonigaien* indar izkutuek sortutako jakin-mina kanpotik datorkio gizonari: han nonbait galdutako izartegi batetik. Arrazoizko ikuspegi berriak sortutako zientzia eta teknikak indargabetu eta baztertu egin du aurreko pentsaera eta ohituren herri-jakintza, eta galdu ez diren formak euren trinkotasun ihartuan ulergaitzak dira herriarentzat, Olentzero, Zarpantzar eta Miel Otxin bezala.

Bigarren multzoan, gizonaren *barne-gogo* eta *amets bete-ezinak* dira indar eragileak eta norberarekiko ahalmen izkutuak betetzen dira mitoetan.

Hautentzat ere aldatu zen, noski, antzinateko pentsabide hura eta sineste zaharren ikuspegia, baina giza-joeren berezko irrika —instintoa— ez da aldatu eta gizona-gizon den bitartean iraungo du.

Berezko irrika honek badu hurruneke haien itxurak ez bezalako bizitasuna, eta aldian-aldiko beharren arabera antzaldatur berritzen da. Pertsonaien nortasunak ez du ajolarik, animaliak izan ala Tartaloa, moroak ala jentilak. Indardunen aurka gizon txikia garaile ateratzeko bideren bat beti sortuko da.

Mitoea giza-pentsaeraren nahiz amets nagusien goren mailako sapaian mugitzen da, gaurko filosofia eta zientziaren aulkia bereganatuz. Sinbologiaren eskutik doa eguneroko gauza arrunten gaintik daudenetara daraman bidean.

Jakintza metafisikoa, natura ingurumeneko gertakizunak eta gizonaren barne-gogo betikoak argitzeko erabili diren esames zaharrak dira mitoak.

Herri-narratibaren gailurra den mitoea benetan mito den ezagutzeko, literatur-apaingarrien jantziez biluzi, pertsonaien izenak ahaztu eta helburuen sustrai gordina behar da ikusi. Eguneroko lan arrunten zama gainditu eta goragokoen arnasa astingarria du pizten; jainko-jainkosen zeruan sartu eta gizonaren gura izkutuenak hezur-mamitzen ditu. Baina ez da amets hutsa: ameslariaren bizia baldintzatzen du eta bultzatzen. Mitoea izan zen antzinateko erlijioen hegalkada gorena.

A dibidez, ipui miresgarria dirudien Urbasa mendiko hartzaren zertzelada xumea, arotzak matxarda goriarekin erre baitzion muturra eta garaitu, Tartalo beldurgarriaren antzeko gaia da indardunen aurkako gizonaren borrokan.

Alderantziz gerta daiteke, jainkoa eta naturaren gain egindako balorapenak ipuin arrunten mailako zirtada arruntak izatea. Euskal ipuin, zaharretan esaten da, Jainkoari hiru gauza atera zitzaizkiola gaizki: egunaren argiko ilargia, itsasoan euria eta gizonen ditiak.

Herri-narratibaren Jardunaldi hauetan bide-urratze bat egin nahi du Euskaltzaindiak zer dugun eta non koka ikasten joateko.

Besterik gabe txanda ematen diot hurrengo hizlariari.

Narrativa popular vasca (Resumen)

La cultura de tradición oral vasca que, a partir del siglo XIX ha tenido buenos recopiladores, dispone de abundante material que interesa ordenar y clasificar, como punto de partida para abordar el tratamiento científico de síntesis.

El concepto de narrativa popular se entiende aquí en el sentido amplio de la palabra, como conjunto de relatos de tradición oral recopilados por los etnógrafos y folcloristas vascos. No entra, por supuesto, la poética popular de baladas, romances, cantares y otros testimonios versificados.

Partiendo de las comunicaciones de experiencias más inmediatas, como pueden ser los relatos personales y de oficio, en Etnografía, se señalan los siguientes apartados: fábulas, refranes glosados, cuentos, creencias, tradiciones, leyendas y mitos.

Esta primera ponencia centra la atención en la difícil frontera entre el cuento maravilloso y el mito, ya que la esquemática y, en ocasiones, fosilizada formulación lingüística de importantes conceptos en los estratos más antiguos, complica la identificación de los mismos.

Más allá del Olimpo de los dioses y héroes clásicos, incluimos también en la categoría de mitos, los sucesos cosmogónicos de los orígenes, la exaltación subliminal de determinados valores del hombre, como el valor y la fuerza liberadora de seres sobrehumanos, así como la versión sacralizada de los descubrimientos relevantes por mediación de un modesto Prometeo autóctono.

Metodología

Se propone la desmitologización del mito o despojo sistemático del ropaje literario para definir su estructura.

Los elementos básicos de identificación se reducirían a la referencia arquetípica que inspira el relato y/o la intervención de un factor trascendente o la acción de elementos ligados a él.

Hay mitos que se expresan en frases lapidarias y términos fosilizados; en tanto que otros relatos son prolijos y presentan numerosas formulaciones de distinto signo: protagonismo de animales, monstruos, genios equiparables a Polifemo, gigantes, gentiles, etc.

La dinámica de cada proceso mítico ha podido influir en el resultado divergente que observamos. Proponemos como hipótesis de trabajo, distinguir la iniciativa o interés externo, como los sucesos cosmogónicos, que inspiran el mito por una parte; y la motivación personal, como el triunfo del hombre sobre seres sobrehumanos, que actúa desde dentro, por otra.

El paso de la mentalidad prelógica al mundo de la razón trivializó el papel del mito con resultado de desafección y pérdida de contenido que esterilizó los términos de inspiración cósmica.

La motivación de los mitos de proyección antropológica es instintiva y no se paraliza, sino que sigue actuando a través del inconsciente y se adapta al signo cambiante de la cultura y de los tiempos. Produce riqueza de signos y de manifestaciones.

En síntesis, el reto del oso de Urbasa derrotado por las tenazas rusientes del herrero, no desmerece de Tártalo o Polifemo vasco derrotado por el muchacho que le vació el ojo a fuego, y de otros relatos que resaltan la victoria del ingenio humano sobre la fuerza bruta.

EUSKAL IPUIN HARRIGARRIAK

Donostia, 1992-III-25

Martin Etxeberria Zuloaga

0. SARRERA

Herri-Literaturari buruzko II. Jardunaldi hauen ardatza herri-narratiba da.

Jose Maria Satrustegi jaunak, aurreko ponentzian, herri-narratiba horren eremua zehaztu digu, alor zabal-aberats honen gune desberdinak zedarrituz.

Ipuinek horietako gune bat osatzen dute, eta ezin uka jardunaldi hauetan leku berezia eman zaienik. Are gehiago, ponentzia eta txostenen zenbatekoari begiratuz, ipuinen inguruko azalpenei lehentasuna eman zaionaren inpresiorik ezin sahiets, izan ere, zortzi ponentzietatik hiruk, zuzenki, ipuina edo ipuingintza dute ardatz eta zazpi txostenetatik seik.

Ez noa orain aukeraketa honen azterketan murgiltzera. Ez da hori ponentzia honen helburua ezta, ene ustez, ponentzia honen izenburuak hona erakarri zaituztenon interes nagusia. Eta, halere, ezin ezkutuan gorde urte luzeetan nire buruan gira-biraka ibili diren kezka eta galderak direla eta, honelako egitaraua ikusteak sortu duen itxaropena, honelako galdera baten bidez plazara dezakedana: hasiak al gara, azkenik, herri-literaturaren arlo honi behar hainbateko garrantzia ematen? Barka, baina, ikusiak ikusita, ez naiz erantzun zuzenez ziur oraindik.

Baina horretan, beste gauza askotan bezala, barruan, nire baitan esan nahi dut, egon daiteke errua, kanpoan, ikerlari eta Unibertsitate mailan zehazki, egon beharrean.

Eta hau badiot ez dut erretorika hutsez esaten, beharrezkoa dudalako, eta ponentzia honen testuingurua zehazteari komenigarri deritzodalako baizik.

Izan ere, zeren izenean naukazue hemen ponentzia honi hasiera ematen? Arrazoi bakarra dago, agian: 1973.urtean *Jakinek* argitaratutako nire *Euskaldunen ipuin harrigarriak*.

Nanterreko Unibertsitatean Maîtrise-tarako 1972.urtean aurkezturiko azter-lanaren argitalpena da liburu hori, V. Propp-en azterbidea gure euskal eremura hurbildu eta bertan testatzea helburutzat zuena.

Hogei urte geroago, non gaude? Ez naiz nor besteei buruz hitzegiteko. Niri dagokidanez bi aitorten, pertsonala lehenengoa, orokorragoa bigarrena, nahiz eta pertsonala izaten jarraitu:

1. Pertsonalki: lan hark ez du bigarren bat umatu, bai, ordea, ernemindu: Euskal Ipuin Harrigarrien "Corpus"a. Baina bizi beharrak eta beste zenbait lanek ez didate nahi adina beta utzi oraingoz.

2. Orokrago: Ipuinen eremua zabal eta aberatsa izateaz gain interesgarria ere badela deritzot, eta, halere, ez duela orain arte ikerlari eta Unibertsitate-gizonen interes osoa bereganatu uste dut. Hobe oker banengo!

Bi aitorten horien argitan ikusi beharko litzateke urte askoren ondoren birhurbilketa apal bat besterik ez den nire ponentzia hau. Nik horrela dakusat, bederen. Eta luzapen gehiago gabe, etor gaitezen harira.

1. EUSKAL IPUIN HARRIGARRIAK. EREMUA MUGATZEN

Hiru hitzez osaturiko izenburua jarri diogu ponentzia honi eta bakoitzak bere eragin nabarmena du eremu bat mugatu eta argitzerakoan. Eta, esan beharrik ez dago, helburu horrekin, hain zuzen, aukeratu dira hiru hitz horiek. Aukera, beraz, ez da kasualitatearen nahiz halabeharraren ondorio itsua.

Izenburu horretako hitz bakoitzak herri-narratibaren azpi-multzo bat mugatu eta definitzen du, bai orokorki eta baita partikularki, hau da gure herri-narratibari bagagozkio.

Beste hitzetan, batetik *ipue*z ari gara, bestetik ipuin mota berezi bat dugu aztergai: ipuin *harrigarriak*, eta, azkenik, *gure* ipuin harrigarriez gara mintzo. Azal ditzagun hiru puntu hauek:

1.1. Ipuin

Zabala eta aberatsa dela herri-narratibaren eremua aitortuz eman diogu hasiera gure ponentziari; eta horretaz jabetzeko, nahikoa da hantzen ikertzaile eta jasotzaile desberdinen lanetan aurki ditzakegun arlo-aipamen eta sailkapen zerrendak aztertzea. Leiendak, txisteak, alegiak, mitoak, asmakizunak, esaerak, ipuinak, atsoitzak, kontakizunak, eta abar aurkituko ditugu sarri asko horrelakoetan, herri-narratibaren oparotasunaren agerpen bezala.

Aberastasun horrek, halere, nahi baino arazo gehiago sortzen dizki-gu sailkapen zehatz bat egiterakoan, eta aipatu berria dugun zerrenda horretako terminu batzuek multzo jakin eta bakar bat adierazten badute ere, badago besterik, hau da, nahasketa sortzen duenik ere, edo nahiago bada, gutako bakoitzarengan ohiartzun desberdinak sortzen duenik. Hauen artean, baten bat aipatzerakoan, hirukote bat aipatuko dut: Mito-Leiendaa-Ipuin. Hirukote ospetsua, benetan! eta eztabaida ugariren iturri!

Gure herri-narratiba jasotzen eta, argitaratzeko besterik ez bada ere, nolabait sailkatzen ahalegindu direnengana jotzen badugu, ez dago asko aztertu beharrik hiru kontzeptu horiek nahasian erabiltzen dituztela ikusteko. Hona hemen zenbait adibide:

– Jean François Cerquand-ek honela izendatzen du 1874. urtean argitaratzen hasten den bilduma: *Légendes et récits populaires du Pays Basque*.

– Wentworth Webster-ek 1877. urtean argitaratzen du bere *Basque Legends*, leienda eta ipuin sorta bat eskainiz.

– Julien Vinson-ek 1883. urtean argitaratzen duen *Folklore du Pays Basque* liburuaren lehen atalak “Contes et récits” darama izenburutzat eta bere barne sailak hauek dira:

- A - “Légendes et superstitions”.
- B - “Contes merveilleux”.
- C - “Récits de sottises et de naïvetés”.

– Resurrección M.ª de Azkue-ren *Euskalerraren Yakintza*-ren bigarren liburuak *Ipuin eta irakurgaiak* darama izenburutzat (bere itzulpe-nean: *Cuentos y Leyendas*), baina aurkibidean *ipuin luzeak* eta *ipuin laburrak* izenburupean aurkitzen ditugu sailkatuta material guztiak.

Garbi dago besterik gabe, beraz, ipuin, leienda eta mito terminoek ez dutela erabilpen zehatzik aipaturiko ikerlariengan. Beste adibide bat eman nahirik, hona hemen W. Webster-ek bere liburuaren hasieran, Tartaroren leiendei buruz ari delarik, tartekatzen duen zatitxo bat:

“Es ciertamente una cuestión interesante: ¿Existe alguna conexión entre el Tártaro vasco y el Ciclope de la Odisea y los clásicos? En primer lugar debemos señalar que la *Leyenda del Ciclope* no es exclusiva de los escritores griegos y latinos, ni siquiera de los pueblos arios. Una prueba de ello es el trabajo sobre *Leyendas del Tártaro* presentado por M. d’Abaddie de la “Société des Sciences de Bayona”, en el que el autor relata que en junio de 1943, en un punto de Africa Oriental situado en Latitud 9.2º Norte, Longitud 34.48º Este, escuchó *el cuento* de labios de un hombre que nunca había abandonado aquel país. Por

tanto, es solamente la modalidad específica de *la Leyenda*, y no la idea original, lo que los griegos “pueden” haber tomado de los vascos. Debemos sin embargo señalar que *el mito del Ciclope* es un mito occidental, no oriental, y que está más estrictamente localizado que casi todos los demás”. (Azpimarrak nireak dira) (W. Webster: *Leyendas Vascas*, 11. eta 12. orr., Miraguano Ediciones, Madrid, 1989).

Zikloperen leienda nahiz mitoa, Tartaroren leienda nahiz ipuina eta Zikloperen nahiz Tartaroren leienda aipatzen ditu Webster-ek, hiru terminu hauek beren artean trukagarri bezala erabiliz.

Arazo hau ez da, halere, gure ikerlari eta biltzaileena bakarrik. Stith Thompson-ek 1946. urtean argitaratu zuen bere *The Folktale* liburu ospetsua, eta bere lehen atalburuan honela dio:

“En el presente trabajo nuestro interés está limitado a un campo relativamente reducido: el cuento tradicional en prosa, el cual ha pasado de una generación a otra en forma escrita u oral. Tales cuentos son, desde luego, uno de los muchos tipos de material narrativo.” (Stith Thompson: *El cuento folklórico*, 26. orr., Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central de Venezuela, Venezuela, 1972).

Folktale-a mugatzeko Stith Thompson-ek bi erizpide erabiltzen ditu, beraz: alde batetik kontu horrek prosazko egitura edukitzea, eta bestetik tradizio baten jabe izatea, hau da, sortu berria ez izatea.

Bi erizpide hauek mugaturiko zelaia luze-zabala da eta Folktale edo kontu zahar horren gerizpean kontakizun mota asko babes daiteke. Stith Thompson berak hamaika kontu-mota desberdin bereizten du, hala nola:

1. “Märchen” edo “household tale”, nahiz “conte populaire” edo “cuentos de hadas”.
2. “Novella”k.
3. Heroen kontuak.
4. “Sage” nahiz kontuak.
5. Kontu argitzaileak.
6. Mitoa.
7. Animalien kontuak.
8. Alegiak.
9. Kontu barregarriak.
10. Santuen leiendak.
11. Sagak.

Zeren arabera burutzen du sailkapen hau? Egia esan, Stith Thompson-i sailkapen zehatzaren arazoak ez diola buruhauste handiegirik ematen iruditzen zait eta berak aipatzen dituen multzo horiek bere sailkatze-

-lanaren ondorioak izan beharrean, herriak berak edo ikerlari nahiz jasotzaileek erabilitako sailkapenen oihartzun deskriptibo bat besterik ez direla uste dut. Thompson-ek literatura espezialduan erabiltzen den terminologia jaso, nolabait deskribatu eta erabili egiten du. Baina ohar honekin ematen dio hasiera kapitulu honi:

“Folktalea nahiz gizonaren eginahal artistikoaren beste sorkari guztiak direla eta ikerlariak analisi xehegia egitearen arriskua du. Herri baten ahozko narratibagintza guztia ikertzeaz ardura daiteke, eta eduki, era nahiz sorburuaren araberako kategoritan argiro zatikatzen ihardun dezake, baina hain zehazki eginiko ipuinen azterketa horrek zalantzarik gabe asko erakusten badio ere, bere baieztapenak kontaktzen dituzten gizon-emakumeei ezezagunak zaizkiela eta bost axola diela jakin behar du. Oso analisisia finak egin dira aurreko denboretan eta ahalegin handiak egin dira alperrik folktaleen mota desberdinen muga zehatzak ezarri nahian”. (*op. cit.*, 30. orr.).

Oharrak badu, noski, bere garrantzia, ona baita nahita-nahiez sailkatu beharraren arriskua gogoraraztea eta tresneriaren kamustasuna begien aurrean jartzea. Halaber, herri-narratibaz ari bagara, herriari adi egon beharra azpimarratzea. Baina badu, halere, ohar horrek bere arriskua ere. Bide horretatik errazegi iritsi baikaitezke zientziaren ukaziora nahiz herrikoitasun antzura ere.

Dena dela, gauza bat dago garbi: herri-narratiba dela eta, badagoela arazo pranko sailkapen bat burutzeko orduan. Eta, halere, zailtasunak zailtasun, gure iharduerak jarraipenik izango badu, beharrezkoa deritzot sailkapen bat, behin-behinekoa bada ere, emateari.

Herri-narratibaz ari garenez, bi erizpidek mugatzen dutela eremu hori esan dezakegu:

1. *herri-narratiba*, narrazioz, kontuz osatuta dago.
2. *herri-narratiba*, herri batek, berak sortuz nahiz besteenak bereganatuz, bere buruari kontatu/kontaktzen dizkion narrazio horiek osatzen dute. Eta oraintsu arte kontatu, ahoz kontatu dira.

Herri batek bere buruari kontaktzen dizkion kontu guztiak ez dira, ordea, berdinak, ez egituraz, ez edukiz, ez helburuz, ezta eraz ere. Lehen aipaturiko hirukotera itzuliz: mito-leiendai-*ipuin*, hirurak narrazioak dira, baina gizakiak ez du jarrera berdina hartzen hiruren aurrean:

- mitoa sinesmenari, erlijioari, loturik agertzen zaigu;
- leiendan kontaktzen denak gertatutakoaren ezaugarria du;
- *ipuinak*, aldiz, asmakizunen eremura garamatza; ipuinetan kontaktzen dena ez da ez sinesgai ezta gertakari ere.

Mittoa sinismenaren euskarri eta erritoaren lagun da, leienda historia bilakatzen da, ipuinak, berriz, dibertsio eta atseginaren mundura garamatza batez ere.

Mittoa eta leienda egiaren eremuan mugituko lirateke, beraz, eta ipuina, aldiz, irudimen eta fantasiaren eremuan.

Erizpide hauek tajuz erabiltzeko, ordea, bere buruari kontuak kontatzen dizkion herri horren barruan egon beharko litzateke kontalarien eta kontu-entzuleen jarreraz zuzen jabetzeko eta jasotzeko. Bestalde, aspaldian dago esana sinismena galtzarekin batera mitoak ipuin bilakatzen joan zirela. Mugatu berriak ditugun eremuak, beraz, aski aldakorak direnik ezin dezakegu ahaztu. Gure helbururako nahikoa adierazgarri dela deritzot, halere.

1.2. Ipuin harrigarriak

Asmakizunezko herri-kontu edo herri-narrazioak bezala mugatu berriak ditugu ipuinak, sinismenari nahiz historiari kontrajarritz.

Horrela, zertxobait zehaztu eta estutu dugu ipuinaren eremua, baina nahikoa ireki eta zabala agertzen zaigu, halere, oraindik.

Stith Thompson-ek eginiko sailkapena gogoratzen badugu, ikusten dugu berak eginiko hamaika azpisailkatetik sei-zazpi bat definizio honen altzoan jaso ditzakegula, hala nola: “märchen” edo “household tale”, novellak, heroen kontuak, animalien kontuak, alegiak, santuen leiendak, eta kontu barregarriak.

Folklore-zale eta Folklore-ikertzaileen artean badago, halere, ospe eta eraginkortasun berezia izan eta duen sailkapen bat, edo bi, nahiago bada: Anti Aarne nahiz Aarne-Thompson-ena.

Anti Aarne, ikertzaile finlandiarrek, 1910. urtean argitaratu zuen bere “Verzeichnis der Märchentypen”. Liburu honetan, Anti Aarne jauna herri-kontakizunen eredu edo tipo desberdinen katalogoa mugatzen saiatu zen. Berarentzat kontakizun-eredu nahiz tipo bat bere kabuz bizi den kontu edo ipuin solte batek osatzen zuen. Sailkatze lan honek, bestalde, bazuen helburu jakin bat, hau da: lurralde desberdinetako ipuinen aldegarritasuna ahalbideratzea. Beste era batera esanda, helburu praktiko batez buruturiko sailkatze sistema unibertsala erdietsi nahi zuen Anti Aarne-k, eta honen adierazgarri hona bere hitzak:

“¡Cuánto se facilitaría la labor de los recolectores de cuentos si todas las colecciones de cuentos folklóricos impresas hasta ahora se ordenasen de acuerdo al mismo sistema! El estudioso podría descubrir

en un momento, el material que necesita de cualquier colección, mientras que al presente, se ve obligado a revisar toda la obra si desea familiarizarse con los contenidos. Ya que cada editor ha arreglado su colección según su propio juicio, el cual sólo en pocos casos ha estado guiado por un profundo conocimiento de la materia". (Anti Aarne: *Verzeichnis der Märchentypen*, 8 s. orr., Stith Thompson-ek bere *El cuento folklórico-n 529*. orrialdean aipatzen duenez).

Anti Aarner-en lana garrantzitsua izan bazen ere, lehenengoa izanik, ez zen osoa izan eta laster atzeman zen osatu beharrezkoa zela. Stith Thompson ikertzaile ipar-amerikarrak ekin zion lan honi eta 1928. urtean argitaratu zuen *The Types of the Folk-Tale: Anti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen translated and enlarged*; arruntki Aarne-Thompson-en *The Types of the Folktale* bezala ezagutzen dena; eta, neurri batean bederen, A. Aarne-k eman zion helburua lortu duena, hau da: gaurregun ipuin bat aipatzerakoan beharrezkoa da Aarne-Thompson-en katalogoarekiko lotura adieraztea.

Anti Aarner-en ustetan, eta geroztik sailkapen honi jarraituko diote gehienek, ipuin multzoa hiru azpimultzo nagusitan bereiz dezakegu: animalien ipuinak, ipuin folkloriko arruntak eta ipuin barregarriak.

Aipatu azpimultzo bakoitza, bestalde, azpisail desberdinetan birmultzoka daiteke; honela, animalien ipuinen multzoa ipuin horietan agertzen diren animalien arabera sailka daiteke. Ipuin barregarriek, berriz, hiru azpisail nagusi onartzen dituzte: leloen ipuinak, senar-emazteen ipuinak eta gezurren ipuinak.

Ipuin folkloriko arrunten multzoa, A. Aarne-ren esanetan, multzo handiena da, eta lau azpisail nagusiz osatuta dagoela deritzo; hona hemen lau azpisail hauek:

- magiazko ipuin edo ipuin harrigarriak
- erlijiozko ipuinak
- ipuin erromantikoak
- ogro ergelaren ipuinak

Hemen aurkitzen ditugu, azkenean, gure ipuin harrigarriak. Egia da Aarne-ek ez digula erizpide gehiegirik ematen ipuin harrigarrien muina zertan datzan jakiteko, honela baitio:

“En los cuentos de magia siempre se encuentra algún factor sobrenatural, e igualmente y por lo general, en los religiosos; mientras que los relatos románticos se mueven dentro de los límites de la posibilidad. Para los cuentos del ogro estúpido ha sido difícil encontrar un lugar satisfactorio en la clasificación. Son en verdad cuentos maravillosos y

como tales deberían colocarse junto con otros cuentos de maravillas, pero por otra parte, ya que en su carácter y naturaleza se parecen a los cuentos humorísticos, se han colocado como el último grupo de los cuentos folklóricos comunes, cercanos a las anécdotas humorísticas". (op. cit. 12-14 orr./ Sthith Thompson-ek bere *El cuento folklórico*-n, 531. orrialdean aipatzen duenez).

Luze eta sakon eztabaida daiteke Aarne-k proposatu eta Aarne-Thompson bikotearen eskutik hainbat hedatu den sailkapen honen zuzentasun eta egokieraz. Eztabaida daiteke eta eztabaidatu da. Eta arrazoi osoz. Ez noa ni liskar honetan sartzera, ordea. Zergatik?

1. Bere sailkapenaren oinarri zientifikoak hamaika aldiz, arrazoi osoz, kolokan jarriak izan arren, sailkapen horrek A. Aarne-k eman zion helburu nagusia bete eta betetzen jarraitzen duelako, hau da: behar-beharrezko erreferente bihurtu delako, aipamen, alderaketa eta abar egiterakoan.

Guk ere onartu beharrekoa, beraz.

2. Ipuin harrigarriari gagozkiolarik, Aarne-Thompson-ek mugatzen zuten azpi-saila eta Propp nahiz beste ikertzaileek, beste bidetatik abiatuz, hersten dutena, neurri batean bederen, bat datozelako.

V. Propp berak, *Ipuinen Morfologia*-n, 1929an, honela dio:

"Como ya hemos observado en el prefacio, esta obra está consagrada a los cuentos *maravillosos*. La existencia de los cuentos maravillosos en tanto que categoría particular será admitida como una hipótesis de trabajo indispensable. Por cuentos maravillosos, entendemos los que están clasificados en el índice de Aarne y Thompson entre los números 300 y 479. Esta definición preliminar es artificial, pero más adelante se presentará la ocasión de dar otra que sea más precisa; la extraeremos de las conclusiones mismas a las que hayamos llegado." (V. Propp: *Morfología del cuento*, 31. orr., Editorial Fundamentos, 5.ª edición, Madrid, 1981).

Eta aurrerago ematen duen definizioa hau da:

"La constancia de la estructura de los cuentos maravillosos permite dar una definición hipotética de ellos, que se puede formular de la forma siguiente: el cuento maravilloso es un relato construido según la sucesión regular de las funciones citadas en sus diferentes formas, con ausencia de algunas de ellas en tal relato y repeticiones de otras en tal otro".

Definizio hau eman ondoren, honela jarraitzen du:

“Esta definición hace perder su sentido a la palabra *maravilloso* y es fácil en efecto imaginar un cuento maravilloso de hadas o fantástico construido de una forma completamente diferente... De modo inverso algunos cuentos no maravillosos, bastante raros, pueden construirse según el esquema citado. Un cierto número de leyendas, algunos cuentos de animales y narraciones aisladas poseen la misma estructura. Por tanto, la palabra *maravilloso* debe ser reemplazada por otro término. Es muy difícil hallar uno y por eso dejamos provisionalmente a estos cuentos su antigua denominación”. (V. Propp, *op. cit.*, 115-116. orr.).

Propp-en Morfologia mendebaldean ezagutzera eman zenetik hamai-ka eztabaida eta ikerketa egin da ipuin harrigarriak definitzeko asmoz, eta, halere, erabateko kontsentsua egiteke dagoela esan beharko dugu. Azken batean, jarrera pragmatiko bat nagusitu dela esan dezakegu; horren adierazgarri Jacques Berlioz, Claude Brémont eta Catherine Velay-Vallantin ikerlariek *Formes médiévales du conte merveilleux* liburuaren aurkezpe-nean, 1989. urtean, diotena ekar dezakegu:

“Nous n’ignorons pas qu’il est difficile de dire ce qu’on doit entendre par “conte merveilleux”. Pour couper court à une discussion sans issue, nous avons résolu de prendre pour base de notre enquête la liste naguère dressée par les folkloristes finnois, et donc de rechercher les formes médiévales des contes--types analysés dans le catalogue de Aarne et Thompson, entre les numéros 300 et 745, sous le titre *Marvellous tales*; c’est déjà ainsi que Vladimir Propp avait procédé dans sa “Morfologie du conte”, et cette solution, si elle est loin d’échapper à l’arbitraire, reste la moins mauvaise qu’on puisse imaginer” (J. Berlioz, C. Brémont, C. Velay-Vallantin: *Formes médiévales du Conte Merveilleux*, 9. orr., Stock/Moyen Age, Stock, Paris, 1989).

Aarne-Thompson eta Vladimir Propp. *The Types of the Folk-Tale* eta *Ipuinaren Morfologia*. Horra hor ipuin harrigarrien eremuaren sarbide nagusiak.

1.3. Euskal ipuin harrigarriak

Bi hitz besterik ez honetaz: euskal edo euskaldunen ipuin harrigarriak. Gure herrian jasotako ipuin harrigarriak euskal ipuintzat emango ditugu. Gureak ere badirelako, nahiz hemen sortuak ez izan. Eta geureak eginez gure kulturaren osagai bihurtu direlako. Ipuin bakoitzaren azterketa zehatzak erabaki beharko du ipuin horren jatorria eta hedapena, euskal berezitasunaren presentzia ala gabezia, eta abar. Baina, oro har, gure herrian jasotako edozein ipuin euskal ipuintzat emango dugu. Beste guztiek egiten duten bezala.

2. EUSKAL IPUIN HARRIGARRIAK. EREMUA ZEHAZTEN

Teorian bada ere, gure ihardueraren esparrua mugatu dugula uste dut, herri-narratibaren zein elementu edo osagaiz ari garen argituz. Eta, nahiz, agian, bati baino gehiagori alperrikako lana iruditu, honetan, beste lan-esparru askotan bezala, ezinbestekoa deritzot kontzeptuak argitzeari eta eremuak zedarritzeari, betiko nahasketan jarraitu nahi ez badugu bederen.

Guregana itzuliz, ordea, zein da euskal ipuin harrigarrien eremua? Zein ipuinek osatzen dute? Zein egitura dute? Nolako berezitasunen jabe dira?

Honelako eta beste hamaika galdera ere egin diezaiokegu geure buruari eta denak dira interesgarri eta garrantzitsu gure ipuin-multzo horren ezagutza sakona erdietsi nahi badugu. Galdera guztiei erantzun ezinik, ordea, mugatu berri dugun eremu hori piska bat zehazten ahaleginduko naiz, kontutan edukiz nire oraingo interesa nagusia nolabaiteko "Corpus" a osatzean datzala. Eta besterik gabe jo dezagun ipuin bildumetara.

2.1. Euskal ipuinen bildumak

Mende bat igaro da euskal herri-narratibaren lehen bilduma Jean François Cerquand-ek argitaratu zuenetik. "Légends et récits populaires du Pays Basque" izenburupean, 1874-1885 urte tartean 117 kontakizun frantsesez eta horietatik 109 euskaraz argitara eman zituen Pabeko *Société des Sciences, Lettres et Arts*-en aldizkarian. Geroztik beste ikerlari batzu beren bildumak argitaratzen saiatu ziren. Denak ezin hemen zerrendatu eta gehien aipatzen direnak gogora ekarriko ditut:

– W. Webster-en *Basque Legends*, 1877. urtean Londonen argitaratua; bertan, ingelesez, 48 kontakizun aurkitzen ditugu.

– Julien Vinson-en *Folklore du Pays Basque*, 1883. urtean Parisen argitaratua; bertan, frantsesez, eta "Contes et récits" izeneko lehen atalean, 36 kontakizun aurkitzen ditugu. Horietatik, halere, 17 Cerquand-en bildumatik hartuak daude, bat Araquistainen liburutik eta beste lau Webster-engan aurkitzen ditugu. Vinson-ek, beraz, 14 kontakizun berri eskaintzen dizkigu, berak dioenez, Webster eta bien artean, Donibane Lohizunen batez ere, 1874-76 urteetan jasoak.

– Jean Barbier-en *Légendes du Pays Basque d'après la tradition*, 1931. urtean, kontakizun guztien euskarazko testua emanaz, frantsesez argitaratua. Bertan 50 kontakizun aurkitzen ditugu.

– Mayi Ariztia-ren *Amattoren uzta*, 1934. urtean, Baionan argitaratua. Bertan 16 kontakizun euskaraz, bere frantsesezko itzulpenaz, ematen dizkigu.

– Mayi Ariztia-ren “Leyendes Labourdinas”, *Anuario de Eusko Folkloren 1934. urtean argitaratua. Bertan beste 16 bat kontakizun aurkitzen ditugu euskaraz eta gaztelerazko itzulpenaz.*

– R.M. Azkue-ren *Euskalerrriaren Yakintza*, 1942. urtean Madrilan argitaratua. Bigarren tomoan Azkuek 132 ipuin luze eta 109 ipuin labur eskaintzen dizkigu, euskaraz eta gaztelerazko itzulpenaz.

– J.M. Barandiaran-en *Obras Completas*. Bere bigarren tomoan, Bilbon 1973. urtean argitaratua, aurki ditzakegu Barandiaranek argitaraturiko kontakizun gehienak. Ezinezkoa zaigu bertan jasotako kontakizun guztien kopuru zehatza ematea, Cuentos y Leyendas izenez zehazki aipaturikoez gain, beste asko eta asko baitago liburuki lodikote honetan eta besteetan barreiaturik. Dena dela, eta behin-behingoza bada ere, hemen J.M. Barandiaranek Añamendi liburu sortan *El mundo en la mente popular vasca* izenez argitaraturikoetara mugatuko gara. Lau liburukiz osaturiko argitalpen honetan *Cuentos y Leyendas* izenburupean agertzen diren kontakizunak bakarrik hartuko ditugu, beraz, gogoan hemendik aurrera.

2.2. Euskal ipuin harrigarrien kopurua

Ehun urte buruan (Cerquand 1974-Barandiaran 1973) euskal herri-narratiba jasotzen eta ikertzen ihardun duten ikerlari-biltzaileen emaitza ez da, azkenean, txantxetakoa. Aipatu berri ditugun pertsonaietara mugatzen bagara, zazpien artean 500 bat kontakizun, gutxienez, eskaini eta eskura jarri dizkigute. Agian, han-hemenka bildu diren guztiak kontuan hartuz bikoiztu daiteke kopuru hau, Laffitek uste zuen bezala, “hamabi ehun” batera iritsiz.

Gure helbururako, halere, garbi dago 500 kontakizun horietatik ez direla denak ipuin harrigarriak. Bestalde, ageriko gauza da baita ere, zazpi biltzaile horiek eskainitako uztan ipuin berdinen bertsio desberdinak aurkitzen ditugula. Dena dela, kontutan hartuz, batetik, ipuin harrigarriei buruz Aarne-Thompson-ek emaniko ipuin-zerrendak eta Propp-ek agerian jarritako egiturak mugatutako eremua eta, bestetik, nekez aurki daitekeela ipuin-tipo baten erabat berdinak izango diren bi bertsio, aipatu herri-narratibaren bilduma horietan berrehundik gora direla ipuin-harrigarrien sailean sar ditzakegun kontakizunak deritzot. Kopuru mardula, beraz, edozein azterketari ekiteko, azterketa berak erabakiko duela-rik orain hurbilketa moduan ematen den kopuruaren zuzentasuna.

2.3. Euskal ipuin harrigarrien jatorria

2.3.1. Geografia

Gure ipuin harrigarrien jatorria aipatzerakoan ez noa hainbat ikerlan eta teoria sortarazi duen ipuinen jatorriaren arazoari buruz hitz egitera. Askoz apalagoa da nere helburua. Oraingoz, euskal edo euskaldunen ipuintzat gure artean jasotako ipuin oro hartuko nuela aitortu dut lehena-go eta ez dut aitorten hori kolokan jartzeko asmorik.

Lehen aipaturiko bildumetan agertzen diren kontakizunak galbahetik pasa ondoren, berrehundik gora ipuin gelditu zaizkigula esan dut ares-tian, kontuan edukiz beti, J.M. Barandiaranen bilduma ez garela bere osotasunean hartzen ari.

Horiek horrela, mugaz handiko testuak Hego Euskalerrikoak baino ugariagoak direla ezin da uka. Iparraldekoen nagusitasuna nabarmena da, hirutatik bi, gutxienez, Iparraldean jasoak baitaude. Hona hemen zenbait argibide:

1. Egia da zazpi bildumetatik bost Iparraldean eta bi Hegoaldean eginak daudela, baina bertan jasotako kontakizun-kopuruari begiratu gero, Azkue eta Barandiaranen bildumak, oro har, aberatsagoak dira, lehen aipatzen genituen bostehundik gorako ipuinen erdia baino gehiago bi bilduma horietan agertzen delarik.

2. Ipuin harrigarrien kopurua, halere, asko murrizten da bi bilduma horietan. Azkueren 241 ipuin luze eta laburretatik 30 besterik ezin ditzakegu harrigarrizat har, eta J.M. Barandiaranen lau liburuki horietan 45 bat jo ditzakegu harrigarrizat. Jean François Cerquand-ek argitaraturiko 117 kondakizunetatik, berriz, 45 bat ipuin harrigarriak direla deritzot, ia erdia, eta Webster, Ariztia nahiz Barbier-en gehienak ere bai.

3. Azkue eta Barandiaranen bildumak ez dira Hego Euskal Herrira mugatzen, besteenak bai, berriz, Iparraldera.

Horiek horrela, eta datu konketuagoak eman nahirik, Lapurdi Webster, Vinson, Ariztia eta Barbier-en bildumetan isladaturik agertzen zaigula esan dezakegu; Baxe Nafarroa eta Zuberoa Cerquand-en lanean azaltzen zaizkigun bezala. Hegoaldean, berriz, Azkuek argitaraturiko ipuin harrigarrien erdiak Bizkaian jasoak daude eta baita Barandiaranek jasotako hamar bat ere. Azkueren eskutik datozkigu ere Nafarroan eta Araban (Aramaion) beraien iturburua duten beste hamahiru ipuin. Gipuzkoan jasotakoak, berriz, hogeitazazpiren bat, Barandiaranen bilduman aurkituko ditugu nagusiki, eta bizpahiru bat Azkueren bilduman.

Kopuruak kopuru, eta nahiz hauek, nere ustez, zazpi bilduma horien azterketaren ondorio zuzena izan, ezin dezakegu ahantz matematikan,

estatistikan eta gisa berdineko ihardueretan oinarrituriko azalpenek ondorio okerretara eramán gaitzaketela. Era honetako bat izango litzateke, adibidez, Iparraldean ipuin harrigarriek hedapen handiagoa izan dutela esatea. Ez dut uste azalpen horietatik horrelakorik ondoriozta daitekeenik, eta Corpus osoaren azterketatik bakarrik ateratzerik izango dugula ondorio zehatzik deritzot. Izan ere, Euskal Herri osoan metodikoki eginiko inkesta baten ondorioa izan beharrean, bilduma hauek, norbanakoaren ekimenaren ondorio estimagarriak dira eta ez dute beraien artean plangintza orokor baten lotura. Horregatik, ugaritasun erlatibo horren aipamena, oraingoz, bere horretan uztea nahikoa dela pentsatzen dut.

Badago, helere, aipatu berri dudán puntu bat eta gure arreta merezi dezakeena. "Inkesta" aipatu dut eta, hori dela eta, zazpi bilduma horietatik hiruk bederen inkesta moduko bati zor diotela bere sorrera ezin dugu ahaztu. Denok dugu J.M. Barandiaranen jokaeraren berri; inkesta metodoaren bultzatzaile sutsua izan zela eta inkesta horiek burutuko zituzten lankidez inguratu zela ezaguna zaigu. Azkuek ere bere inkesta aurrera atera zuen nahiz eta bere kasuan lankideak berri-emaile izatera mugatu. Baina Cerquand bera ere inkestaren bultzatzaile izan zenik ezin uka.

Hona bere lehen emanaldiaren hitzaurrean esaten duena:

"... Europaren Mendebaleko gure anaia gehiena den arraza horrek ez al du bere aintzineko garaitik deus atxiki? Ez du deus asmatu, deus idatzi? Besteen artean hura izan zitekeen istorio eta legenda zaharren xarma gutietsiko zuen bakarra, tradiziozko katea etentzen utziko zuena?"

Hauexek izan dira nere buruari pausatu dizkiotan galderak, Euskal Herrian egonaldi labur bat pasa ondoren. Eta hola-hola pausatu dizkiet Atarratze, Maule, Donapaleu eta Donibaneko Kantonamenduetako errientei, eskolari buruzko bilkura baten kari.

...

Testoari dagokionez hauxe eskatu nien nere laguntzaileei: istorioak hitzez hitz transkriba zitaten, Kateximako erantzunak edo matematikako definizio bat ematerakoan jartzen duten fidelitasun berberaz; bai eta ere bitxien iruditzen zitzaizkien ideia, hitz edo gertakizunak, eta horiek hain zuzen, kontu handiz transkriba zitaten. Zerbait kentzea edo gaineratzea debekatu nien, nahiz haien ustez testoa ez aski eder edo argi izan...

Itzulpenari dagokionez zera eskatu nien: gramatikala baino literalagoa izan behar zuela, hau da, ederra baino fidelagoa." (Anuntxi Aranaren Itzulpena in *Ipar Euskal Herriko Legenda eta Ipuinak* I, J.F. Cerquand, 11-12. orr., Txertoa Argitaldaria, Donostia, 1985).

Cerquand jaunak, Akademiako Ikuskatzaileak, herrietako errientak edo maisuak bihurtzen ditu lankide, inkestatzaile "sorgin ipuiak eta kon-

tatzen diren beste guztiak” jaso eta transkriba ditzaten. Helburua garbi dago eta baita, Cerquand-en buruan bederen, metodoa.

Baina buka dezadan puntu hau, hurrengora heltzeko.

2.3.2. Bideratzaileak

Behin eta berriro aipatzen ari garen zazpi bilduma hauek badute bideratzaile zuzen eta ezaguna: Cerquand, Webster, Vinson, Ariztia, Barbier, Azkue eta Barandiaran jaun andreak, eta gehienei buruz ez noa ezer esatera, aski ezagunak bait zaizkigu beraien nortasun eta jokamoldeak. Badira, halere, bi kasu aipamen berezia merezi dutenak: Cerquand eta Webster jaunak.

a) Cerquand jaunari buruz, koordinatzaile baten modura jokatzeko duela esan dezakegu eta bera bideratzaile nagusia bada ere, hurbileko bideratzaile batzuek baliatzen dela ezin dezakegu ahantz, lehen ikusi dugun bezala Baxe Nafarroa eta Zuberoko errientak jartzen baititu bilketa lanetan. Nolakoak dira errienta hauek? Cerquand beraren deskripzioa interes handikoa dela uste dut eta kontutan hartu beharrekoa beraien bilduriko testuen azterketa egiterakoan. Honela dio, lehen aipaturiko hitzaurrean, euskal errientei buruz:

“Hautzaroa beren herrietako giroaren barnean iragan dute. Euskara da haien ama hizkuntza, baina ez dute sekula haren gramatika ikasi, eta ondorioz, ez dute hari buruzko prejuiziorik. Jakintsu askok bezala, euskarak ortografiarik ez duela pentsatzen dute, eta inongo findurarik gabe erabiltzen dute, beren auzoek bezalaxe. Bestalde, ikasketak egiteko herritik kanpoan pasatu duten denbora apurrak ez die ohiduraz alda arazi. Baserritarren jaunzteko eta jateko manerei eutsi diete, eta ez dira beren herrikideetatik bereizten, frantses hizkuntza eta historia dakizkitela zihurtatzen duen diploma gora-behera. Eta, batez ere, eskatzen zaien laguntza emateko prest dira, laguntza hori eskatzen zaien heinean”. (Anuntxi Aranaren itzulpena, op. ct. I, 12-13. orr.).

Bi hitzetan esateko, frantses “kulturaxo” jabe diren euskaldun alfabetatugabeak dira gure errientak. Beraien transkribapenak, beraz, naturaltasunaren preskotasuna edukiko dute askotan. Noraino izan dira, halere, lekuko zuzenak, transkribatzaile hutsak? Cerquand berak zalantzan jartzen du berak emaniko arauak zehazki jarraitu dituztenik. Euskarazko testotik itzulpena dagoen aldea ukazinezkoa izanik, eta itzulpen horiek transkribatzaileenak izanik, Cerquand berak aitortzen duenez, itzulpen horietan gauzatzen direla nagusiki gure Akademiako Ikuskatzaileak atze-maniko akatsak pentsa dezakegu. Baina zalantza ez da erabat aldentuta gelditzen.

b) Webster jaunari buruz, berriz, bi ohar egin behar dira:

1. Webster-ek ingelesara itzulita eman dizkigu berak jasotako ipuinak. Momentuz, beraz, ez ditugu eskuartean berak jasotako euskal testu gehienak, nahiz eta bere eskuizkribuetan aurkitzen diren.

2. Bere bilketa egiterakoan Webster euskaldun berri bat dela esan dezakegu, Jose Antonio Arana Martijak dioen bezala, 1873. urtean kontakizunak jasotzen hasten denean hiru urte besterik ez bait darama Euskal Herrian bizitzen.

Zertara datozen ohar hauek galde dezake batek baino gehiagok. Ohar bat besterik ez dute izan nahi. Ipuinei buruz egin daitezkeen ikerketa askotan ez dute, ezinbestez, eragin handiegirik izango eta neurri handi batean zehaztasun hauek kontuan hartu beharrik ez da egongo. Besteetan, aldiz, esanguratsoagoak direla uste dut, eta hizkuntzalaritza aldetik nahiz ahozkotasunaren aldetik aztertu nahi badira, nahi eta nahi ez gogoan eduki beharrekoak.

2.3.3. Kontatzaileak

Herria eta gure arteko azken kate-begiaren aurrean aurkitzen gara. Herri-ipuin harrigarrien esaleak eta transmititzaileak dira. Ikusi berri ditugu transmisio horretan egon daitezkeen okerdurak eta oztupoak. Aztertu beharrekoa litzateke ere beraiek kontakutakoek noraino isladatzen duten, zuzen eta okerdurarik gabe, herriaren altxorra dena. Ez gara, ordea, arazo horretan sartuko, eta beste puntuetan bezala berri deskriptibo batzu ematera mugatuko gara.

Ez dugu beti kontatzaileen berri, bai, ordea, gehienetan, nahiz eta, oro har, berri hau beraien izen-abizenetara eta jatorrira mugatu. Hortik aurrerako datuak urriak eta noiz behinkakoak direla esan dezakegu. Horrela, adina aipatuko zaigu batzutan; gehienetan, adin handikoak direla azpimarratu nahirik edo. Bestetan, gutxitan, norengandik zuen ikasia azalduko zaigu, ipuinaren antzinatasuna adierazi nahieran edo. Aldiz, alfabetatugabea edo frantsesez ez dakiela kasuko kontatzailea esango zaigu, ipuin bat Frantziako nahiz beste lurraldeetako herri-narratiba jasotzen duten liburuen bidez ezaguna denean. Kontatzailearen bizimodua edo lana aipatuko zaigu, azkenik, beste kasu gutxitan.

Ipuin harrigarrien bideratzaileek emaniko datuen arabera, ezer gutxi jakin dezakegu, beraz, kontatzaile horietaz. Zentzu horretan, salbuespen gisa har dezakegu Mayi Ariztiak kontatzaile bati buruz esaten duena. Mayi Ariztiak *Amattoren uzta*-n hamasei (16) kontakizun argitaratu zituen, eta horietatik hamahiru (13) ipuin harrigarriak direla uste dut. Hamahiru

ipuin harrigarri horietatik, zortzi Josepe Amorenak kontatuak dira eta beste bat 18 urteko bere biloba batek, Marie Agerrek, hain zuzen. Zer dakigu berari buruz? Hona hemen Mayik esaten diguna:

“Ixtorio sail bat ere eta hoberenatarik, badut hartua, lauetan hogoi-ta bi urteko xahar maite baten ganik, Saran sortua Zugarramurdin zagona orduan.

Jakin nuen haren iloba gure neskatoaren ganik, Josepe hura ixtorio erraile gaitza, aipatua zela.

Ibil arazten zuten, etxez etxe, arto xuritzetan, auzo guziak elkarretarat bildurik arto xuritzen ari zirelarik, harek ixtorioak erran, eta bertzek, entzun, ernerik, loaletu gabe, beren lana gisa hortan aiseago eta gehiago egiteko, omore hobean! Halaber eremanarazten zuten, etxetan Eguerriko bezpera arratsean, gauerdiko Meza bitartean, ixtorio erraten aritzeko.

Ekarrarazi nuen, gure etxerat, xoilki, bere ixtorio ederren kontatzeko.

Pasatu zituen bi egun; ez nuen atxikitzen ahal izan gehiago: sobera grina zuen etxean utziak zituen bere iloba ttiki umexurtzez.

Ikustekoa zen, zein goxoki eta eztiki kontatzen zituen bere ixtorioak, Ebanjelioa bezein egiak izan balire bezala, hitz bat uts egin gabe!

Bere ixtorioak kontatzen zituen, su pazterran jarririk, kapelua kendu eta belaun punttan emanik, begiak erne, urrunerat begira.

Zer oren goxoak iragan ditudan harekin!

Harritzeko da ze memoria izaten duten, batere irakurtzen eta eskribatzen ez dakiten horiek: liburuetan deusik ezin ikas, eta beti oroitzen beren aintzinekoen ganik aditu dituztenez!” (Mayi Ariztia: *Amattoren uzta*, 6-8. orr., Elkar, Donostia, 1982).

Aintzin solasean emaniko datu orokor hauezaz gain, ipuin bakoitzaren bukaeran emaniko berriei esker, beste hauek ere ikasten ditugu:

– Lehen Komunionea Sarako elizan egin zuela eta orduan ari zirela “aintzineko aldare behereko taulen berritzen”.

– “Axularren ixtorio” bat zuela 70 urte ikasia zuela Muttila zahararren ganik, Muttilainean Josepe muttil ttiki zagolarik.

– “Ama alaba batzuen ixtorioa” Alemanian ikasia zuela, euskaldun prisioner baten ganik; 1870eko gerla denboran, Alemanian, bederatzi hilabete eterdi prisioner egon zelarik.

– “Errege baten ixtorioa” 1931-ko apirilaren 13an, 87 urtetan, Zugarramurdin, Ixtilarteko bordan kontaktu ziola.

Oker ez banago, gainbegiratzen ari garen zazpi bilduma horietan ez da inon hainbeste berri ematen kontatzaile bati buruz. Eta bestalde, ze informazio aberatsa bideratzen digun Mayik!

Izan ere, kontatzaile bati buruz, kasuan Josepe Amorenari buruz, ematen dituen berriak, besteetan baino ugariagoak izateaz gain, kontaketa berari buruz eta kontatzearen inguruari buruz ematen dizkigunak ere biziki interesgarriak baitira. Bere aintzin solasean Mayik euskal kontatzaile baten irudia deskribatu digula esan dezakegu.

1934. urtean Mayik idatziriko hitz hauek halako giro bukoliko bat edo dakarkigute burura. Gauzak, antza, ez dira leku guztietan berdinar izan, halere. 60 urte lehenago, 1875. urtean, Cerquand-ek bere bildumaren lehen emaitza argitaratzen duenean, eta errientei-bere asmoen berri eman ziela kontatzen digunean, honela dio hitzaurrean:

“Ez da erreza izan nere asmoa ulertaraztea: errientak ez dira gau beiletan ibiltzen, neguan lanpetuegi izaten direlako. ... Gainera, oraingo gau beilak ez dira aintzinekoak bezala. Emigrazioa dela eta, familiak gero eta txikiagoak izaten dira, solasak eta eleketak ez dute lehenagoko eragipena. Guzti honengatik beldur nintzen ez nuela arrakasta handirik lortuko” (op. c. I, 11. orr., Anuntxi Aranaren itzulpena).

Eta lehen artikulua bukaeran, beste hau dio:

“Zaharrek, nere laguntzaile prestuek, laster ez liezaiokete inori kon- da beren oroitzapenetako altxorra. Oraingo belaunaldia eten bat egiten ari da herri tradizioan. Egungo euskaldunak, 20 urte bete aintzin herritik joanda, 20 urteren buruan itzultzen dira, aberats batzutan, gehienetan miserable, bainan beti aintzinekoek atxikien zituzten gauzetaz arduratu gabe, hau da: etxeko lasaiaz, lan ixilaz, izenaren ohoreaz. Kanpoan izan direno arbasoen etxea arrotzen eskuetara joan da eta, bide batez, ohizko harremanak hautsiak gertatu dira. Familia gabekoa izanik ostatuan iragaten du denbora amerikanoak, itsasoz haraindiko istorioez bere herriki-deak suntsi arazten: oihanak, tropikoetako fruituak, Panpan dabiltzan abeltalde kodaezinak, kolonoen askatasun mugagabekoa, metatzen den urrea azaltzen dizkie kartsuki. Eta irudi liluragarri horren aldean etxeko istorio sinpleak ez dira agertzen ere ausartzen. Bil ditzagun, beraz, betirako ahantziak izan aurretik, orduan inork ez bait litzake berpitz” (op. II, 100. orr., Anuntxi Aranaren itzulpena).

Bi aipamen hauek ikusita, galdera bat baino gehiago sortzen zaidanik ezin uka. Noizkoa dugu herri tradizioari buruzko belaunaldien arteko etena? Norainokoa? Zein da gure kulturaren barne-mapa? Erantzunak erantzun, azken batean gogoan hartzekoak direla uste dut gai berdinarean inguruan zirriborroraturiko egoera horiek.

Azkenik, datu orokor bat kontatzaileen sexuari buruz. Jean Barbieren bilduma alde batera utziz, ez baitigu gehienetan kontatzaileen berri-rik ematen, beste bildumetan honelako datua agertzen zaigu:

– 45 emakumezko kontatzaile aipatzen dira, beraiei zor dizkiegularik 78 ipuin.

– 43 gizonzko kontatzailek 69 ipuin transmititu dizkigute.

– 35 ipuin nori zor dizkiogun ez da aipatzen.

Ipuin harrigarrien kontatzailea, beraz, bildumen arabera, gizonzkoa zein emakumezkoa berdin-berdin izan daiteke, parekatuta agertzen bait-zaizkigu talde bakoitzaren kopuruak bai kontatzaileen aldetik eta baita kontatutako ipuinen aldetik.

2.4. Euskal ipuin harrigarrien transkribapena

Ez noa arazo teknikotan sartzera, lehen esan dudan zerbait pixka bat zabaltzera baizik.

Herritik, herriko gizon-emakumeengandik jasoak ditugu ipuin hauek, baina kontatzaile horiei entzuten egon direnen gogo-belarriak ez dira kasu guztietan berdintsuak izan. Hasteko, ez dugu inolako grabaziorik. Beste pertsona batzu dira entzun eta paperera eraman dutenak entzundakoa. Ikasketaz, hezkuntzaz, asmoz, metodoz, hizkuntzaren jabetasunez eta abar oso pertsona desberdinak. Nahikoa da, adibidez, euskararen ezagutza dela eta, lehenago errientei nahiz Webster-i buruz esandakoak gogora ekartzea.

Batzutan, bildumaren egileak kontakizunarekiko erabat fidela izateko asmoa agertzen digu. Cerquand batek, adibidez, edo Mayi Ariztiak hono-ko hau aitortzen duenean:

“Ixtorio horiek hartzeko, lehenik erranarazi diozkaket behin erraile-ri. Gero, erran dauzkidate berritz, emeki-emeki, puxkaka-puxkaka, hek erran ahala, nik markatzeko (1) gisan, hitz bakar bat ere kanbiatu gabe”.

Eta, halere, Cerquand bera konturatzen da ez duela beti erdietsi desiratzen zuen fideltasun hori, bere lankideak ez direlako behar bezala lotu emaniko arauai, edota:

“Herriaren jatorrizko testoek merezi duten errespetoa ulertzeko gusto fin eta hauta eduki behar da(lako), bai eta burujabetasun osoa ere literatur heziketan; eta bi gauza hauek, hain arraro eta eskasak diren adimen gorenetakoa jendeengan bakarrik aurkitzen dira” (*op. c. I, 12. orr.*).

(1) Ixtorio erraile zaharrek erraten dute: “Markatu duzu?...”. Ez dute behin ere erraten “eskribatu duzu?” (*op. ct. 8. orr.*).

Besteetan, fideltasun osoa asmo mailan ere egon denik zalantzan jarri izan da, Barbier edo Azkueren kasuan adibidez, eta zertxobait landuak, orraztuak, eta, agian, inausiak ere izan direlakoaren susmoa dugu.

Erabateko objetibotasuna ezinezkoa zaigula gizakioi uste dudanez, halere, ez dut, haatik, uste arbuiagarriak direnik biltzaile hauek transmititu dizkiguten ipuinak. Nahikoa dugu, amets utopikoetan ez erortzeko, errealitatearen mugak ezagutzea gure azterketak horretara egokitzeko.

Agian, teknika berrien bidez jasotako kontakizunek, aurretik jasotakoekin alderatuz, ikerbide berriak irekiko dizkigute.

3. EUSKAL IPUIN HARRIGARRIEN EREMUA ISTEN

Zazpi bildumen inguruan ihardun dugu itzul-inguruka. Berrehundik gora direla, esan dugu, bilduma horietan harrigarritzat jo daitezkeenak. Horien artean badago, ordea, antzekorik. Horrelakoak elkartuz, 60ren bat ipuin harrigarri desberdinen aurrean aurkitzen garela esan dezakegu, nahiz eta kopuru hori behin-behingoak izan.

Lehenengo begirada batean, gure ipuin harrigarrien eremua erabat urrituta gelditu zaigula pentsa dezake norbaitek. Eta, alde batetik, ez zaiola arrazoirik falta esan beharko genuke. Baina itxurazko urritze hori ez dela sakonean benetazko urritze bat pentsatzen dut. Zergatik?

Kasu gehienetan, ipuin-tipo baten bertsio desberdinak aurkitzen ditugu, beraien arteko desberdintasunak maila askotan sailka ditzakegularik:

aintzintasuna, geografiazko jatorria, euskalkia, edukia, kontaera, egitura, pertsonaiak, barne-iruzkinak, eta abar.

Alde horretatik, ikerlan aberatsa eskaintzen digutela ipuin-tipo baten bertsioek eta ikerlan hori zientzia-adar desberdineei irekia dagoela uste dut.

Bukatzeko, eta bertsio desberdinek eskaintzen diguten desberdintasunaren adibide gisa, aipa dezadan ipuin harrigarri ezagun bat: *Juan Artz*, eta bere hasierako egoera.

Juan Artz

Aarne-Thompson-en katalogoko 301 B ipuina duzue hau, eta oso hedapen zabalekoa, munduan zehar ezaguna baita, Europan, Mendebaldeko Asian, Indian, Txinan, Ipar Afrikan, Ameriketako europar kolonie-

tan eta Ipar Ameriketako indioen artean, P. Delarue-ren ustetan. Bestalde, berak dioenez, oso kontakizun zaharra izan arren, 18. mendearen hasiera arte ez da bertσιο idatzirik ezagutzen.

Halaber, garbi dago ipuin harrigarri bat dela, eta Propp-en ikuspuntutik Azkueren bertσιοaren azterketa ere askainia dugu.

Gure artean baditugu ipuin honen bospasei bertσιο desberdin gutxienez, Cerquand-en “L’ourson” edo “Le fils d’ours”, M. Ariztiaren “Hartz-Kumeren ichtorioa”, J. Barbier-en “Hachko eta haren bi lagunak”, Azkueren “Juan Artz” eta Barandiaranen “Joantxo Artza”.

Hona hemen bertσιο hauen kontatzaileen izan-abizena, jaioterria, eta jasoketaren urtea:

L’ourson: Mendibe (B.N.), Jean Etxamendi, 1885.

Hartz-Kumeren ichtorioa: Sara (L.), Josepe Amonarena, 1923.

Hachko eta haren bi lagunak: Senpere (L.), Jean Zuburu (Pepera), 1931 baino lehen.

Juan Artz: Murelaga (B.), M. Martina Maruri.

Joantxo Artza: Dima (B.), Claudio Pujana, 1935.

Baditugu hor, besterik gabe, azterketak bideratzeko zenbait datu. Baina etor gaituzen testura. Esan bezala, puntu bat besterik ez dut aipatuko: hasierako egoera, Propp-en egituran x hizkiz adierazten dena.

Hona hemen ipuin bakoitzeko hasiera hori:

1. Cerquand-en “L’ourson”:

“Bertzorduz Iratiko oihanian Mendibeko herritik eta Otxagabiarat zohalarik neskato bat, errekontratzen dizu hartz bat. Chuen chuen egon balitzako hartza ahalgeturen zizun, bainan hura ikustearekin iziturik begiak lurerat aurtikitzen ditizu. Ikusirik haren estitasuna hartza arimatzen ziakozu eta bizkarrian ezartzen dizu eta eremaiten zilo batera. Hara direnean hartzak senditzen dizu uricha zuela eta ume bat egiten dizie. Emia izan baliz menturaz hartzak ez zizun sofrituren neskatoa, nola gertatu izan baitzen arra konxerbatu zizun”.

2. Ariztiaren “Hartz-Kumeren ichtorioa”:

“Asko bezala, baziren senar emazte batzuek. Gan ziren egur keta- rat. Gizona igan zen haritz baten gainerat. Etorri zitzaion hartz bat. Andria ereman zion hartzak; sartu zuen leze batian. Eman zuen atekatzat ehun kintaleko harri bat. Emazte gaicho hura haur egin beharra gertatu zen. Sortu zen seme bat”.

3. Barbier-en “Hachko eta haren bi lagunak”:

“Hor, Euskal-Herri Nabarroako herri batean bizi zen familia bat arras beharra.

Egun batez, etxean egurra eskasturik, aita, bere alaba lagun harturik, gan zen, zama bana behar zutela oihanetik ekarri.

Oihanera heldu direlarik, badoazi biak bi alde, elgar hola aditurik: bere zama lehenik eginen zuenak, bertzearen begira behar zuela egon, hitz hartu toki batean.

Oihan izigarriak ziren orduko oihanak!

Neska gazteak bere zama egintxe dueneko, hor, oihanetik ateraturik, heldu zaio “Basa-Jauna”, neska hartu’ta eremaiten baitu berekin, lurpean egina zuen egoitzarat. Nork erran haur gaichoaren izialdura eta burhasoen bihotzmina, beren alaba galdurik?...

Denboraren buruan, Basa-Jaunaren ziloan sortu zen beraz ‘Hachko.’”

4. Azkueren “Juan Artz”:

“Mendian, amak bularrik ezeukalako, artz batek ezi eieban Juan”.

5. Barandiaranen “Joantxo Artza”:

“Munduan beste asko lez, kueba baten, artzak eruan da eukan neskaxi batek seme bat izan eban. Artz orrek arri andi bategaz zerraturta kueba hortan eukiten zituen”.

Testu labur hauetan gertaera berdina kontatzen zaigula esan dezakegu, baina ardatz berdinarean inguruan zenbat eta nolako desberdintasunak bost testo hauen artean! Hona batzu:

Heroearen ama: neskato/emazte/alaba/bularrik gabeko ama/neskaxi.

Bahitzailea: hartza/hartza/Basa-jauna/Ø/hartza.

Sexuzko harremana: esplizittoa/inplizittoa/inplizittoa/Ø/inplizittoa.

Barne iruzkinak: bai (arra-emea)/ez/bai (oihan-min-izialdura)/ez/ez.

Beste datu adierazgarri bat: Cerquand-ek dakartzan euskaraz eta frantsesezko testuak, puntu honetan, arras desberdinak dira, frantsesezko itzulpenean zentsura nabarmena delarik.

Bukatzer a noa. Herri-narratibaren eremuaren zabaltasun eta aberastasuna aitortuz eman diogu hasiera ponentzia honi. Bada nahikoa ere ipuinena. Beraien arakatzek ekar diezaguke gure kulturaren ezagutza sakonagoa. Baita, beraz, gure nortasunaren sendotze emankorra.

SANTA JENOBEBA ETA DONE RIKTRUDIS AURREZ AURRE. HERRI-KONTAGINTZA DELA ETA

Donostia, 1991-III-25

Ana M. Toledo

Euskal kontaktak ahoz-ahozko igorpena zuten haiei testua igorpen-bide zutenak gehitzen dizkienean zenbaitetan ez zuen aurkitu hartzailearengan babes handirik, baina bada bestelakorik ere: Txomin Agirrerren *Auñemendiko Loreak* eta Gregorio Arruek itzulitako *Santa Genovevaren vicitzak* (1) ilustra dezakete egindako baiezipena.

Aipatu adibideek, lehenik eta behin, agerian uzten dutena zera da, euskarri berbera duten bi komunikaziok erantzun-modu oso desberdina jaso dezaketela hartzailegoarengandik. Zinez, planteamendu orokor baten barnean, ez gaude gertaera bitxiaren aurrean, mundu idatzia horrelako jazoeretzat beterik bait dago. Hala ere, bi kontakteta hauek argia ikusten duten uneari lotzen zaion ezaugarri batek, euskal kontakteta mundu idatzira jaiotzen deneko garaia izateak, gogoetari heltzeko adinako akuilua eskain dezake.

Testuak eta testuak daudenez, hauei buruz orokorki hitz egitean ñabardura asko galtzen da, baina abiapuntu legez bederen, idazketak ahoz-ahozko munduak ez bezalako harremanak eraikitzen dituela onar daiteke. Harreman desberdin hauen ezarketan komunikazio-prozesuko parte-hartzaile guztiek eragin dezakete: idazleak, testuak eta beronek darabilen gaiak, gaia erabiltzeko moduak, baita hartzaileak ere.

Idazleak, idazketa-irakurketen egintza menderatzen duen une bere-tik, bide horietan zehar eraiki den kulturatik jasotako erreferentzia ugari ekar dezake, kultura horrek landutako gaiak eta kultura horri egokitzen zaizkion antolamendu-moduak, mundu horretan bizi den hartzailearen-tzat gogokoak izan daitezkeenak.

(1) Lehen argitalpenaren izenburua. Aurrerantzean jasoko diren aipamenetarako argitalpen eskuragarriago batera joko da, Aita Lino Akesolok, lehen argitalpen hau berau oinarri, prestaturikora, hain zuzen ere. Ik. AKESOLO, LINO (Ed.), *Gregorio Arrue: Santa Jenobebaren Bizitza*, Euskal Klasikoak Saila, 8, Erein, Donostia, 1987.

Igorpen-bidearen aldaketa eragin handia izan dezakeen faktorea da: urrutirago joan gabe, testuak, idazketaren gain eraikiak, ahoz-ahozko komunikazioan ez bezalako gogoeta-prozesua zilegiztatu du, esandakoa entzun ahala jaso eta ulertu beharraren morrontzatik askatuz, baita ezagueraren gordailu legez ziurtasun osoa eskaintzen ez duen memoria-ren menpekotasunetik libratuz ere.

Idazketa-irakurketen egintzaren ezagutzatik mende askotara, inprimategiak lanean hasi eta zenbait gizalditara, idazlearen jeinu sortzailea azpimarkatuko du Erromantizismoak: orijinaltasunaren bilaketa etengabea da, bere eredia, Jainkoak bezala, ezerezetik sortzen duen poeta da. Ideiak, oraindik, besterenak izan zitezkeen baina mintzaira jeinu sortzaile horrena bakarrik. Azken batez, idazleari berea bakarrik den mundua sortzea eskatzen dio eta berea bakarrik den mintzaira. Estetikari buruzko ikuspegi honek idazketa ezinbesteko igorpen bide du, idatziz bakarrik gauza bait daiteke era horretako mundua.

Testuinguru honetan, mugimendu erromantikoaren hatsak bultzaturik, hasiko dira argitaratzen lehen euskal kontaketa idatziak. Aipagai ditugun biak, bata eleberri historikoa eta bestea elezaharra, kontaketa-aren alorrean Erromantizismoak gogokoenak izan zituen haiek dira.

Kontaktetaren eremua, ahoz-ahozko igorpenak beste inorekin banatzen ez zuen esparrua, irakurketa eskatzen duten haiekin banatzen hasten denean, kontaketa-erikiko ohizkoa ez zen harremana eratze bidea jartzen ari zen. Eskakizun berriak dakartzaten testu hauen aurrean, ez zatekeen erantzunik harrigarriena jaramon handiegirik ez egitea harik eta ohiturak aldatzen joan arte. Horregatik, lehen itxura batean behintzat, deigarria ez litzateke izango hainbeste babesik ez eskaintzea nola arrakastaz izatea.

Aurreko mendearen bigarren erdian, Gregorio Arruek Schmid idazle alemaniarra jarraikiz, Santa Jenobebaren bizitza itzultzen du, aurreko mendean eta mende honen hasieran euskal libururik irakurrienetakoa izango dena. Kontaketa doi-doi kaleratu denean eta bere bizitza literarioa testimoniala izatetik igarotzen ez denean laupabost (2) argitalpen

(2) J. Bilbaok emaniko erreferentzi bibliografikoen arabera lau argitalpen, hiru *Santa Genovearen vicitza...* izenburupean, 1868, 1882 eta 1889 urteetan Pedro Gurruchagaren etxean, Tolosan, argitaratuak, laugarrena, berriz, *Bravanteco Genovearen bicitz arrigarri miragarria* izenburupean 1885. urtean E. Lopezen etxean, Tolosan bertan. Ik. BILBAO, JON, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. Eusko Bibliographia*, I, Editorial Auñamendi, San Sebastián, 1970, ARRUE REZOLA sarrera, 325. or. Baina, M. Lekuonak 1868. urteko argitalpenaren beste berrargitalpen bat 1892.ean lekutzen du. Ik. LEKUONA, MANUEL DE (Ed.), *Genoveva de Brabante por el "bertsolari" Juan Cruz de Zapirain*, Trabajos del Laboratorio de Eusko Folklore, argitalpen-leku eta argitalpen-urterik gabe, III. or. Argitalpen-urteetan inprenta-hutsik ez badago, bost argitalpenetara heldu zen aurreko mendean.

bereganatu zituen Arruek eginiko itzulpenak. Datu honek, besterik gabe, testua euskarri zuen kontaketa euskaldunak ez zuela arbuaiatu aditzera ematen du, alegia, ez ziola muzin egin beste igorpen-modu bat zekarren historiari. Itzulpen honi egiten zaion abegi ezin hobeak eta honek bezala kontaketa adierazpide hartu zuten beste testu batzuei ukatzen zaien babesak erakusten duen kontrastea galde-zeinu bihurtu eta ondoko lerrootan erantzun-modu desberdin hori eragin zezaketen faktoreak hartuko ditugu mintzagai, ez arrazoi horiek eta horiek bakarrik eragile izan zireneko ustean, baina bai izan zitezkeelakoan. Bestela esanda, itaunaren erantzunari koherentea izatea eskatzen diogu, ez besterik.

Azaldutako helburua betetzeko bide egokitzat jo dugu alderaketarena, eta, zehazki, euskal lehen eleberrizat jo den Txomin Agirrerren *Auñemendiko Lorearekin* erkatzea. Bi kontaketa, bigarren hau bestea baino hogeita hamar urte beranduago argitaratu zena eta haren bizitza literario distiratsua izan ez zuena.

Bizitza literarioz elkarrengandik hain urrun lekutu ziren bi testuok, badute alderaketa zilegiztatzeko adinako antzekotasun eta funtzionamendumen desberdina azaltzeko beste alde. Santa Jenobebaren bizitza itzulpen gisa testuratu bazen ere eta *Auñemendiko Loreako* done Riktrudisena, berriz, morrontza hori gabe, itzulpena izateak ez du eragotziko hemen planteatuko den erkaketa; izan ere, erkaketa ez da bideratuko idazlearen sorkuntza-maila neurtzera, nola bi testu hauetara eraman zituzten lehen-gaien jatorria eta lehengai hauek esaldiaz harantza eratzeko modua aurrez aurre jartzera.

Hagiografia herri-literaturaren esparru izan da. Hona dakartzagun bi kontaketatiko protagonistak santu izaeraz jabeturik aurkezten zaizkigu lehen argitalpenean. Gerora, Arruek Brabanteko Jenobebaren santu izaera zalantzazkotzat jo zuelako edo, ezaugarri horretaz desjabetu egin zuen izenburua. Baina, elezahar edo kontaketa hagiografiko, birtute handidun eta eramankizun handiagodun emakumea ematen zaigu erakustera. Geldi bedi errealitate historikoa bere egiarekin eta fikzioak eraikitzen duen mundu autonomoari eta bere legeei so, beren banakotasun paregabea bide gehiengoan mundu arrunta utzi eta, ez-beharrak ez-behar, birtutean sendo bizi izan ziren bi pertsonaien berbaldi-mailako historia alderatzea zilegi izan bedi.

Dena den, berbaldi-mailara heldu aurretik hasten dira bereizten. Testu-aurrea (3) bera urrunketa sorleku da; izan ere, lehengai bila abiatu zirenean toki desberdinetan aurkitu zuten harrobia *Santa Jenobebaren Bizitzak* eta *Auñemendiko Loreak*.

(3) "El conjunto de los materiales que preceden a la redacción definitiva ha sido llamada por algunos investigadores el ante-texto". SEGRE, CESARE, *Principios de análisis del texto literario*, Editorial Crítica, Barcelona, 1985, 87. or.

Erredakzioaren historiaren azterketa xehea alboratuz, batak eta besteak erabili zituzten lehengaien jatorriaren hausnarketa xumeak agerian uzten du langaien iturrien artean dagoen alde. Arruek euskaratu zuen idazlanaren sorburua ahoz-aho igorri zen kontaketa batean zegoen, gerora, denboraren joanean, abiapuntu hau zuen historiak mundu idatzian hezurmamtze zenbait izan zituen, jatorrizko aldaeraren bat inspirazio-iturri hartuz edo beranduagoko egile ezagunen baten testuan oinarrituz, nola aukera hauek konbinatuz. Kristobal Schmid alemaniarren eskutik datorren kontaketa aurretik oso gai ezaguna zen Europa osoan (4). Arrueren itzulpenak data eta jatorri zehatza badu ere, ezin ahantz daiteke Schmidek bere bertsioa plazaratu baino lehen zenbaterainoko zabalpena izana zuen Brabanteko Jenobebaren bizitzak.

Arrueri, itzultzaile den neurrian, hala fabula nola fabula antolatze modua emanak datozkio. Badago alderik Schmidek bere gain hartzen duen eginkizunaren eta Arruerenaren artean, baina lehenak ere, maila apalagoan bada ere, askatasunaren hegalki moztuta dauzka, baldintza batzuk barnean behintzat. Nahiz eta abiaburutik bertatik onartu idazle orok idazlana sortzeko duen "testu-aurrea" lantegi horri helden dion unerarte gizakia osatzen joan den mintzairaren eta kulturaren hiztegia dela (5), Schmidek herri-kontsumorako izango den kontaketa eratu nahi duen neurrian, gehiengoei zuzentzea erabakitzen duen heinean, idazle landu deiturikoen baino askoz nabarmenago murriztu beharko du arestian aipatzen zen hiztegia: herritik hartu du gaia —Jenobebaren bizitza

(4) A. Lino Akesolok zenbait xehetasun eskaintzen du: "Azkeneko azterketek diotenez, Jenobeba onen bizitzak Frantzialdeko beste aoz aozko ipui zarrago batean omen du jatorria, *Frantziako Erregina eta Mariskal ezkontzauslea* izeneko ipuiari, alegia. Oso antziñakoa omen da ipui au. Or oiñarriturik, amairu-amalagarren mendean fraide asmatzaille batek egin zuen aldaketa: Erreginaren izenaren orde kondesa zelako Jenobebarena jarri (benetako Santa Jenobeba Parisek zaindari duenaren omenez, antza), senartzat Sijifredo konde ustezkoa eman berari, beste eraskin batzuk asmatu (Jenobeba eta bere semetxo sei zazpi urtez janaritu zuen basauntzarena eta abar)... Gaiñerakoa geroko idazleek egingo zuten. Idazleotako bat René de Cerisiers jesuita frantzesia izango da, 1638n Santa Jenobeba zelakoaren bizitza atera zuena. Arrezkero, jesuita orren liburuaren eragitez, sekulako arrera izango du ipuiak Europa guztian. Batez ere Alemanian. Alemanen literaturan bertan ere ildo sakona utziko du XVIII-XIX garren mendetan zear". AKESOLO, LINO (Ed.), *Gregorio Arrue: Santa Jenobebaren Bizitza*, 21-22. orr. Laffont-Bompianik honela aurkezten dute: "Personnage légendaire dont les aventures, après avoir fait l'objet de récits populaires dont certains remonteraient au VIII s., furent évoquées dans *la Légende dorée* (vers 1250) de Jacques de Voragine, puis plus longuement, dans un texte dû à un moine allemand du XV s., Matthias Emich, et inspirèrent à partir du XVIII s. de nombreuses oeuvres littéraires et musicales". LAFFONT-BOMPIANI, *Dictionnaire des personnages*, Ed. Robert Laffont, Paris, 1984, 413. or.

(5) R. Selden-ek honela jasotzen ditu Roland Barthes-en hitzak: "que los escritores sólo tienen el poder de mezclar textos ya existentes, de volverlos a juntar y a desplegar, y que los escritores no pueden usar sus textos para 'expresarse', sino sólo inspirarse en ese inmenso diccionario del lenguaje y la cultura que 'ya está escrito'". SELDEN, RAMAN, *La teoría literaria contemporánea*, Editorial Ariel, Barcelona, 1987, 67. or.

ezaguna zen aldaera desberdinekin— eta baldin eta herriari itzuli nahi badio honek ezagutzeko, “errekonoizitzeko” (6) eran itzuli beharko dio; ezin eman diezaioke guztiz berria den Jenobebaren irudia. Baldintza hauetan ez du askatasunik edozein motatako nahasketak eragiteko berak jaso duen mintzairaren eta kulturaren hiztegiari; alegia, ez du askatasunik jaso duen Jenobebaren historia, beste tradizio batzuekin edo tradizioaren iraulketa dakarten elementuekin nahasteko. Izan ere, herritik jaso duen Brabanteko Jenobeba beste elementu batzuen bidez bortizki nahasten badu, herriak ezagutzen ez duen Jenobeba itzuliko dio, eta ezagutzen ez duen neurrian, herriarena ez da izango, Schmidena baizik. Edo eta jasotzen duen ondarea, sortu duen harena (herria) dena, honek ondare horretaz egina duen ohizko irudiaren barnean atzera ematen dio, edo eta, birsorketa bitarteko, ondare horren ikuskera berezia, Schmidek eta berak bakarrik elementu desberdinak konbinatuz asmatu duena itzultzen badio, ez da herri-kontsumorako gai izango. Schmidek, tradizioetik langaitzat hartu duen Jenobeba, lantze-prozesuak eragin dezakeen itxuraldaketan bide, beste Jenobeba baten irudi bihurtzen badu, langaiaren emaila ziren haiek ez dira identifikatuko itxuraldatutako Jenobeba honekin eta ez dute bere egingo. Aldaketak eragin ditzake, baina sistema baten barnean, sistema horrek jarritako hesiak hautsi gabe. “Collage” partikularra, berezia, bitxia, pribatua, erabat banakoa dena debekuen zerrendan dago; hau da, Schmideren muga Jenobebaren bizitzaren ikuskera berezian, inoiz eman gabekoan dago. Schmidek, bere aurretik gai honi lotu zitzaizkion beste idazle batzuk bezala, hainbat osagai gorde egin zuen, ezagutu zitekeen Jenobeba kaleratuz. Tradizioak emaniko Jenobebaren irudiari lotu zitzaion: errugabe izanik adulterio-salaketa jasaten duena, heriotz zigorra jaso eta saihestu ondoren, basahuntzak emandako esne eta beroari esker basoan semea hazten doala senarrak aurkitu, ezagutu, barkamena eskatu eta ohore guztiarekin berriro gazteluratzen duena. Honela bada, itzultzaile soila den neurrian, Arrueren mugak handiagoak badira ere, hesi batzuen barnean atondu zuela Schmidek begi bistakoa da.

Euskal Herrian Arrueren itzulpena 1868.ean argitaratzen da eta, honen bestez, data zehatzari lot dakioko kontaketa honek mundu idatzian duen zabalpena. Baina, dirudienez, gauzatze konkretu hori heldu orduko “ehunka aldiz esana eta entzuna” (7) zegoen. Esaten eta entzuten hasten deneko une hori ezagutzen ez bada ere, zera gehi daiteke, gai honen

(6) Errusiar Formalistek zerabilten zentzuan. Ik. SHKLOVSKI, VICTOR, “El arte como artificio” in TODOROV, TZVETAN (Ed.), *Teoría de la literatura de los formalistas rusos*, Siglo Veintiuno editores, México, 1980, 4. argitalpena.

(7) K. Mitxelenak jende arruntaren eskea piztu duten irakurgaiak mintzagai dituela, Brabanteko Jenobebaren bizitza horien artean, dioenez “Hauek, ordea, ehunka aldiz esanak eta entzunak ziren dagoeneko eta soinua lagun bizi zirenak ere iraunkor agertu dira behin eta berriz”. MITXELENA, KOLDO, “Liburu sorta zaharberritu baten atarian” in AKESOLO, LINO (Ed.), *Gregorio Arrue: Santa Jenobebaren Bizitza*, 11. or.

zirkloarekin bat datozen kontaketak zabalpen handia izatera heldu zirela gure artean (8).

Beraz, Santa Jenobebaren bizitza kontaktzen duen historiaren jatorria ahoz-ahozko igorpenean dago, hor ditu bere sustraiak eta erro horietan edanez, zenbait idazleren eskutik, mundu idatzira eramanda hainbat aldiz, berriro bizitzara ekarriz aldaera desberdinetan. Arruek aldaera horietako bat hautatu zuenean itzultzeko ahoz-aho zebilen historiari historia finkatu bat gehitu zion, idazkerak ematen duen finkotasuna zeramana.

Santa Jenobebaren Bizitzak mundu ezaguna zekarren, mundu miresgarria, handiki baten neke, pena eta pozak harrigarriki bizi izanak: heriotz zigorraren barkamena, mortua, basahuntz-laguntzailearen agerrera, heriotzaren atarian anagnorisia, ekintzen garapenean aldaketa ekarriko duena, Jenobebak zeraman higadura-prozesua irauli eta bizitza-baldintzen hobekuntza-prozesuari hasiera emango diona. Giza-itxura ere galtzear zeukan Jenobeba harengan Sijifredo kondeak bere emaztea ezagutu ondoan hasten duen hobekuntza-prozesuak kondesaren estatutua itzuliko dio eta bere bizileku den gaztelua peregrinazio-toki bihurtuko. Ez da zaila laburpen honetan V. Propp-ek, ipuin miresgarrien morfologia aztergai (9), deskribatu zituen zenbait funtzio atzematea, hala nola heroiaren laguntzailearen agerrera edo erabat itxuraldaturik dagoen heroia ezagutzea. Hamaika kontaketa bitarteko herri-tradizioan sustrai sendo eta sakonak botata dituzten elementu miresgarriek, gertaeren garapenean sartutako ez-usteko iraultetek, klimax-antiklimax egoeren arteko joko azkar eta azken muturreraino eramandakoek... jatorri jakina ematen diote *Santa Jenobebaren Bizitzari*.

Besterik da *Auñemendiko Lorearen* testu-aurrea. Eleberriari hasiera ematen dion lehen lerroan bertan esaten zaigunez "gertaera zarrak" dakartzeta eta gertaera zahar hauetaz jabetzeko erabilitako iturriak ez dira ezkutatuko. Agirrek zenbait liburutara jo du gertaera horien berri izateko eta, oin-oharrak bide, kontsultagai izandako bibliografia azalduko du (10).

(8) "No sabemos en qué fecha se introdujo en la literatura oral vasca la bella leyenda alemana de Genoveva de Bravante" dio M. Lekuonak. Eta eranstun du: "Son muy populares en nuestros caseríos cuentos cuyo ciclo temático corresponde perfectamente al de la referida leyenda". LEKUONA, MANUEL (Ed.), *Genoveva de Brabante por el "bertsolari" Juan Cruz de Zapirain*, III. or. Gaiaren zirkloarekin bat datozen kontaketak ejemplifikatzerakoan J. M. Barandiaranek 1904. urtean Ataunen jasotako bat aipatzen du, "Andre doakabea". BARANDIARAN, JOSÉ MIGUEL, *Obras Completas. Eusko Folklore*, II, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1973, 271-273. orr. Mende honen hasieran jaso izanagatik, bertan azaltzen diren osagai harrigarriek behintzat, Brabanteko Jenobebaren bizitzakoak baino harrigarriagoak, hau argitaratu baino lehenago esan eta entzungo zela iradokitzen dute.

(9) PROPP, VLADIMIR, *Morfología del cuento*, Editorial Fundamentos, Madrid, 1977, 3. argitalpena.

(10) Agirrek Historia du inspirazio-iturri eta jakintzaren alor honek eskaintako bibliografiaz egin duen erabilera azaltzen du; P. HARISTOY, *Recherches historiques sur le Pays*

Histori liburuetan ikasi duen hura hartzen du abiapuntu, irakurri duen hura, eta, gainera, bere idazlana taxutzeko erabiliko ez duen bi hizkuntzetan irakurri ditu dakartzan berriak.

Santa Jenobebaren Bizitza eta Auñemendiko Lorea testu-aurrean bertan hasten dira bereizten: ahoz-ahozko mundua/mundu idatzia aurkakotasuna dago jatorrian. Bata herrian entzundako historia oinarri eratu da, bestea liburuetan ikasitakoa abiapuntu zuela. Lehenak askoren ondarea du abiapuntu, bigarrenak gutxiengoena. Dena den, ondare horretaz idazleak egiten duen erabilerak erabakiko du itzulbidea. Erabilera hori izango da, hain zuzen ere, langaiek abiapuntu dituzten talde soziologiko berdinak dituzten helmuga ala, lantze-prozesua bide, harremana aldatzera doan ebatziko duena. Azken batez, lantze-prozesu horretan eraikitzen doan irakurle inplizitua izango da errealitate soziologikoan hartzaile-modu bat aukeratzen joango dena.

Dokumentazio historikoa erabili du Agirrek gertaera eta pertsonaia historiko batzu testuratzeko, ahoz-aho zebilen historia edo honen gain eraikitako testutan oinarritutakoa dakar Arruek. Kontaketan hasiera bera lekuko, lehenak 638. urtetik aurrera igarotako gertaerak dakartza, bigarrenak “Fede egiazkoaren argi ederra zabaltzen Alemanian abiatu zanetik laster” (35. or.) igarotakoak. Ez da lehen lerroetara soilik mugatzen den jarrera. Beste zenbait gertaera ere data zehatzari atxekirik emango ditu *Auñemendiko Loreak*: Adalbaldo 652. urteko otsailaren biau hil zuten, Riktrudisi 687. urtean heldu zitzaion heriotza. Denboraren ardatza hone-la zedarritzeak kontaketaen historizitatea bermatzen du. Ez dago hain mugarri finkorik *Santa Jenobebaren Bizitza*n. Bi kontaketek birtute handidun emakumeak dituzte protagonista, baina testu-aurreak eta berari ordaintzen zaion maileguak —data historikoak gorde, erreferentzi bibliografikoak azaldu...— modu desberdinez kualifikatzeko oinarriak jartzen ditu, bata kontaketa historikoa, bestea, kontaketa hagiografikoa edo elezaharra.

Dena den, kontaketa historikoa izateak historiarekiko zor batzuk sortzen badizkio ere, zor horiek ez diote eragozten historia fikzioarekin nahasiz, datuen mundutik hegalak altxa eta bere baitan izateko arrazoia duen tramankulua eratzea. Datu historikoari gorde beharreko leialtasuna fikzioaren egiaren menpe jartzen da eta ez aldrebes. Honenbestez, Agirren askatasuna Brabanteko Jenobebaren bizitza taxutu duten haiena baino handiagoa da. Hauek ezin zezaketen irauli ahoz-aho jasotako kontaketa baldin eta lehengaien emaile ziren haiek idazlearen irudimenak berregin edo birsortu duen historia ezagutzea nahi bazuten; Agirrek bere datu historikoak irauli ditzake eta, egia historiko nimiñoena gordeaz,

Basque, Bayonne-Paris, 1884; M. J. M. MENJOLET, *Sain Amand apote des basques*, Auch, 1869; D. ESTANISLAO JAIME DE LABAYRU Y GOICOECHEA, *Historia General del Señorío de Bizcaya*, Bilbao, 1895.

beste elementu ugarirekin konbinatuz, historia berri bat asmatu. Agirrek bere hiztegi eta kultura osatzen duten elementu desberdinak nahasiz sortu duen historia da eta inork ez dio galdetuko altxor horretaz egin duen erabileraz: inork ez dio eskatuko datu historiko horiek ezagutzeko moduan egotea, inor ez da hurbilduko Historiaren alorrean bere burua jaztera. Langaiei emaielen aurrean ez du erantzunkizunik hartzen. *Santa Jenobebaren Bizitzaren* egileak herriarengandik kontaketa jasotzean, bazuen epailerik, bazuen kontaketa horretaz egindako erabileraz itaun zezakeenik eta erabilera horren arabera bere egin ala arbuia zezakeenik. Historiagi-leak ez dira *Auñemendiko Lorearen* epaile; izan ere, datu historikoa fikzioaren errainura igaro da.

Testu-aurrearen jatorri desberdin hau dela eta hasten dira bereizten, batak mundu herritarrean ditu sustraiak, besteak gutxiengoaren ondare den Historian, batak entzunaz eta esanaz funtzionatzen duen munduan, besteak irakurriz eta idatziz funtzionatzen duenean.

Agirrek liburuetara jo zuen gertaera historiko eta pertsonaia historiko-koen buruzko berriak jasotzera. Lehengai historikoari maitasunaren esparruko kinka gehitzen dio. Jazoeren urtealdia mugatuz, historia gatazka historikoa planteatzeko bitarteko da eta koordenada hauen barnean gatazka da maitasun-gatazka. Bi gatazken arteko lotura hamaika modutan burutu zitekeen, folletoiarentzat (11), kontaketa herritarrarentzat, nahiz hain herritarra ez zenarentzat, bideak irekita zeuden, harik eta egileak osagai horien antolamendua *Auñemendiko Lorean* gauzatzen duen arte. Berez *Auñemendiko Lorea* eramandako lehengai atera zekiekeen beste era bateko etekinik. Gatazka historikoan kokatutako maitasun-gatazka abiapuntuak aberria maitasun baten hezurmamitzerako hesi bihurtzen zuen, menditar bat, itxaropen guztiak galduta gero, handiki batekin ezkontzea, gerra eta heriotza oreka bilaketarako bide... Bazegoen aski gertaera bihozbera, hunkigarri, gogor eta indartsu produktu zirrargarria taxutzeko. *Santa Jenobebaren Bizitzak* zirrara sortu zuen, *Auñemendiko Loreak* ez. Osagaiak bietan ziren zirrargarriak. Mundu landuan jasotako lehengaiak eta hauei erantsitakoa testuratzeko moduak urrutiratzen dute mundu herritarretik eta hala erakutsi zuen bere bizitza literarioak: *Auñemendiko Lorea* ez zen hauengana heldu.

Azken batez, testu-aurretik testu-ondora bereziko dira bi kontaketak. Kausa-efektuen harreman mekanikoaren atzaparretan erortzea saihestuz, honako baiezipen hau erantsiko genuke: testu-ondoak testu-aurrearen isla baitiltzan jokatzeko duela. *Santa Jenobebaren Bizitzak* ahoz-ahozko kontaketa zuen jatorrian. Arruek itzultzen duenean eta honela aldaera finkoa ezartzen dionean ahoz-ahozko mundutik erdi-ahozkora igarotzen da: ahots goraz irakurle batek aldarrikatzen duela jasotzen du entzuleak. Behin edo

(11) Ez igorpen-modu bezala ulertua, baizik eta genero edo testu-tipo moduan.

behin behintzat izan zen norbait testua euskarri zuen historia hori entzun eta berriro bizitzara ekarri zuena beste testu bat bide. Juan Kruz Zapirain bertsolariak Arrueren itzulpena entzun egin zuen, bertsoa adierazpen-forma bihurtu eta historiaren beste aldaera bat plazaratu zuen kantatua izan zedin (12). Testua ahoz-ahozko mundura igarotzeko tramankulu berri bihurtzen da; kontaketa gizaki ororen ondare balitz bezala behin eta berriz aldaera desberdinak eskaintzeko langai izatera heltzen da (13). *Auñemendiko Lorea* komunikazio-ekintzaren ibilera ahozko munduarekin nahasi gabe egiten da eta ez zen erne, ezta ere, berarengandik horrelako kimurik.

Lehengaiekin hasten diren aldeak komunikazio-ekintzaren garapean jarraipena aurkitzen dute: testuak modu desberdinean eratzen dira, igorpen eta jasotze-modu desberdina dute eta, azkenean, bizimodu literario desberdina izan zuten.

Historia testura eramatean, historia hitz-orez jaztean egindako aukera bereizketa-iturri da. Hala ere, testu-taxuketaren alderdi bereizlea ez da heltzen jokabide amankomun batzuk estaltzera.

Brabanteko Jenobebaren bizitzaren berrargitalpena dela eta, 1960. urtekoa hain zuzen ere, K. Mitxelenak iruzkin bat egiten dio. Honela hasten da:

“Liburu onek, irakurle, Proust, Joyce, edo Faulkner’en bideetatik urruti xamar eramango zaitu. Eztizu buruausterik emango eta etzaitu pekatu-malda limurietan beera amilduko.

Den bezalakoa da, ori bai, eta eztu arpegirik izkututzen. Birtuterik birtutetsuena erakusten dute onek eta gaizto bakar bat besterik ezta agertzen liburu osoan, nai-ta-ezkoa delako gaiñera, onen ontasunak argiago distia dezan. Eugène Sue edo Xavier de Montepin’en munduan gaude; sugeak Paradisia pozoitu baiño leen ordea” (14).

Bete-betean onar daitezke Mitxelenaren hitzak, ez bakarrik Brabanteko Jenobebaren bizitzarentzat, baita *Auñemendiko Lorea*rentzat ere.

Protagonistaren izena, erreferentziala batean eta metaforikoa bestean, kontaketa izenburura eramatekin hasten diren antzekotasunak,

(12) “En el caserío de nuestros buenos Juan Cruz y Micaela existía la costumbre de leer vidas de santos durante las veladas de invierno (...).

Reunida toda la familia alrededor de la lumbre, la etxeokandre lee un capítulo del **Brabante-co Genovevaren bizitz arrigarri miragarria**”. LEKUONA, MANUEL (Ed.), *Genoveva de Brabante por el “bertsolari” Juan Cruz de Zapirain*, III. or.

(13) Bada argumentu-mailako alderik Schmiden kontaketa eta Juan Kruz Zapirainek bertsoz eskaini zuenaren artean. Ik. LEKUONA, MANUEL (Ed.), *Op. cit.*, III. or. Zapirainek ez-ezik, Juan M.ª Zubizarreta azkoitiar bertsolariak ere eman zuen argitara Santa Jenobebaren beste bizitza bat bertsoan.

(14) Ik. *Egan*, 1960, 230-231. orr.

zenbait deskripzio-mailatara heda daitezke: argumentua, gaia, joskera... Kanpo-itxuratik barne-itxurara, historia ataletan banatuz eta banaketa honen bidez erritmo-modu bat sortuz hasten den eraketatik, historien barne-joskerara kidetasun ugari soma daiteke.

Kapitulua hartzen dute kontaketa antolatzeko neurri eta honen izenburua bertan garatuko den fabula-atalaren laburpen (15).

Koordenada narratiboez egiten den erabilera oso antzerakoa da bietan; izan ere, singularitu gabe, banakotu gabe, oso modu orokorrean adierazten dira: gertaerak leku-denboren ardatzean kokatzerakoan zehazgabetasuna nagusitzen da, gizabanako moduan jokatzen ez duten pertsonaiak dituzte egile edo jasale... Azken batez, nahiz *Santa Jenobebaren Bizitzan*, nahiz *Auñemendiko Lorean* kontaketa-joskeran eta esanahi-mundua eraikitzerakoan kidetasuna nabarmena da. Prozesuak ezabatzen dituen joskeraz eratzen dira: protagonistek ez dute hobetu beharrik eta, pertsonaiaren batek hobetu beharra badu, ez da barne-prozesua bitarteko izango baizik eta batpatean. Azterketa aktantzial batean funtzio berbera beteaz deskribatu ahal izango lirateke protagonistak: Jenobebak eta Riktrudisek subjeto grifñatsu batek desiratutako objektuaren funtzioa betetzen dute.

Protagonista nahiz bigarren mailako izan, pertsonaia lau moduan itxuratzen dira, kontaketa hasieratik bertatik eginak dauden izaki gisa. Birtute edo bizio batzuen jabe, birtute edo bizio horietan mantentzeko toki bihurtuko dute berbaldia eta ez eginaz joateko lekugune; ez dago bizitza propio, banako, berezia bizi izateko aukerarik: pertsonaia nortasun zehatz batez jabeturik dator kontaketa, nortasun zehatza ezartzen zaio kontaketa hasieran eta aurrerantzean, gerta ahalak gerta, tinko eutsiko dio. Nortasuna ezaugarri gutxitara murrizten da eta hain orokorretara non pertsonaia bizio edo birtute batzuen ordezkari bihurtzen den eta lekugune testuala horien erakustoki; izan ere, birtutedun edo biziodun legez jokatzen mugatuko da, dikotomia eraikiz helburu didaktiko garde-nago baten euskarri egituratzailea. Mutur batean edo bestean kokatzen diren pertsonaiak datoz, bi muturren arteko tartea hutsik utziz.

Argumentua erraza eta tolesgabea da. "Errugabe salatua" du gaitzat. Riktrudis eta Jenobeba ez dira erasotzaileak, beraiek eraso dituzten erantzun gisa, baina halakotzat joko dituzte. Gizaki gaizto baten biktima, gizaki gaizto horren nahiei entzungor egitea da salaketaren arrazoia. Anekdot-mailan Portunek eta Golok irudikatuko dute gizaki gaizto hori, izen berezi horiek ordezkatu eta ejenplifikatu dute gaiztakeria.

(15) Xehetasunetan sartuz gero soma daiteke alderik bi kontaketen izenburutan. *Santa Jenobebaren Bizitzakoak Auñemendiko Loreakoak* baino luzeagoak eta zehatzagoak dira. Luzera eta zehaztasun hori bide, kapitulua garatzera doan kontaketa-atalak fabula-mailan dakarren aurrerapena esanda gelditzen da, ez horrela bestean, izenburua orokorra goa izanik ez da heltzen hainbeste konkretatzera.

Kualitate baten konkrezio besterik ez dira. Gaiztakeria subjeto konkretu batzuegan ez-ezik, ekintza konkretu batean gauzatuko da: porrot pertsonala eragin duen pertsonaiaren salaketa, porrot hori sortu duen arrazoia ezkutatu.

Riktrudisek eta Jenobebak ezezkoarekin erantzungo diete, Portunen ezkontz proposamenari eta Goloren adulterio-eskaerari. Ez dago besterik. Ezezko hauek estaliko dituzte erasotzaileek, beste jazkera batez jantzi eta indar bila hasiko dira mendeku-gosea asetzeko. Errugabe salatuko dituzte, baina errudun aurkeztuz zigorra ezartzeko indarra eta ahalmena duten haien aurrean. Portunek gerran dakusa eraso-bidea. Erasorako dituen arrazoi pertsonalak ezkutatu, bere mendeku-nahia añaemenditar ororen arrazoi bihurtu, eta eraso-indarra lortuko du. Golok Jenobebaren senarrarengan dakusa eraso-bidea eta honen aurrean salatuko du, bere adulterio-proposamena haren adulterio-eskaera bezala aurkeztuz. Errugabeari bere gogora, bere uste, nahi etab.en arabera bizitzeko eskubidea ebatsi ondoan zorigaitzean bizitzera behartzen dute. Batean, añaemenditar izaeraz desjabetzea, gerrak dakartzan artegatasun-negarrak eta heriotza dira zorigaitzaren iturriak. Bata bestearen ondotik datozen zigor moduan adierazita, mailaz-maila zorigaitza gehituz eta handituz doaz, harik eta Portunek bere maite Riktrudis lapurtu zuen gizona hiltzen duen arte, harik eta zigorra klimaxera heltzen den arte. Bestean, ziega, heriotz zigorra, eta mortuko bizitza bihurtuko dira zorigaitz-sortzaile. Azkenean birtuteak bizioa gaudituko du eta Ongia garaile oso aterako da: Riktrudisi Añaemendiko atea irekiko dizkiote eta Jenobebari gaztelukoak.

Leku-denborazko koordenada jakin batzutan garatutako jazoera hauek, kontaktaren denboratik at kokatzen den inimizazio-errituen oihartzuna dakarte. Riktrudis eta Jenobeba berezi egiten dituzte beren etxeetatik, añaemenditarrari Añaemendirako bidea itxiko diote, brabantearra, heriotz zigorra gainean duela, bere bizileku zen gaztelutik aterako dute. Eguneroko bizitza utzi eta abenturaren errainuan sartzeko ordua da, frogena, hain zuzen ere. Frogak gaudituz ondoan itzuli egingo dira. Jenobeba herritarren harridura eta lilura sortuz etxeratuko da, Riktrudisi etxera itzultzeko gonbita luzatuko dio debekatu zion hark, baina honek gogoakoago izango du beste etxe bat. Sinbolikoki aurreko bizitzara hil ondoan eta bizitza berrira jaito eta gero Brabanteko Jenobebaren “neke-penak erri guziari erakartzen dioten zoriona” izango du kontagai “emezortzigarren buruak”, Riktrudisek une horietan euskal buruzagirik entzutetsuena zen Portunen kristautzea ekarriko du Añaemendiko fede zaharraren gain garaipena lortuz.

Baina hainbeste antzekotasun ez da heltzen desberdintasuna estaltzera. Argumentu, gai, joskera-mota... berdintsu hauek berbaldiz jazterakoan egindako aukerak amildegia ezartzera heldu dira bi kontakteten artean. Sakoneko egituran eduki dezaketzen antza azaleratze-modu bereiz-

leak irentsi du. Berbaldia banatzeko egitasmoak urruntzen ditu. Oso estrategia desberdinen fruitu dira. Kontalari batek eta besteak zabaldutako planek ez dute kidetasunik. Hitzaren erabileraren baldintzetan dago aldea: nork, zer esateko, non...

Zeinuak eta hauek erabiltzen dituzten subjetuak harremana modu desberdinez eratzen da batean eta bestean. Hots, subjeteuek zeinuez egiten duten erabilerak bere luze-zabalean, subjeteuek erabilitako zeinuen izaerak edo ezaugarriak urruntzen ditu elkarrengandik bi kontaktetak. Ondorioz, zeinu eta hauen interpretatzaileen artean ezarritako harremanak desberdinak izan daitezke eta, zinez, harreman-moduak aldenketaren norabidea hartuko du.

Lehengaien jatorri eta izaerarekin hasten ziren aldeak testu-eraketaren alderdi pragmatikoak areagotu egiten ditu, igorpen-jasotze-moduek itxi arte komunikazio-ekintzaren garapen-prozesu desberdina. Faktore guzti hauek eratzen duten katea hartzaileak eskaini zien babesean dagoen amildegia sortzeko adinakoa da.

Maila pragmatiko honen eratze-moduari buruzko xehetasunak emarakoan zenbait atal bereziko ditugu. Behar metodologikoez bultzatu gaituzte horretara, argitasun handiagoz adieraztea helburu, baina berez elkarri hertsiki lotuak dauden alderdiak dira, elkar baldintzatuz daudenak, batak bestearengan eragiten bait du: historia berbaldi bihurtzerakoan egindako aukerak dira mintzagai, hitz-oreaz baliatzen diren subjeteuen artean hizkuntz zeinu horiek banatzeko modua eta bakoitzari atxekitzen zaizkion zeinuen nolakotasuna.

Fikzioak irauten duen denbora kontaktetara eramatean egindako auketan lekutzen da alderdi bereizle bat. Zein batak, zein besteak urteak irauten dituzten fabulak testuraten dituzte eta honek laburpenaren erabilera zabala gomendatzen eta eskatzen die. Laburtzerakoan kontaketa iteratibora jotzea azpimarkagarria bada, ez da gutxiago singulatiboa hartzean erakutsitako jokabidea; izan ere, bere eginkizuna ez da egunerokotasuna azaltzea baizik eta zerbait berezia gertatu deneko une hura. Kontaketa singulatiboak dakarren edo eszenak dakarren lehen planoan edo erliebea ez ohizko gertaera, egunerokotasun hertsitik ateratzen dena da: fabularen garapenean aurreratzea zilegiztatzen duen pasarte, une hunkigarri, estu edo arriskudunen bat, suspentsea sortzen duena.

Jokabide amankomun honen azpian bada, ordea, jesberdintasun nabarmenik: Jenobeba, errugabe izanik, salatzen duten unetik aurrera bere buruaren gain erortzen diren zorigaitzak ekarri egiten dira kontaktetara, zenbait aldiz ohizkotasun moduan, baina Jenobebaren ahotsa dakarren bakarrizketa harekin nahasiz. Gartzelako bizitzak edo mortukoak aurrerapenik ez dakarrenean fabulan edo Jenobebak leku horietakoren batean pasadizo hunkigarriren bat bizi ez duenean, kontaketa iteratiboa

fikzioaren denboran aurreratze handiak egiteko baliabide bihurtzen da. Lekugune horietan igarotzen duen denbora luzea xehe-xehe kontaktetara ekartzean hartzailea “aspertzeko” arriskua somatuko balitz bezala, ohiz-kotasuna adierazten duten aditz-formen erabilera denbora luze hori irensteko bide eraikitzen da eta fabularen garapenari aurrera egitea zilegiztatzeko dion pasarte edo lekugune horietan bizi izandako une hunkigarriren batzuk hautatzen dira, hitz-ore handiagoa emanez, zabaltzeko. Baina, *Auñemendiko Loreako* Riktrudisi ez zaio Jenobebari beste aukera ematen bere zorigaitzak erakusteko.

Auñemendiko Lorean, lehenik eta behin, mataza ehotzen joan da Riktrudis ezkondu aurretik eta ehotze “luze” horrek hitz-orea xahutu du (16). *Santa Jenobebaren Bizitzan*, aldiz, hirugarren kapituluan jadanik “Jenobeba errugabe salatua” izenburua aurkitzen da, zorigaitzen hastapena markatzen duena. Desberdintasuna ez dago lehenak hastapenetako oreka-giroari tarte luzea eskaintzean eta bigarrenak laburra, hastapenetako oreka-giroa oraindik elezaharrean baino, laburragoa baita *Auñemendiko Lorean* (17) baizik eta, bereziki, “errugabe salatua” gaiari eleberri historikoan ematen zaion errekkurrentzian. Riktrudisen maitemintzea eta honek sortzen dizkion kontzientzi arazoak, hauei zuzenki lotzen ez zaion istoriotxo baten kontaketa eta batipat salaketen errekkurrentzia hitz-orea xahutuz doaz Riktrudis salatu aurretik eta oso tarte txikia gelditzen zaio salaketa ondoren jasaten dituen erasoak berbaldiz jatzeko.

Riktrudis salatzen dutenerako salatuak dituzte bere aita Arnaldo eta gero senar izango duen Adalbaldo. Salatazailerak eta salaketa zabaltzen duena berdina da, Portun, salatu da aldagaia. Riktrudisen zorigaitzak ez dira hasten ezkondu ondoko salaketarekin, gainontzekoak ere zorigaitz-iturri izango bait ditu (Adalbaldo salatzen dutenean euskaldun eta frankotarren arteko gerraren geriza zabaltzen da eta Arnaldo, Riktrudisen aita, gerrarien buru joango ote deneko bildurra; Arnaldo salatzean aitaren sufrimentuari hertsiki lotuko zaio Riktrudis), baina aurreko eraso hauek zeharkakoak ziren, aldiz, ezkondu ondorengo zuzena. Zeharkako erasoen hitz-ore xahuketa ez da alferrikakoa, ez da funtzionaltasunik gabea; izan ere, batetik, “errugabe salatua” den bezalako gai hunkigarria, oso modu hunkigarrian ez bada ere, iteratzen doa eta bestetik, Riktrudisi eginiko salaketa prestatzen, salaketa honen larritasuna neurtzeko oina-

(16) Hogeita bat kapitulutan banaturik dagoen eleberriaren hamabostgarren kapituluan dator Riktrudisen ezkontza. Kapituluaren bi herenak ez-ezik hitz-ore osoaren ia bi herenak xahutu dira ordurako, ehun eta berrogeita zortzi orrialdeetatik ehun eta sei. Ik. ARANO, ROSA MARI (Ed.), *Txomin Agirre: Auñemendiko Lorea*, Sutondoan Saila, Labayru Ikastegia-Bizkaiko Aurrezki Kutxa, Bilbo, 1986. Aurrerantzean jasoko diren testu-aipamenetarako argitalpen hau erabiliko da.

(17) Kontaketa “in medias res” hasten da eta lehen kapituluan bertan Riktrudisen esku gelditzen da hastapenetako egoeraren berri ematea, desoreka sortu duen gertaera adieraztea.

riak jartzen; salaketaren erraldoitasuna azpimarkatzeko bitarteko dira. Iteratzen den gaia oso da hunkigarria, baina Agirrek antzera kontatuko ditu salaketa guztiak eta kontaktze-modu horretan ez du lortuko bat bera ere modu zirrargarrian kontatzerik. Gertaera hau eragiten duen faktorea beti berdina da: sufrimentuak ez dio sortzen narratibitaterik eta narrazio-gai bihurtzen zaionean hartzen duen kontaketa-moduak eragotzi egiten dio pertsonaiek bizi dituzten sentimenduak azaleratzea.

Riktrudisi egiten zaion salaketarekin batera datorkion gurutz-bideari eskaintzen zaion kontaketa-tartea askoz laburragoa da. Baina ez hori bakarrik. Salaketaren ondorengo eraso bi mailatan bereizten da Jenobebarenetik: ezarritako gurutz-bidearen desberdintasunean eta berau berbaldi bihurtzeko moduan.

Ezarritako gurutz-bidea bietan da latza eta hunkigarria, baina bere garapenean bada alderik: ezbeharrak bizitzeko eszenario desberdinei, ezbehar hauen dosifikazio eta testuratzeko-modu desberdina gehitzen zaizkie.

Riktrudisek ezkontza-etxea bera du frogen bizileku, Jenobebak gartzela eta mortua, bizileku erakaitzak eta nekagarriak igaroko ditu, sufrimendu moralari oinaze fisikoa batzen dion ibilbidea eratuz. Riktrudisena sufrimendu morala da, Jenobebak beste bat eransten dio honi: behar primarioak asetzeko eragozpenak ditu, jakia, jantzia eta aterpea arazo bihurtu zaizkio eta etengabeko gatazkan bizi da behar elemental hauei erantzun ahal izateko. Ezaugarri honek beronek bihotza ukitzeko aproposago bihurtzen du.

“Luzea” da Jenobebaren ibilbidea eta, gainera, ibilbide horretan estualdi-lasaialdien joko dosifikazio lortu batez bideratzen da. Frogen gogortasuna gehituz doa, goranzko aurreratzea markatuz: gartzela —semea jaiotzen da bertan— heriotz epaia —hiltzeko aginduekin daramate. Goranzko norabidea daraman bide honi distentsio-une batek jarraituko dio —heriotz zigorraren barkamenak— tentsioari berriro heldu aurretik —ez dauka mortuan bizirik irauterik— eta, azkenik, distentsiora igarotzeko basahuntz laguntzailearen agerrerarekin. Mortuko bizitza tristeari mortuko kontsueloak darraizkio, gaixotu eta gaitzean aurrerantza eginaz heriotzerako prestatuko da eta une larri honetan berriro distentsioa, distentsiorik handiena, harrigarriena, zoragarriena: Sijifredok Jenobeba aurkitzen eta ezagutzen du. Ez dago horrelako jokorik Riktrudisek bizi dituen frogen bidean: goranzko progresioa besterik ez dago: gerra oihartzunak —gerra—agurra— senarra hiltzen dute.

Auñemendiko Lorea eleberria bere osotasunean begiratzuz tentsio-distentsioen joko aberatsagoa soma daiteke, baina joko hau eramateko modu motelak ez du bata bestearen ondoan erpinak dituen diagrama eratzeko indarrik. Fabula osoaren argitan klimax-antiklimax joko zabalagoa da: Adalbaldori egindako salaketa dela eta euskaldungoak gerrarako

arrazoirik dagoen eztabaidatuko du. Ezezkoak dakarren lasaitasun-giroari Arnoldoren aurkako salaketak sortzen duen tentsioak jarraitzen dio...

Hala ere, arrisku-uneetan historiak hartuko duen norabidea aurrez iragartzeko adina zantzu emateak, suspentsea pedagogiari menperatzeak, jakin-nahia itotzen du. Jokabide zuzena zein den eta nork hartuko duen aurrez jakiteak ez dio tarterik uzten ez-ustekoari. Pertsonaiak urduriegion daitezke, baina urduritasun hau ez zaio helerazten hartzaileari, pertsonaiaren larrialdia zabaltzen ez delako kontaktetan edo eta zabaltzerajotzen bada, luze ematen dituen beste hamaika berriren artean presentzia galtzen duelako, lehen mailako izateari utziz. Modu batera ala bestera kezka-iturria agortzea lortzen da. Honela, Portunek Adalbaldo salatzean sortzen duen tentsioaren harian, frankotarren aurkako gerrari ekingo ote zaion auzi, ekintza honek eragiten duen kezka eta urduritasuna zabaltzera jotzen da kontaktetan, Riktrudis eta bere ama Andre Luziaren arteko elkarrizketan eta Ozinbeltzeko batzarrari eskaintzen zaizkion eszenetan. Baina ama-alaben arteko solasean, zenbait berriri eskaintzen zaion hitz-orearen barnean, kezka azalpenak indarra galtzen du, urduritasunaren adierazpena ez da bihurtzen hizpide obsesibo. Ama-alabak arduratan utzi eta Ozinbeltzeko batzarrera eszenarioa aldatzen duenerako ematen dituen zantzuak kezka-iturria agortzeko adinakoak dira: gerrarik baldin bada, auzia bide onetik ez datorrelako, Arnoldo ez da joango euskaldunen buru. Arnoldo gerrara joatea zen, hain zuzen ere, ama-alabengan artegasuna eragiten zuen faktorea eta, zinez, tentsio-gune honi ez zaio eusten luzaroan; aurretiaz iragartzen da Arnoldok hartuko duen jokabidea. Tentsioa, nekea, artegasuna, urduritasuna, kezka... dagoela esatearekin aski du *Auñemendiko Loreako* kontalariak, ez du jotzen erakustera. Penak eta nekeak ez dute konta-gairik sortzen eta, ondorioz, hunkigarritasuna igortzeko ahalmena galtzen dute. Azken batez, froga-bideak, zorigaitzak *Brabanteko Jenobebaren Bizitzan* konta-jarioa bultzatzen du, ez horrela *Auñemendiko Lorean*.

Auñemendiko Loreak errugabe salatua gaia errepikatuz eta guzti ez du ezabatzen protagonistaren sufrimentuan dagoen progresioa. Zorigaitzen hazkundean bat datoz bi kontaketak baina, batean mina kontagai bihurtzen den bitartean, bestean ia ausente dago narrazioan, historian egon badago ere, zekenkeriaz jokutzen da berbaldiratzerakoan. Dosifikazioa falta da historia hitz-orez jazterakoan.

Zorigaitzean erori ondoren Jenobebak egiten duen ibilbidea, Riktrudisena ez bezala, testura darama kontalariak. Riktrudis Ostrabenton sufritzen utzi eta kontalariak Amandoren artekaritza-lanak jarraituko ditu. Riktrudisek min duela esaten du, minaren oinarriak adierazi, justifikatu, eta prest dago nolako bizitza zeraman Erbesten azaltzeko. Zabalpen handiagorik gabe, senarraren agurra dator, iradokitzen den moduan, azken agurra izango dena, hain zuzen ere. Berrito laga Riktrudis atsekabean eta

kontalariak honen senar Adalbaldoren urratsak jarraituko ditu. Aurrez iragarritako heriotza Adalbaldoren gain etorri beharra aski arrazoi izan daiteke horrelako jokabidea hartzeko, baina Adalbaldo hil duteneko albittea jasotzen ere ez du eszenaritzen Riktrudis. Tristura handiak bere arima-egoera harrapatu zuela. Besterik ez. Froga-bidean unerik dramati-koenak ez du eszena bidezko tratamendurik jasotzen, aldiz, froga-bidearen amaiera markatzen duen mementuak bai, froga-bidearen bukaeran erdies-ten duen garaipenak, Portunen kristautzeak, bai. Izan ere, Agirreren helburua ez da Riktrudisen penak eta nekeak kontatzea, honek dakarren garaipena baizik: sinekdokearen bidez adierazita kristautasunaren nagusi-zea fede zaharraren gain.

Besterik da *Santa Jenobebaren Bizitza* kontatzen duen kontalariaren jarrera. Kontalariak ez du begirik apartatzen Jenobebarengandik. Urruti-ragotik (laburpenetan) edo hurbilagotik (eszenetan) Jenobeba egiten doan bidea jarraitzen du. Behin bakarrik uzten du, bertan Sijifredo kondearen penak azaltzeko da.

Bietan kontaketa singulatiboa eta iteratiboa konbinatuz bada ere, batean atsekabeak kontagai bihurtzen dira, bestean ez. Zinez, ez batean, ez bestean dator egunerokotasun soila, baina aldea penak eta nekeak hitz-orez jaztean ala bilutsik uztean dago. Berbaldi-banaketan ematen den urrunketak, testuaren bestaldean, sentimendu-sorketan eragiten du. Sufrimentua hartzaileari helerazteak ala egon daudela bakarrik esateak ezartzen du desberdintasuna. Gerrak eta senarra hiltzeak bazuten bere baitan aski indar hunkigarri bihurtzeko, baina ez dira testura eraman, ausente daude, fabulak gertaera horiek jazotzen ari direla eta jazo direla dio, erakutsi gabe. Kontalariak abandonatu egiten du protagonista *Auñemendiko Lorean*, ez horrela *Santa Jenobebaren Bizitzan*.

Arestian genionez *Auñemendiko Loreak* ez du erakusten Riktrudisen atsekaberik, ezta besterenik ere. Berbaldia beste zeregin batzutara bideratu da, zeregin horien artean giza-jokabideei buruzko gogoetak bere tarte du. Elezaharrean ez, baina digresioak daude *Auñemendiko Lorean*. Hona hemen testu-eraketari dagokion beste alderdi bereizle bat.

Bi historiak kontalari orojakileak kontatzen ditu, guztia dakienak eta honek damaion eskubideaz baliatuz kontatzen dituen gertaerak komentatu ere egiten ditu. Jenobebarena ez bezala, komentarioz eta digresioz horniturik dator Riktrudisen historia (18). Jenobebaren historia kontatzen ari den kontalariak alor honetan hartzen duen lizentziarik handiena zorion edo zorigaitz-egoera bat indartzeko egin dezakeen eranskinean dago, kontaketa komentatzera heldu gabe. Fikzioan gertaturiko zerbaiti buruz bere aburua azaltzera ez da iristen, are gutxiago, kontaketa uztera modu orokor batez, modu diskurtsibo batez giza-jokabideei buruz aritzeko.

(18) Ik. adibide gisa *Auñemendiko Loreako* 44-45., 88., 90., 151. orr.

Auñemendiko Loreako digresioek, batetik, hitz-orea lapurtzen dute, bestetik, kontaketa eten eta moteltzen dute eta, azkenik, fabula bera aitzaki bihurtzera daramate, tesi batzuen ejenplifikazio izatearen papera betetzera. Historiaren kontaketa elipsira eramanez, lehen planoan ematen zaie eta, azkenik, maila orokorrean adierazitako filosofiaren konkrezio eta anplifikazio-leku moduan eraikitzen da berbaldi narratiboa. Mundu-ikuskeraren edo filosofia baten azalpena ez da egiten kontaketa soila dela bide, kontaketa berbaldi diskurtsiboz adierazitako filosofiaren erakusle bihurtzen da, zorigaitzen testuratzeari lekua harrapatuz eta kontaktari malgutasuna eragotziz. Honen aurrean, *Santa Jenobebaren Bizitzan* historia bat kontatzea helburua da bere baitan.

Kontalari orojakile hau irakurle inplizitu bati zuzentzen zaio, berak erabilitako zeinuen hartzaile inplizituari. Bada maila honetan ere alderik bi kontaketen artean. *Auñemendiko Loreako* kontalariaren bidelagun esplizitua da irakurle inplizitua. Kontalariak berarekin batera bidea egin dezala nahi du, sarbidea eman eta behin eta berriz berari zuzentzen zaio. Lehen lerroan bertan hartzaile honen onginahia irabazten ahalegintzen da (19), aurrerantzean eskutik eramateko. Adiskidetasun erretorikoa eskainiz berarekin bat etortzera gonbidatzen du, bien artean eginaz doazen bidea denaren ilusioa sortu eta gertaeretz ematen dion interpretazioa ontzat jo dezan gura du. Etengabe deituz, gogoan duela adieraziz, limurtzea bilatzen du (20). Erretorika klasikoaren aginduak jarraikiz konplize egitea eta berak nahi duen irakurketa ezartzea ageriko helburu du. Jenobebaren historia kontatzen duen kontalaria, aldiz, inoiz ez zaio zuzentzen esplizituki irakurleari, agian, inor limurtu beharrik ez duelako, historia bat dastatzeak sortzen duen atsegina aski izan daitekeelako hartzailea erakartzeko. Ez du horrelako beharrik somatzen *Santa Jenobebaren Bizitza* kontatzen duenak, ez du ezertaz konbentzitu beharrik, ez historiaren egiaz, ez berau ulertzeko moduz. Eta azkenean sortzen doan irakurle inplizituaren irudia ere desberdina da, bata limurtzeko eskutik eramatea onartzen duena, bestea, hainbeste dei jasotzen ez badu ere, eta itxura batean aparteko duintasunez tratatzen ez badute ere, historiak sortzen dion lilura aski duena irakurtzeko.

Hizkuntz zeinuak banatzerakoan hartutako jokabide desberdinetan ezarri da bi kontaketen arteko alderik nabarmenena. Hitz-orea kontaketa-moduei atxekitzerakoan estilo zuzenari ezarritako eginkizunak markatzen du beste alderdi bereizle bat.

Zinez, estilo zuzenaren erabilerara ez jotzea behintzat ezin lepora dakioko *Auñemendiko Lorearen* egileari, ezta *Santa Jenobebaren Bizitzare-*

(19) "Gertaera zarren albistarik euki nai badozu, neure irakurle euskaldun biotzekoa (...) zatoz neugaz batera Franziaruntz" (*Auñemendiko Lorea*, 25. or.).

(20) Ik. *Auñemendiko Lorea*, 68., 88., 95., 105., 133. orr.

nari ere. Agirrek ez du oparotasun handiegirik erakutsi zentzu hertsian kontakteta dena adierazpide erakitzerakoan; berbaldiaren osaketa nagusia bakarrizketa-elkarrizketei zor zaie. Jenobebaren bakarrizketak ere leku zabala hartzera helduko dira. Bi kontaktetan zuzenean transkribaturiko ahotsak presentzia nabarmena du. Halaber, estilo zuzenaren erabilera gomendatzen duen gertaera-moduak ere lotzen ditu: une larria, arrisku-unea. Ahots zuzenak arrisku-une hauek zabaldu eta hedatu egingo ditu. Baina berdintasun honen azpian desberdintasun nabarmen bat eraikitzen da: ahots zuzenak Jenobebaren neke, pena eta, maila askoz apalagoan, poz eta kotsueloak dakartza, Riktrudisenak, berriz, erabat difuminatuta gelditzen dira.

Aurrerago esaten zenez, kontakteta-estrategiak urruntzen ditu; hitz-oreaz baliatzen diren subjetei bitarteko honen erabileran ezartzen zaizkien arauak ez dira berdinak. Gorago aipatzen zen berbaldi diskurtsiboak tartea kentzen dio lekugune narratiboari, mintzagai den estilo zuzenak ere, laburpenak baino toki handiagoa eskatzen du. Elkarren kide dira estilo zuzenak dakarren pertsonaiaren ahotsa sarritan testuratzean, ez horrela ahots horri ipintzen zaion eginkizunean. Jenobebari bere zorigaitzak azal ditzan eskaintzen zaio, Riktrudisek oso noizbehinka bereganatuko du aukera hori.

Auñemendiko Lorearen kontalariarentzat elkarrizketa, sarri askotan, zenbait jakintza-alor lantzeko toki da: historia, kristau-doktrina, kristau-morala... Estilo zuzenak eragiten duen hitz-ore mailako zabalpena ez da hainbeste fabularen aurreratzean sortzen doazen arrisku-uneetan arreta berezia jartzeko nola eginkizun didaktikotarako. Ahots zuzena diskurtsibitatera irekirik dauden elkarrizketetan datorrenean, pertsonaiaren ihardun luzeak kontatze-modu honi darion bizitasun eta funtzioaz desjabetzen du, artifizial bihurtuz eta beste zeregin batzutura lerratuz: jokabideak justifikatu, lekzioak eman (21)... Estilo zuzena gisa honetako lanbideei lotuz, pertsonaien sentimentuen adierazpenari tartea kentzeaz gain, adierazpen hori moteltzea lortzen da. Ez da honela jokatzeko Jenobebarekin, ahots zuzena eskaintzen zaionean bere sentimentuen azalpena hedatzeko da, bizi duen arrisku-unearen zabalpen hutsa, bere negar eta itxaropenak erakusteko bidea.

Hizkuntz zeinuen banaketan, subjeto bakoitzari bere adierazpenetarako eskaintzen zaion zeinu-multzoan eta multzo hori bereganatzen doan funtzioan ez-ezik, zeinu horiek hizkuntzaren sisteman hartzen duten kokagunean ere badago alderik. *Auñemendiko Lorea* eta *Santa Jenobebaren Bizitza* elkarrengandik bereizten dituen beste alderdi baten aurrean gaude.

(21) Ikusi besterik ez dago lehen kapituluko ama-alaben arteko elkarrizketan, edo botzgarreneko Arnoldo eta Adalbalderen artekoan, edo hamalagarreneko Amando eta Riktrudisen artekoan... zein erraz lerratzen den pertsonaiaren ahotsa lekzioak ematera.

Mintzaira eskuragarri emanak datoz bi kontaktak, euskaldun orok aparteko ikasketarik gabe ulertzeko eran, baina lexiko-mailako aukeren jatorria ez da berbera. Agirrek Larramendiren hiztegiaren erabilerari ez zion muzin egin, aitzitik, gogo onez hartu zuen. Aita Lino Akesolok Arruek liburu hau baino lehenago argitaratutako batean irakurleari egiten zion aitormena abiapuntu hartuta —“Euskeraren aldetik ipiñi nezakean... itz euskeratuagokin eta gizon argituak zerbait obeto irudi zegikien eran”— gizon “argitu” horien azpian “orduko euskera ‘kulto’ egin nai zutenak” ikusten ditu “euskeraz idaztekotan, Larramendi aitaren Iztegiara jo bear zutenak”. Eta aurreraxeago dioenez: “Eskerrak eman bear dizkiogu gure Arrueri bide orretara okertu ez zelako. Brabanteko Jenobebaren bitizta onetan itz bat du argi ta garbi Larramendiren labetik ateratako: *Erabezte edo kopia*. Eta bearbada, *Ezegoki* eta Gaitz egoki, eta *Eruendu*. Besterik ez” (22).

Agirrek, *Auñemendiko Lorean* bederen, Larramendi Aitaren hiztegiara jo zuen, baina euskara “kulto” hori ez zuen nahi izan “kultoen” dastagai izatea soil-soilik. Larramendiren hiztegia herritartzea helburu edo lantze-maila modu baten barnean gordeaz “gehiengoengana” ere hurbiltzea jomuga, hiztegiaren erabileran, hizperria edo ustez hartzaileak ulertzeko eragozpenak izango zituen hitz hura, oin-oharretan emandako erdal itzulpenaren bidez argitu zuen.

Iruditegia topikoa da, konparazioaren erabilera nagusitzen zaio metaforarenari; mintzaira eskuragarria da bi kontaktetan, baina testu-aurrean nabarmentzen ziren aldeak jarraipena aurkitzen dute testu-eraketan, erabilitako mintzaira bera harrapatzeraino eta, azkenean, igorpen-jasotze-moduetara ez-ezik hartzailegoak hartutako jarrerara helduko dira desberdintasunak. Esalditik esaldiaz harantza kokatzen den egiturara eramanda kodetze-mailako aldentzea eta hartzailearen deskodeketan eragin du. *Auñemendiko Lorean* egindako lexiko-mailako aukerek, *Santa Jenobebaren Bizitzan* ez bezala, testutik oin-oharrera eta hemendik testura doan begi-mugimendua eskatzen dute eta, honenbestez, ariketa horri muzin egin gabe, joko-erregela hori onartuz irakurtzeko prest dagoen irakurleari zuzentzen zaio, irakurketa isilaren bidez jasoko duen hatzaileari, hain zuzen ere.

Azkenik, igorpen eta jasotze-moduari lotuz, lehen-lehenik esan, argia ikusteko erabili zituzten bitartekoetan hasten direla bi kontakteten arteko aldeak. *Auñemendiko Lorea* lehiaketa literario baten irabazle gisa atalka-atalka argitaratu zen Euskalzale aldizkarian (23), *Santa Jenobebaren Bizitza* liburu gisa kaleratuko da hasiera-hasieratik.

(22) Egindako aipamen multzo honetarako, ik. AKESOLO, LINO (Ed.), *Gregorio Arrue: Santa Jenobebaren Bizitza*, 24-25. orr.

(23) *Euskalzale*, II, 1898.

Eleberri herritarraren sinonimo moduan erabili izanda folletoa, argitalpen-modu bat genero edo testu-tipo batekin identifikatuz. Izan ere, aurreko mendean behintzat, argitalpen-modu hau jarraikiz argitaratu ziren kontaketak herritarrak ziren, ez osagai harrigarri edo miresgarri moldatu zirelako —beste lehengai batzutaz hornitzen bait dira— baina bai beste zenbait ezaugarri gizarte-geruza zabalaren gogoko irakurgai bihurtu zituelako. *Auñemendiko Lorea* argitalpen-modu honen baldintzen barnean plazaratzen bada ere, genero horren zenbait eskakizunetatik urrundu egiten da (suspentsea pedagogiari menperatzean, digresioetan, elkarrizketetara eramaten diren berrietan...).

Kultura-gai desberdinak jorratzen zituen aldizkari batean argitaratu zen eta maila batean ezagunak ziren herri desberdinetako euskalzaileek eratzen zuten sarea zuen harpidetza eta banaketa-sare. Euskalzaile militanteen gain eraikia bereziki, eta ez hainbeste aldizkaria irakurtzeko zale-tasun eta irrikian, ez zuen lortu Resurreccion M.ª Azkuek amestutako zabalkunde handi eta oparoa. Behin liburu gisa argitaratu ondoan liburu-denda izango du salmenta-leku.

Santa Jenobebaren Bizitza, berriz, beste sare batek banatzen du. Dirudenez bertso-saltzaileen sarea du banaketa-modu (24). Carmelo Echegarayk literatura landua egiteko deian luma zuela, literatura landu horrek hartu beharko zukeen norabidea mintzagai, eraso zituen bertso-paperekin batera zegoen salgai. Jakina, Echegarayk ez zuen gaitzetsi *Santa Jenobebaren Bizitza* (25), ezta bertso-paper guztiak ere, nahiz eta bertso erraz edo prosaiko mezprezatu zuen. Echegarayk gertaera labain edo lizun samarrak kontatzeaz gainera “con crudeza que hoy llamáramos naturalista” egiten duten haiek arbuatzen ditu bereziki.

Santa Jenobebaren Bizitza, herri-kontsumorako sortutako literaturarekin batera saltzen da, salmentarik handiena izan zuen harekin batera,

(24) Antonio Zabalaren usteak alderdi honetara jotzen du. Zubizarretak Brabanteko Jenobebaren gainean egindako bertsoak mintzagai dituela honela dio:

“Onela esaten da 27^{garren} bertsoan:

pekatariak, ikasitzera
orañ egin alegiña,
liburu oiek kostatzen dira
errial bi ta erdiña.

Liburu oien berri emana degu: Schmid'ek alemanez idatzi ta Arrue'k euskeratu zuan Santa Jenobebaren bizitza.

(...)

Bañan sal-neurria ere esaten du bertso orrek: errial bi ta erdiña. Beste aldetik, berriz, Zubizarreta ori bertso-paper saltzen ibiltzen ziran oietakoa omen zan. Aldi artan, bearbada, Arrue'ren liburua izango zuan salgai, ta orduan bertso auek jarriko zituan, kantuan ari zalarik liburua ere errexago salduko zualakoan-edo.”

ZAVALA, ANTONIO (Ed.), *Zapirain anaiak. Juan Krutz (1867-1934). Joxe (1873-1957)*, Auspoa Liburutegia, 123-124-125, Tolosa, 1975, 75-76. orr.

papera euskarri izanik ere, kantuaren bidez dastatu eta burua gordailu izan zuen harekin batera. Arrueren itzulpenak ere bertso-paper horien bidea jarraitu zuen: testua zuen euskarri, bertsoak kanta bezala, ahotsa izan zuen zabalkunde, ez beti irakurketa isila, eta, hainbat bider behintzat, memoria gordailu (26).

Ez zen hori izan *Auñemendiko Lorearen* banaketa-bidea, ez zabalkunde-modua, ezta memoria ere bere gordelekua. Agirreren *Auñemendiko Lorea* ez zen idatzi ahots goraz aldarrikatzeko, ezta entzun ondoren memorian gordetzeko ere eta ez zuen funtzionatu sare honen barnean. Kultur aldizkari batean ikusten du lehenbizikoz argia, entretenimenduari eskainitako atalak baditu ere, irakurlegoaren ezaguera-maila igotzea helburutzat duen aldizkari batean. Pasarte filosofiko-doktrinal ez hornitua dator, fabularen garapenari datu historiko, edo ustez historikoak direnak gehitzen dizkio, oin-oharretan argibide lexikoak eta historikoak ematen ditu... Elementu guzti hauen bateratzeak sortutako produktua ez zen egokiena ahots goraz aldarrikatzeko, ezta memorian gordetzeko ere.

Santa Jenobebaren Bizitza hartzailego zabal eta handi batengana heldu zen (27), ez horrela *Auñemendiko Lorea*. Agirreren eleberritari hartzailegoak eskaini zion babes eskasa han zebiltzan pertsonaia arrotzen ekinzek gure baserritarren egitekoekin antzik ez izateari leporatu zion Aita Lhandek (28). Baina ez ote dira Adalbaldo, Txilperiko, Txildeberto... horiek Sijifredo, Wolfio edo Drako bezain arrotzak? Ez ote dira euskal baserritarrentzat horietako batzuen ekintzak besteenak bezain arrotzak? Ez ote dago gakoa beste nonbait? *Santa Jenobebaren Bizitzari* egin zitzaion abegi onak zera ematen du aditzera: badagoela publiko bat historiak dastatzea gogoko duena eta prest dagoena ahoz-ahozko historien garapen-baldintza hertsiez harantza jasotzeko, alegia, hauen garapen baldintzetan —beste batzuekin batera entzun, ahots goraz talde-mailan, eta ez bakarka isilean— aldaeraren bat eranstea onartzen duena, historiaren euskarria testua izatea, hain zuzen ere.

Errealitate soziologikoan bazegoen historiak gogoko zituen publikoa, *Santa Jenobebaren Bizitzak* aurkitu zuen, *Auñemendiko Loreak*, berriz, ez. Agirreren eleberriarekin desegokitze bat ematen da egile eta publikoaren

(25) "Correcta" adjetiboarekin kalifikatzen du idazlana. Ik. ECHEGARAY, CARMELO, "Bibliografía euscara. Ensayo de un catálogo de obras bascongadas" in *Euskal-Eria*, XV, 1886, 182. or.

(26) Juan Kruz Zapirainengana heldu zen modua lekuko, baita honek erabili zuen gordailu ere.

(27) "hasta los más apartados caseríos de las montañas euskaras" Echegarayk dioenez. Ik. ECHEGARAY, CARMELO, "Bibliografía euscara. Ensayo de un catálogo de obras bascongadas", 182. or.

(28) Ik. LHANDÉ, PIARRES, "Agiré irakufgaikiña" in *Itzaldiak*, Martin eta Mena'ren etxean, Donostia'n, 1923, 107. or.

artean, hau da, idazlanak eskaintzen duenaren eta sortzen deneko gizartearen konbentzioen artean. Eleberriak proposatzen eta eskaintzen duena zera da: letren mundutik hartutako lehengai batzuk abiapuntu, itxura batean herri-kontsumoa esna zezaketen elementuen konbinazioa, hunkigarriak, zirrargarriak, ez-ustekoak, eguneroko bizitzakoak ez zirenak, handikien negar, poz eta saminak, abentura, mundu eskuragaitza, pertsonaia arruntari gertatzen ez zaizkion jazoerak, aukeratuentzat gordeta daudenak (maitasun-triangela, aberriak edo fedeak oztopatzen duen ezkontza, errugabeen salaketa, gerra, heriotza, komentua...), baina elementu hauek ez ziren testuratu hunkigarri bihurtzeko eran edo zirrara eragiteko moduan, gogoetez, datu historikoz eta abarrez itoak baizik, kontajarioa moteltzen duten akzidentez beteta, hainbestearino non historiari, berez lukeen autonomia ebatsiz, morrontza ezartzen zaion gogoeten ejenplifikazio eta anplifikazio-leku izatera eramatean. Letradunengandik jasotako lehengaietan du jatorria eta, historia eratzerakoan ere, zor horri eutsi egin zion. Hamaika modu zituen eusteko —historia landua eta malgutasuna kontaktan ez dira ezkontezinak, aitzitik, modu landu eta arinez oso errealitate serioak eman dira aditzera— eta diskurtsibitateira irekitako berbaldia hautatu zuen historia hunkigarri eta zirrargarriaren galeratan.

Egon bazegoen euskal publiko bat, ahoz-ahoz hamaika kontaketa entzunda zegoena, umoreak, mundu lazgarriak edo miresgarriak erakartzen zuena. Bazen euskal hartzailego bat elementu hauekin atondutako kontaketak ezagutzen zituena eta gogoz bereganatzeko prest zegoena. *Auñemendiko Lorean* ez zuen “errekonoizitu” bere mundua. Berak eraikitzen zuen irakurle implizituak beste hartzaile bat bilatzen zuen, berria, edo honi zuzentzen bazitzaion hau ez zen identifikatu eta, honenbestez, orduan zegoen ia-ia publiko bakarrari bizkarra eman ziola esan daiteke. Identifikazio-falta horren jatorriak komunikazio-prozesu osoari eragiten dio eta ez faktore bakar bati.

Zaila da, ezinezkoa ez esateagatik, baserrian eta hirian funtzionatuko duen eleberria egitea, burgesiaren dastagai eta herritarrena izango dena aldiberean. Publikoak daude, are gehiago gure mendera hurbiltzen garen neurrian. Euskal publikoa geruza herritarrean lekutzen da bereziki. Honek idatziz igorri zitzaizkion kontaketa ezagunak, “errekonoizitu” zitzazkeen haiek, gogo onez dastatu zituen.

Ahoz-ahozko mundutik erdi-ahozkorako jauzia egin da eta biak elkarrekin bizi dira, bata bestea irentsi gabe. Hartzailego berbera izan arren ez dute elkar oztopatzen. Izan ere, azken batez, muin-muinean komunikazio-ekintza ez da aldatu: eguneroko bizitza arruntari ihes egiten dizkioten gaiak, gai ezagunak, “koloredun pertsonaien” eskutik harildutako mataza hariak eta modu harrigarri, miresgarri, ez-ustekoan askatzen duten arte, prozesu psikologikorik bizi izan gabe, gertaera gertaeraren gainean kontajario amaigabeari lotua... ahots goraz giza-taldearen aurrean aldarrikatua

eta ez bakarka eta isilean jaso. Idazkerak ez dakar funtsezko aldaketarik komunikazio-ekintzan. Ez du eraikitzen, esate baterako, gogoeta-prozesu bat. *Auñemendiko Loreak* hautsi egin zuen sistema hau.

Zinez, aurreko mendean prosa idatzia bide kontatu ziren historiak ez ziren heldu bertso-paperek bertsoa bitarteko kontagai hartu zuten gai-ugaritasunera. Kontaketa idatziak murriztu egin zuen bere iharduera-eremua, beti ere birtutearen alorrean murgilduz eta bertso-paperek erakutsi zuen esparru-hedaketara iritsi gabe. Hartzailegoa berdina da, elkarrekin otoitz egiten dutenak, elkarrekin biltzen dira ikasitako bertsoak tabernan edo sagardotegian kantatuz eta, era berean, interesguneak desberdinak badira ere batean eta bestean, elkarrekin entzuten dute *Santa Jenobebaren Bizitza*. Bizitza-modu komunitarioa, testuen kolektibitate-mailako jasotze-moduaz lagundurik doa, ahots goraz aldarrikatuz. Komunitatea une bakoitzean osatzen dutenak berdinak ez izan arren, beti da talde-mailakoa. Etxeko sukaldea, jostundegia, sagardotegia edo taberna... errosarioa esateko, kontaktak irakurtzeko eta bertso-paperek kantatzeko leku dira, biltokiaren ezaugarri eta biltokira batutakoan harreman, egoera, helburu, pertsona-modu eta abarrek biltze-moduari egokienak zaizkion gaiak hautatuko dituelarik. Baina guztiak elementu amankomun batzuen azpian eraikitzen dira: gai ezagunak, entzundakoak direlako (ez du axola auzoan, herrian nahiz inguruan gertaturikoa izan eta pertsonaia erreala identifikatu nahiak sortzen duen irrikia izan euskarri edo pertsonaia heroiko baten eskuragaiztasunaren erakarmenean oinarritu; bien artean dagoen aldea ez da adierazgarria ez bada leku, une, zirkunstantzi, bildutako kolektibitatearen ezaugarri eta abarrek, hots, harrera-baldintzek ezarritako egokitasun handiago ala txikiagoagatik), egunerokotasunetik ateratzen diren gertaerak, talde-mailan jasoak...

Idazketa-irakurketen ekintza banakoa eta bakarkakoa bada, aurreko mendean bederen euskal kontaketa herritarrera hedatu gabe zegoen, bereziki gai ezagunekin eta kolektibitate-mailan jasotakoekin jarraitzen den neurrian. *Auñemendiko Loreak* komunikazio-ekintza honen katean katebegiak hausten zituen. Gakoa ez zegoen idatzia izatean soil-soilik baizik eta zer eta nola idazten zen horietan eta honek zilegiztatutako edo erraztutako jasotze-moduetan.

ETNO-IPUIN-ESAUNDAK BILDU BEHARRA

Donostia, 1992-III-25

Juan Manuel Etxebarria Ayesta

Ahozko euskararen mundua, era askotako galgarau ederrez betetako azpira handi, luze eta sakona dugu eta oraingo honetan, herri-ipuin, esaunda edo eta antzerakoak eralgiteari eragon nahi nioke.

Haronako bide bat zelangoa den adierazteko, norbera bertatik ibilita egotealakorik ez dago, egur eskarmentadua sugin ona izaten baita.

Nik neuk, aspaldian eginik eta argitaraturik dudan neure doktorego tesian, hots, “Zeberio Haraneko Euskararen Azterketa Etno-linguistikoa”n oinarrituko natzaizue etno-ipuin, esaunda edo eta antzerakoan bilketa metodologiaren berri emateko.

Zeberioiko herrian darabilgun esaera zahar batez hasi nahi dut oraingo honetako egin behar hau eta honela dio: “Min bako arrana ugerratxaten yok”.

Honek esaera honek dinoena egia izaten bada ere, Zeberioiko euskararen “arranak” badaragoio eragon be oraindik, ugertu barik eta gogatsu bere betiko arrantosean.

Zeberioiko euskara, beste euskalki, azpieuskalki eta aldakien ondoan jartzean, Axularren pasartetxo hau datorkit gogora:

“Badakit halaber ezin eda naitekeiela euskarazko mintzatze molde guztietara. Zeren anhitz moldez eta diferentki mintzatzen baitira euskal herrian... Finean bat bederak bere gisara, anzura eta moldera. Eztituzte euskaldun guztiek legeak eta azturak bat, eta ez euskarazko mintzatzea ere...”

Axularrekin bat nator eta Gorbeia inguruko ipuin-esaundak biltzera On Jose Migel Barandiaranen aholku batek bultzatu nau.

Hamabost urteotan, haren zuzendaritzapeko Bizkaiko Etniker taldean daragoiot batez ere, Gorbeia inguruetako mitologia edo eta bestelako herri-ipuinak biltzen eta sarri entzun diot On Jose Migel misuari

Leipzig-eko unibertsitateko Wundt irakasleak berari esandakoa: “Alferrik zabilta, zuen problema denak, kulturako problemak dira ta. Kultura batere ez duzu konprenituko sekulan, bizi ez baduzu zerorrek. Liburuetatik ez duzu ondo ikasiko. Bueno ba, —esan nion—, kultura ulertzeko, bizi egin behar bada nik bizi dudan kultura bakarra euskal kultura da! Eta halaxe abiatu nintzen”.

Ni neu ere, neure Zeberiora eta ingurura abiatu naiz, bertako seme naizelako eta bertako kultura, hizkuntza barruan dela, inongoa baino hobeto ezagutzen dudalako.

Lehentxoago aipatutako tesiko atal baten, “etno-testoak eta euren metodologia” aztertzen da. Herri-ipuina eta esaundagintzan aikomen hausnarketa pare bat:

1. Norberak aztergai izan duen herri-euskara titirikarokoa izan arren eta metodorik zehatzena erabilita ere, muga handiak aurkitzen dira ahozko euskera biziaren baliabide mugagabeak jasoteko. Azken baten, pertsona bakoitza, bere berezkotasunez beterik bizi da etengabeko hizkuntza-prozesu baten barruan.

2. Etengabeko hizkuntza-prozesu horretako ahozko euskera bizian dauden nibelak, egon ere badaudelarik, arruntenetik hasi, irudi-topikoz beterikoaz jarraitu eta goi mailako landuenera heldu arterainokoak, jaso beharrekoak dira, tokian tokiko eta ahal denik eta zehatzen, bizi dugun egoeraren urgentziak eraginda, izan ere, euskal literatura idatziak ez duelako jaso euskararen izate osoa. Horregatik, aldaketa sozioekonomikukulturalaren eraginez eta belaunaldiz belaunaldi bidean zeozer uztea bidezko denez, ez da erreza ahozko euskara biziaren izate osoa jasotea, baina mugaz aparte, metodologia egoki bat erabiltzeaz gain, Euskadi luze-zabalean, norberak benetan bizi duen lurraldeko euskara mota biziaren altxor-jasoketa egitea, behar beharrezkoa da, aberastu nahi bada guztiok gura dugun etorkizuneko euskara eta euskal kultura.

Hausnarketa hau egin ondoren goazen herri-ipuina zein esaunden etno-testu-batze bidera beti ere aholku hau kontutan harturik: jan-edanak ahotik ezeze begietatik ere sartzen zaizkigu, ba, entzuteko begiak itxi eta belarriak zabaldu, belarriak baitira entzuteko eta ez begiak.

Etno-testu bat jasoteko, beste batzuen artean, jarraian aipatuko ditudan puntuak euki behar dira kontutan:

1. **BERRIEMAILEA**

Mendel-en idar-legeen zehaztasunera heltzea ez da erreza gizarte gurutzatu honetan baina zehaztasun minimo batzuetara heltzea beharrezkoa dugu ahoa askatu baino lehen.

Edozein herri zein lurraldetako etno-testuak jasoteko *berriemailea* ondo aukeratu behar da eta bere fitxa zehatza egin ondorio fidagarriak aterateko. Mapa eta guzti egiten bada askoz hobe.

Alor honetan, zenbat eta fitxa zehatzagoa egin, hobe, eta batez ere ama-hizkuntza non eta nogandik ikasi duen azpimarratzea behar-beharrezkoa da, sarritan bizilekua eta jaioterria ez direlako bat. Eta hau guztiau ez bakarrik herri batetik besterako, heri barrurako ere bai, herri baten barruan ere ia-ia baserri batetik bestera aldakuntzak aurki daitezkeelako.

2. GRABAKETAREN HISTORIA

Alde batetik tresneria egokia erabili behar da eta bestetik giro ona sortu, zein berriemailea artegatu. Zenbat eta zaharragoagana joan hobe.

Giro on baterako, senitartekoak izaten dira egokienak baina esataria ezezaguna bada bion lagun den norbaitekin joatea da onena.

Sarri askotan berriemaileak katean etorten dira, bata kontatzen daukazula beste bat aipatzen du eta firua jarraitzea baino ez dago.

Anekdotak gisa, behin, Orozkon, Jose Mari Lasari grabatzen nembilela, kontakizun bakoitzaren atzean hauxe esaten zidan: “Baenki sainbe(t)k(g)ustauko llatan gure amari entzutea onik kontuok”. Eta halaxe egin nuen, Basaurira joan eta Magdalena Bengoetxeari egin grabaketa, eta jakina bere amaren euskera hainbat mamitsuagoa.

3. EBOKAZIOA

Gure zaharrak azpira, zahar baina bete-beteak dira eta sarritan eurak ere ez dira konturatzen. Horregatik, biltzaileak *ebokazio* metodoa erabili behar du azpira bete horretan daukatena gogorazazteko.

Ebokazio on bat lortzeko, norbera be azpira zahar betea izatealakorik ez dago. Baina hori posible ez bada, gutxienez, biltzaileak, han hor hemen eginda dauden inkesta ezberdinen berri jakin behar du ezer ganorazkorik lortzekotan. Argibide lez eta bat behintzat aipatzearren, horra hor On Jose Migel Barandiaranen inkesta etnografikoa.

4. GRABAKETA NEURRIA

Neurririk ez dago. Ekin berriemailearen iturria agortu arte. Alor honetan zera bai euki behar dela kontutan: Biltzaileari ibiliago eta ezagu-

nago egiten zaizkio berriemaileen kontakizunak eta sarritan errepikatu ez egiteagatik jasotzat ematen ditu. Baina kontuz! Berriemaile bakoitzak bere erara eta bere aldakiekin kontatuko du ipuina eta hori aberasgarriada. Adibidez: Nork ez du ezagutzen Anbotoko Señorea. Baina berriemaile bakoitzak, Anbototik aparte, bere inguruko mendiren batetik ikusi izango du zuzian garra dariola.

5. ETNO-TESTUEN TRANSKRIPZIOA

Etno-testu baten, sakoneko zehaztasunak ikertzeko, gaur eguneko laborategi fonetikoetara jo behar da. Baina etno-testuen jasoketa siple bat egiteko, belarri edo entzumenen bidez ere lor genitzake transkripzio fidagarriak metodologia on bat erabiliz gero.

Esandakoari eutsiz, hauek lirateke besteak beste etno-testuak jasoteko punturik behinenak:

1. Euskara biziaren grabazioa fonologia mailan transkribitu “komi-lla” edo kaxotxoaren artean adieraziz hasieratik bukaerara.

2. Fonologia maila mugatua denez, eta zehaztasun gehiago nahi badugu, fonetikara jo behar dugu “kortexte” artean adieraziz, eta hor ezin bada dena argitu, laborategia erabili.

3. Transkripzio mota bi hauek eredu literarioa behar dute ondoan, hizkuntza idatzitik mintzaturainoko bidea ikusi ahal izateko.

4. Ez nahastu “eredu literarioa” eta “euskara batua”. Lurralde bakoitzeko etno-testu bakoitzak bere sistema literarioa du eta hortixek hasita aztertu behar da ahozkerarainoko bidea. Esate baterako Bizkaiko Zeberrioko “esan audien” ez dator batuko “esan zuten”etik. Batua jarri nahi bada, jarri, baina lagungarri edo ekibalente bezala.

5. Etno-testu bat transkribitzerakoan fonetikaraino joz gero, aurrez-dik esan behar da zein alfabeto fonetiko erabiliko den: A.P.I.; Filologikoa edo Etnologikoa.

Zehaztasuna neketsua izaten da eta sarritan erraztasunagatik fonologia maila hutsa darabilgu transkripzioetan, baina horrela izanik ere, eta fonologia maila labur geratzen den etno-testuetarako, sarrera gisa edo eta ohar bidez, esan egin behar da edozein irakurlek okerbide bat hartu ez dezan, izan ere eredu okerretatik ondorio okerrak datozelako eta jakina, gaur egun baditugu euki ere arrisku horretan jausi ez egiteko bideak.

Eta gaurko gai hau bukatzeko, zer hobeagorik Gorbeia inguruko etno-ipuin bat edo beste irakurtzea baino!

ANBOTOKO SEÑOREA SUPERLEGORREN

(Simon Goyoaga. 1979.eko grabaketan 77 urte. Zeanuriko Ipiñaburukoa. Orozkon kridu egondakoa, gero Arteako seminarioan eta Zeberioiko Undurrara ezkondua)

“Urigoiti aspian dan Olarten ein aurien olea. Orduen munduen es egoan fraikerik es eser. Et’antxe arriegoan burriña edo eiteko, eta fundauen olea.

Da olea fundeu auen lekuen ifini euren itzelesko errudandi bet, egurreskoa a olea mogitako.

Asi sirian ba bearren asteko, ta ifini aurien olori t’esin aurien mogidu esetara be. Eta baten batek esan otzela:

—Ori olori mogidu bear bosue, porsiakaso, Anbotoko Señoreagana yoan beosue konsulte bat artzean ia sela(n) mogidu leien.

Da usabak, propiedadedun bet ixingo san, da bera bildur de, errentorea agindu auen.

Eta errentorea yoan san Supilaurko kuebara Anbotoko Señoreagana, da, Anbotoko Señoreak ei auken alboan erri- sekor bat itxunde eta bera goruetan ei egoan seguru, eta:

—Ementxe nator ba

—Ser dakastesu ba? —kontestautzela.

—Konsulte batera nator, —t’esan otzen—: Urliak, Olarteko serak, —nau-si bet isingo san, lenaokoa—, olea in dau d’esin dau mogidu, da batonbateg konsultetako Anbotoko Señoreagas.

D’anbotoko Señoreak esan otzen se:

—Au olau mogidutia gure bosue, urlie komentoko superiorragana soasie t’axek esangotzue. Se ori olori suotaukosue bendesidu barik —se fraikek eta oneik autoak eta barkuek eta oneik bendesidu estire eiten?— eta orrek olorrek esin dau mogidu deabruetauko detenidute.

T’emon otzen sagardoa, basukadea. Lenao usedioa egotesan ullesko subiak fundetan sireala iturrietan da baton batek edan auela ullia ta gusti, sera, ure, ta fundidu yakola barruen subia, aregas ulliagas da gero andik etorri sala “Jesus” esateko usedioa, edan itorduen. A “Jesus” esan eskei-ño estala formetan suberik. Balitike ori egie ixitia esta?... kontetan dire ta, gausek eta...

Eta orrepesteorrek, sagardoa edan auen da esakerea auken “Jesus”, eta esan auen “Jesus” eta itxi autzen basue.

Eta badiñotzo Señoreak:

—Au basu au eroaixu, se onegas len badauke(t) penitentziegandik, andiagotaukodas, se au basu au suk in dosu bendesidu, “Jesus”esan dosunian.

Da yoan sirian komentuko superiorragana d’etorri sen superior ori t’estolea imini, bere yantzie sertu d’asi sen bere bereinkasiñoa botaten.

Eta tu-rru-mu-tu! ikeragarrisko bategas asi sen orrenbeste egurreko errudia bueltaka.

Danak ikeratute, eta superiorrak esaten otzien: Es bildurtu, es bildurtu, es bildurtu...!

Eta askeneko burrundada bategas yoan i sen andi deabru ori eta esautzen superiorrak:

—Ikustosue? Suok leलगotan bendisidu in basinduen, bearra asi orduko, au mogiduingo san ondo. Baye tire, oin segidu olonegas, segon da deabrue(k)t(d)etenidute.

Su, balitike orreik egiek ixitea esta? Ara, siñestu gurestituenape, an daukies ondiokarren an Olarten aldibeteko olearen antigualeko serak, arriek, sinifikasiñoa antxe aukingo daurie.”

BALTZOLAKO SUBEA

(Patxi Bilbao. 1986.ean 82 urte. Dimakoa. Lemoan bizi da)

“Aldekotxean bixi sirean anai bi auren gurasoakas, bata san Pedro eta bestea Anton.

Da, egun beten, garagarrille san da, bero... D’esanotzen anai batapesteari:

—I!

—Ser?

—Gaur u egurdiek e itxure ona yakak, da, yo gainkek Soloandiko gari-meta bat!

—Ederto! —esautzen besteak—. Lelengo in yeguasen ganadu edo gaure lanak eta gero armosaute yoango gosak e metea sabalduten.

Yoan sirean, da, allegau sireanean gari metean ondora, batek artuuen besarkada garie, ogei eskute edo, besartean da, bestea geratu sen begire ak artute gero berape artuteko, da, esaotzen:

—I, Pedro, subea yaok or! Da, oño! artu garrote bat eta tragaik!
—esautzen da.

—Tragau es, eskoasak tragetan, ori be Jangoikoak ine dok eta, bixi daitela!

Baye Anton esin sen aspertu orrikas kontuokas da, Antonek topauen an garrote bat eta yo, da, bustena kendutzen subeari.

Subea gorde yakien, da segidu aurien anayok, da... urteatxoan urteak etorri, etorri sen gerra bat, Españek e gerrak nasino askogas aukitu, gerra gogor bat etorri sen da...

Da gerran sugertau yakon anai bateri soldadu yoatea eta bestea bere gurasoakas etxean geratu sen.

Da gero ba, gerran segidurien da segidurien da akabau sen gerre ori. Gabon egune san.

Gabon egunean mutilek lisensiau situsan etxerako, da, auren gurasoak eta urrin... auren Gabon gaube selan ixingo ete dan da...

Gixon ba(t) plantau yakon ondoan Aldekotzeko Pedrori, esetan estauen gixon bat eta esautzen:

—Aldekoetxean oxorro(mesmeru) gorriek orrie fresko yaukok!

—Ik ser dakipa, Aldekotzeko oxorro gorrien barri?

—Nitxakin! Seinbepaño gurago aunke aure gurasoakas gaur gaubean afaldutea?

—Nik i, gure, ba, mundu dana baño geao, baye ori ixilitikok ixin.

—Ori aukurebopai!

Berak a, gure badauela...

—Bueno ba, yarri ai emen nire biskerrean, da, allegaukosak Arraño-mendietara, d'Arraño-mendietara allegetan garen orduen, nik ingo yoadas laprastadak eta komediek ingo yoasat nik, baye, estok esango "Jesu-sik"(g)ero, arre diablo baño!

Allegau sirean Arraño-mendietara, asten da deabru ori gota ta bera, gixonori komedietan...

—D'arre diablo t'arre diablo ta...

D'ensegida plantau sirean gixon biek Baltzolako kuebako arratean. D'esaotzen deabru orrek e Pedrori ba se:

—I, barrure yoan beaiuk.

—Ni es barrure.

—Bai, yoan beaiuk barrure.

Bera be pentzetan ba se gixon ixingo ete san edo ta tire ba, yoan sirean kuebearen atakatiparrure.

Da barruen egon san gixon bat artza baten lo. D'esaotzen e Pedrori ba se:

—I, artik emetik moltzo bat etxerako!

—Es, —se pentzetauen Pedrok iketzak edo ilintiek sireala aik esatozsan serak eta esetz— se gure aitek e onangoak iten ditu te nik es!

—Artik, etxata damutuko ta!

Artuuen moltzo bat eta urtaurien kanpora ta begitutzienean:

—Oño!, onik urregorrietire bata!

—Baa!

—Atzera be geao artu beot.

—Es, es, oin es. An ikusi ok artzean gixon ba(t)lo estok?

—Bai.

—A oin itxarritxaok, da, yoango bagintzosak egundo geao eskeunkek e batape urtengo.

Ori esautzenean beste ori be bildurtu sen da, gero esaotzen e:

—Akordetan yata i te ire anaya Aldekotxeko Soloandire gari- sabaltan yoan da gari-metan selan topau senduen subea?

—Baa!

—... D'iri esaoan anayak, ori sube ori tragetako, d'ik esaotzan tragau esetz, a be Jangoikoak ine dala ta bixi daitela! B'aikomen, atzamar txikie falta yoat, subean bustena, atzamar txikie falta... Da, beitik ser dinoadan: inori onik ingo espotzepe, txarrik iteko geniorik esaik auki, esaik auki egundo kristo geniorik euri gustetan etxatan gausarik inori iteko, se ire anaya i sugertau asen lekuen sugertau balitzok, etxoa egundo geao inok ikusiko. Eta ganera, Aldekotxeko etxaguntzan inosbesto(k) faltako mutue edo mankue edo errena, egundo be estuste faltauko...

Da Pedrori emon otzen garriko gorri bet esanes:

—Au emoyok anayari!

Da, Aldekotxeko etxea andik kobati kilometro bat ingurure dao d'entzegida plantau sen Gabon gaubean familien.

Ateatxo ta seme galdue ateatan ikusi aurienean e adore barikeratu sen famili ori te:

—Selan ixin dok ori te edo selan ixin den da?

—Onixek eta onixek pasau yatas, eta anayari adikuna bat botata: D'esan yostek ni sugertau nasen lekuen i sugertau baintz, es induala geao inok ikusiko, d'auxemon yostek iri emoteko, auxe garriko gorri au.

—Nik i setako yoat ori ba? —esaotzen anayak— lotuyok portaleko oxorroari (mesmerueri).

Da lotuten dotzo mesmerueri te, susterreti atera ta eroauen e infernuetara edo ainbatera.

Da nire amamak esatauen, nire amama il sen oin irurogei urte larogeta amalau urtegas, d'ak esatauen auren amamak eta, esatauriela a kueban artuko ilintien urregorrien diruekastau artean, San Pedron, Gabon gaubeko amabietan mesea oten sala, Dimeko San Pedron elexa nausien”.

Etno-ipuin-esaundak, zenbat eta zehatzago jaso, hainbat argitasun gehiago gerora aztertu bahar duenarentzat. Balioa barriz, bikoitza da: Etnografikoa ata Linguistikoa. Gure geure asku dago gaurra gerora bide-ratzea eta zor diugu gaurra gerokoei geure betiko euskal hageari jarraituz baina kontuz! zehatzak izan bestela egunean baten “estan bedarra beres igertuko da”.

VARIA FORTUNA DEL CUENTO TRADICIONAL EN EL SIGLO DE ORO

Donostia/San Sebastián, 26-III-1992

Maxime Chevalier

El mismo título de esta ponencia plantea un problema: ¿será legítimo defender que viviera en efecto razonable cantidad de cuentos en la tradición oral del Siglo de Oro? Sabido es cuán arriesgadas resultan las afirmaciones en materia tan vidriosa y con cuánta cautela se van adelantando hipótesis sobre la vida tradicional de la lírica antigua. Pero tratándose del cuento, la respuesta no deja lugar a dudas. Se ha demostrado hace tiempo que los ingenios áureos, empezando por los más insignes, conocieron el cuento tradicional. Además un examen atento de los textos evidencia la circulación de unas fórmulas características de los cuentos orales, unas fórmulas que en ocasiones se han mantenido inalteradas a través de los siglos. Dejando aparte el conocidísimo “Erase que se era”, aduciré un ejemplo elocuente. Escribe Rodrigo Fernández de Ribera, en una novela impresa en 1631:

“Aténgome a las consejas de nuestros abuelos, con que sus viejas entreteñían el hogar mejor que con las castañas [...] y se contentaban con unos zapaticos de melcocha [...] y aun muchas veces se iban allá y nunca les daban nada” (1).

Refleja la frase dos fórmulas finales de cuentos:

1. “A mí no me dieron nada”, fórmula de las más frecuentes: véanse ejemplos en Aurelio M. Espinosa, *Cuentos populares españoles*, CSIC, Madrid, 1946, núms. 99 (Zamora) y 110 (Cáceres), y en Julio Camarena Laucirica, *Cuentos tradicionales recopilados en la provincia de Ciudad Real*, Instituto de Estudios Manchegos, 1984, núms. 83 y 115.

2. “Me dieron unos zapaticos de melcocha [que se me derritieron en el camino]”.

Estos zapatos frágiles también podían ser de papel en la tradición áurea, según documenta Correas:

(1) *El mesón del mundo*, Legasa, Madrid, 1979, p. 144.

Eran de papel, y mojóse, y acabóse.

Dicen esto al fin de un cuento. “Diéronme unos zapatitos de papel, y mojóse, y acabóse”.

(Correas, *Vocabulario de refranes*, p. 615a) (2).

En la tradición oral de fines del siglo XIX y del siglo XX la prosaica manteca ha eliminado la superflua melcocha:

Y con esto y víneme y dejélos allá; diéronme unos zapatinos de mantega y derritiéronseme por el camino

(*Cuentos asturianos* recogidos de la tradición oral por Aurelio de Llano Roza de Ampudia, Delegación Provincial de Cultura, Oviedo, 1975², p. 32).

Ya no vi más porque me había hecho mi padre unas albarcas de manteca, y como hacía mucho calor, se me deshacían y me quedaba descalza y me tuve que venir.

(Aurelio M. Espinosa, hijo, *Cuentos populares de Castilla y León*, CSIC, Madrid, 1987-1988, II, p. 23).

Me dieron unas alpargatillas de manteca, pa venime andando yo luego y, como hacía calor, pues se derritieron en el camino. Llegué aquí descarzo y to.

(Julio Camarena Laucirica, *Cuentos tradicionales... de Ciudad Real*, p. 279).

Y yo fui y volví, y sólo me dieron unos zapatos de manteca que se me derritieron en el camino

(Sergio Hernández de Soto, *Cuentos populares de Extremadura, Biblioteca de Tradiciones Populares Españolas*, Sevilla-Madrid, 1883-1886, X, p. 116).

Hasta será posible formar lista de los cuentos que alcanzaron extensa difusión en la España de los Austrias. Esta lista incluiría:

1. Los cuentos estrechamente enlazados con refranes. Ejemplo:

Correas, *Vocabulario de refranes*, p. 111b.

El tocino del paraíso, para el casado, y no arrepiso.

Fingen que hay un tocino colgado en el paraíso para los casados que no se arrepienten, y que está por empezar; con que dan a entender que no hay ningún casado que no se haya arrepentido una vez u otra.

(2) Cito el *Vocabulario de refranes* por la edición de Louis Combet (Bordeaux, 1967).

2. Los cuentos que documenta un conjunto de refranes. Ejemplo: Correas, *Vocabulario de refranes*, p. 181.

La asnada de Gálvez.

Llevaba siete asnos de recua, e iba caballero en uno; pasando por un lugar, porque alguno no se le perdiese, contólos, y no hallando más de seis, porque no contaba el en que iba, comenzó a preguntar por él, dando señas, hasta que los otros con risa le dijeron que iba caballero en él; y quedó por refrán “la asnada y bobería de Gálvez” en Aragón.

Para otras versiones del cuento véase mi colección de *Cuentos folklóricos en la España del Siglo de Oro*, Crítica, Barcelona, 1983 (título abreviado en adelante como *Cuentos folklóricos*). Además de esta frase proverbial recoge otras cuatro el mismo Correas: “Ir caballero en el asno y andarle buscando” (p. 163b), “Las asnadas de Villena” (Como “Las asnadas de Gálvez”, comenta Correas, p. 210a), “Cavallero en el asno y andarle buscando” (p. 380a), “Llevar seis asnos y contar cinco” (p. 577b).

3. Los cuentos de variantes múltiples. Ejemplo: el olivar (el de Lope de Rueda), que puede convertirse en melonar (¿en qué precio se habrán de vender los melones del melonar que todavía está por plantar?), en viña (¿quién guardará la llave de la bodega donde se conservará el vino que ha de producir la viña que vamos a plantar?), en cabrito (a ver cómo cogemos el cabrito nacido de la cabra que aún no se ha comprado) (*Cuentos folklóricos*, núm. 148. Véase también núm. 149).

4. Los cuentos que únicamente aparecen en forma de alusión (véanse ejemplos en *Cuentos folklóricos*, núms. 120, 139 y 156).

Excusado será concretar que el trabajo de reconstrucción que propongo ha de desembocar en resultados forzosamente incompletos. De los cuentos maravillosos sólo nos llegan unos contados ecos, y en el caso de los jocosos funcionó algo como una autocensura. El maestro Correas, quien tantos materiales y tan valiosos proporciona a nuestras investigaciones, nos significa que no pone por escrito todos los relatos que conoce, ni mucho menos. Véase el cuento del meseguero:

Si eres menseguero, de noche acude al cencerro.

Dícese este cuento: que un abad tenía amores con la mujer de un menseguero, y era concierto entre ellos que él saliese de noche a los trigos con un cencerro, con que sonaba como buey; en oyéndole, decía el menseguero a la mujer: “Corre, ve a echar aquel buey”. Tales cuentos fingen, y van a parar a los curas (3).

(3) *Vocabulario de refranes*, p. 276b.

¿Dónde están estos cuentos que zahieren a los clérigos? Alguno conocemos a través de unas versiones literarias en las cuales el pecador suele disfrazarse de sacristán (treta ingenua que no podía engañar a nadie), como ocurre en el entremés cervantino de *La cueva de Salamanca*; andamos sin duda muy lejos de conocerlos todos. Y lo mismo se puede afirmar de los “cuentos colorados” que mienta el mismo Correas (4) (son “los que tienen algo deshonesto”, aclara el *Vocabulario*) (5). El maestro Correas vive y trabaja en unas décadas en las que el sentido del decoro y el anhelo por la expresión honesta se van difundiendo en las capas cultas de la sociedad española; el maestro Correas no refiere todo lo que sabe, porque hay cosas que mejor están abandonadas a la oralidad que dadas a la imprenta. Por eso y porque nadie se cuida en aquel momento de formar una colección sistemática de relatos tradicionales, se nos escapa de manera irremediable parte de los cuentos que circularían entre el Pirineo y el Estrecho en tiempos de Cervantes. Hechas estas salvedades, es posible formar un acervo razonable de cuentos documentados en la España áurea. La colección que publiqué en 1983 incluía 258 cuentos. Tengo hoy reunidos unos 320. Estas cifras me inspiran unos sentimientos contradictorios. Cierta satisfacción, al recordar que mis predecesores habían reunido en total unos cincuenta. Evidente insatisfacción porque mucho más numerosos serían los cuentos que circularían en España hacia 1600.

Admitidas las limitaciones que acabo de apuntar, es legítimo esperar que se ha de enriquecer esta colección. Primero porque se enriquece espontáneamente: quiero decir que el progreso de las encuestas contemporáneas evidencia el carácter tradicional de varios cuentos apuntados en el Siglo de Oro y sugiere que los mismos pudieran tener vida tradicional en tiempos de Lope y de Cervantes. Además otras encuestas deberían acompañar la que he emprendido. Entre los varios caminos que se ofrecen a la investigación, no señalaré más que uno, que me sugiere una lectura reciente. Convendría explorar el terreno tan mal conocido de los sermones. Me mueve a desearlo un fragmento del *Diario* del estudiante Girolamo da Sommaia. Este hombre (porque es hombre y no muchacho) estudia en Salamanca a primeros años del siglo XVII. En su *Diario*, que fielmente refleja gran variedad de actividades, apunta en fecha del 17 de marzo de 1605 (escribiendo en la jerga italo-española que suele practicar):

“Undi predica nel Giesus della suocera di San Pedro, del Padre Fra Martín Cornejo” (6).

(4) *Vocabulario de refranes*, p. 702b.

(5) *Vocabulario de refranes*, *ibid.*

(6) *Diario de un estudiante de Salamanca. La crónica inédita de Girolamo da Sommaia (1603-1607)*. Acta Salmanticensia. Historia de la Universidad, 27. Universidad de Salamanca, 1977, p. 325.

¿Qué será esta historia de la suegra de San Pedro? No puede ser otra, a mi entender, que el cuento folklórico de *La madre de San Pedro*. Recordemos el cuento viejo, ingenuo y profundo, que siglos más tarde había de deslizar Dostoievski en *Los hermanos Karamazov*:

La madre de San Pedro ha ido a parar al infierno, y ruega el santo a Nuestro Señor que le permita salvar a su madre de las penas eternas. El Señor le concede que alargue a su madre un puerro, para que, agarrándose de él, pueda salir de las calderas infernales. Cuando consigue la madre del santo asir del puerro, se agarran de sus piernas las almas vecinas, deseosas de aprovechar la ocasión. La mala vieja forcejea por sacudirse de encima las almas pecadoras: entonces se rompe el puerro. Desde aquel día sigue en las moradas infernales la madre de San Pedro.

Dejemos aparte el caso particular del sermón. Es posible reunir una colección de cuentos documentados en los textos de la época porque estos textos se escriben en un momento histórico en el que todos los hombres cultos, y no sólo los españoles, conocen la tradición oral del cuento. Los más insignes primero: Shakespeare, quien se refiere en varias comedias suyas (7) a otros tantos cuentos folklóricos; Montaigne, quien aludiendo a una versión tradicional de la historia de *Las grullas de Ibico*, concreta que “este cuento anda en boca de los niños” (8); Cervantes y Lope, según es bien sabido, pero también Luis de Góngora, quien recuerda “las dulces patrañas” del Rey que rabió (9), y a quien le hace eco un siglo más tarde La Fontaine: “Si *Peau d’âne* m’était conté, / J’y prendrais un plaisir extrême” (10). Genios aparte, los hombres cultos del siglo suelen demostrar razonable conocimiento de los cuentos: catedráticos como Hernán Núñez, Juan Lorenzo Palmireno, Juan de Mal Lara y Gonzalo Correas; médicos como Andrés Laguna, Alonso López Pinciano y Jerónimo de Alcalá Yáñez; frailes y beneficiados como Juan de Pineda, Sebastián de Covarrubias y Horozco, Juan Farfán, Juan de Robles; caballeros como Juan Boscán y Luis Zapata.

Se esperaría que los libros escritos por aquellos hombres nutridos de folklore reflejaran con una frecuencia por lo menos relativa los temas y formas tradicionales. La realidad es muy otra. Si exceptuamos unas obritas maestras —el cuento de la salchicha y la esquina convertido en episodio básico de *Lazarillo de Tormes*, el “cuento de amor” (simple variante de *La hija del diablo*) que sirve de cimientos a la novela del Capitán Cautivo, los dos cuentos tradicionales en que estriban los

(7) *Mucho ruido para nada*, I, 1; *Como gustéis*, I, 2; *Hamlet*, IV, 5; *Rey Lear*, III, 5.

(8) *Essais*, II, 5.

(9) *Letrillas*, “Clásicos Castalia”, núm. 101; “Andeme yo caliente” (letrilla núm. 24, fechada de 1581).

(10) *Fables*, VIII, 4 (este libro VIII se imprime en 1678).

entremeses cervantinos de *La cueva de Salamanca* y *El viejo celoso*, así como unos fragmentos de la comedia lopesca—, observamos que el cuento tradicional inspiró esencialmente dos series de textos: entremeses de casados o de engaños y burlas, y dos “novelas picarescas” que son galerías de cuadros en las que los cuentos van configurando unos personajes o unos grupos (los trucos de estafadores en *La desordenada codicia de los bienes ajenos*, la vida de los casados en *El donado hablador*). En total un conjunto que no brilla por la cantidad, y pocas veces brilla por la calidad. Entre la extensa difusión de los relatos folklóricos y su función en la literatura existe un desnivel manifiesto, un desnivel a primera vista paradójico. Y las cosas no han de parar allí. Porque después de 1630-1640 el cuento irá cediendo terreno en la literatura española, y, literatura aparte, irá retrocediendo a lo largo del siglo XVII en las sociedades europeas, en las cuales paulatinamente queda abandonado a los analfabetos y a los niños. ¿Cómo hemos de entender estos fenómenos?

Los estudios sobre cultura popular en la Europa de Antiguo Régimen nos proponen unos elementos de explicación. (La prudencia de esta fórmula no se ha de achacar a desprecio por unos trabajos que en ocasiones son excelentes, sino a cierta desconfianza hacia las interpretaciones totalizadoras que pretenden reunir bajo la misma cornisa hechos tan dispares como la lucha contra las supersticiones campesinas y la depuración del lenguaje cortesano). La tesis fundamental que defienden es la del divorcio que intervino entre cultura popular y cultura cortesana en fechas que pueden variar según los países, pero en regla general entre mediados del siglo XVI y fines del XVII. Tal divorcio cristalizó en dos fenómenos: en todas partes se definieron y progresaron unas formas de urbanidad que apartaron una sociedad escogida de la rudeza campesina, y se forjó una literatura cortesana cuyos heraldos despreciaban la cultura del pueblo y sus manifestaciones; en ciertas zonas se dio una ruptura lingüística, debida al que unas aristocracias adoptaron el idioma del poder político desechando el que seguían hablando los campesinos y más generalmente los humildes. Estas tesis, que analizan unas situaciones europeas, únicamente se aplican a la época del repliegue de las llamadas culturas populares. En el caso particular de España había surgido con anterioridad, fundada en la difusión del romance y el culto del refrán, la tesis del auge de la literatura tradicional que se hubiera producido en los siglos XV y XVI, una tesis que resume la conocida fórmula de Américo Castro sobre el Renacimiento como “dignificación de lo popular”. Tratándose de España, la Vulgata actual es: dignificación de lo popular con el Renacimiento, marginación de lo popular con el Barroco y el neoclasicismo.

Por lo que hace al cuento este análisis está pidiendo revisión. Incontrovertibles me parecen las consecuencias de los conceptos nuevos de urbanidad y sus adelantos. Se ha dedicado más atención a este

proceso en Francia que en España, a pesar de lo cual la identidad de anhelos y reacciones a ambos lados del Pirineo no deja lugar a dudas, según aclara la simple consulta del *Tesoro* de Covarrubias. En España lo mismo que en Francia los tratados de la urbanidad van propalando las buenas maneras, se define en forma siempre más exigente un hablar respetuoso de la corrección y la decencia, se insiste sobre un conjunto de conceptos-claves (decoro, discreción, elegancia, eufemismo, fineza, galantería) que dibujan nuevo arte de vivir y van delineando lo que aún no se llama, pero dentro de poco se ha de llamar, la distinción. En esta evolución los escritores acompañan a su público (o se adelantan a él) reservando los cuentos a los analfabetos: Alonso Quijano los abandona a Sancho, los galanes de la comedia los abandonan a los graciosos. Indudablemente esta evolución de una sociedad cortesana (¿urbana?) descalifica el cuento tradicional, sentido ya como trivial y grosero.

Tarea más delicada será la de valorar debidamente los efectos de la segregación lingüística. Convendrá sin duda matizar varias conclusiones de las que se han adelantado. En el Sureste de Francia, por ejemplo, un bilingüismo tenaz invalidó las consecuencias venenosas que pudiera ocasionar la adopción del francés por las élites cultas: los hombres y mujeres que hablaban el idioma del Norte seguían cantando y contando, en 1930 todavía, en occitano. En este terreno cualquier conclusión de alcance general sería atrevida y verosímilmente falsa; se impone un estudio de la cuestión según los áreas geográficas.

El concepto que parece difícil de admitir es el concepto de un entusiasmo renacentista por la cultura del pueblo y sus producciones. Tratándose del cuento por lo menos. Porque, si bien es verdad que el siglo XVII irá multiplicando las frases despectivas sobre el cuento tradicional, no menos cierto resulta que una fórmula tan corriente como "cuentos de viejas" es muy anterior. La manejan los renacentistas en la forma más natural, puesto que es sentencia de los maestros más venerados. *Aniles fabellae* "cuentos de viejas"—, dictamina Horacio al relatar el cuento del ratón de la ciudad y el del campo (11); *ineptas et aniles fabulas devita*—"evita los ineptos cuentos de viejas"—, pronuncia San Pablo (12); y Erasmo, maravillado por coincidencia tan elocuente entre sabiduría pagana y Escritura cristiana, contesta en eco *ridenda delirantium anicularum fabulamenta*—"cuentos ridículos de viejas delirantes" (13). Así se va fraguando el concepto comúnmente admitido y constantemente repetido por los hombres cultos del siglo áureo: "las patrañas que

(11) *Sátiras*, II, 6, 77-78.

(12) *A Timoteo*, I, 4, 7.

(13) *De pueris statim ac liberaliter instituendis*, *Opera omnia*, Amsterdam, 1971, p. 69.

cuentan las viejas a los niños" (Vives) (14), "las patrañas de las viejas" (Covarrubias) (15), los "cuentos de viejas" (Cervantes) (16), "cuentos de viejas" y "consejas de viejas" (Correas) (17), "cuentos que van heredando los niños de las viejas" (Gracián) (18). Fórmula tan repetida, y por ingenios tan reflexivos, no puede ser fórmula que surja por inadvertencia: corresponde en efecto a un concepto, concepto poco halagüeño, del cuento. Este concepto, ¿cómo lo hemos de entender?

Conviene ante todo advertir una realidad sencilla, conviene advertir una evidencia que, de puro deslumbrante, nos deja encandilados. Esta evidencia es que los literatos del Siglo de Oro no valoran el tesoro que llevan entre manos por no conocerlo. No saben lo que es un cuento tradicional: es concepto que no han forjado y que no podían forjar. Que hayan vivido aquellos relatos durante siglos es evidencia para nosotros, apoyados como lo estamos en la ciencia de los siglos XIX y XX; para ellos ninguna evidencia, sino realidad que se les escapa. Escuchar un cuento que ha atravesado los siglos transmitido de boca en boca por una cadena ininterrumpida de narradores desconocidos y anónimos es experiencia que despierta en nosotros honda emoción. Pero un hombre culto, un erudito, un escritor que escucha un relato tradicional hacia 1600 no experimenta esta emoción, ni la puede experimentar, porque ignora que lo que oye es cuento antiquísimo. Me objetarán que los cuentos tradicionales han dejado huellas en los textos de la antigüedad clásica. Es cierto que existen estas huellas, pero no las perciben los buenos ingenios de la España (la Europa) renacentista o barroca. Si supieran que el cuento del fino ladrón lo refiere Heródoto, "el padre de la historia", harían mucho mayor aprecio del cuento oral. Pero no lo saben. Si se dieran cuenta de que la historia de Jasón y Medea coincide con la historia de la hija del diablo... Pero no se dan cuenta. Si se enteraran de que los vascos, cuando se divierten con la hazaña del héroe astuto que escapa de los furores del monstruo por haberle contado que se llama Nadie, están repitiendo el viejo chiste de Ulises en la *Odisea*... Pero no se enteran. Si recordaran que el hombre lobo aparece en el *Satiricón*... Pero no lo recuerdan. Y si a uno de ellos se le ocurriera dibujar algún paralelismo de éstos, lo rechazaría indignado, por absurdo, a no ser que se le antoje sacrilego: porque ¿a quién se le ocurre equiparar unas consejas que cuentan las viejas con los textos debidos a los mejores ingenios de la venerada antigüedad? Así discurren los hombres cultos del Siglo de Oro. Para ellos los cuentos orales que habrán

(14) *Arte de hablar*, III, 5 (*Obras completas*, Aguilar, Madrid, 1948, II, p. 790b).

(15) *Tesoro de la lengua castellana*, Turner, 1979, p. 994a.

(16) *Coloquio de los perros, Novelas ejemplares*, "Clásicos Castalia", núm. 122, p. 304.

(17) *Vocabulario de refranes*, p. 671b y 710b.

(18) *Agudeza y Arte de ingenio*, 56, "Clásicos Castalia", núm. 15, p. 200.

oído tantas veces y que perfectamente recuerdan son en efecto, como lo dicen, cuentos de viejas, y no pasan de ser cuentos de viejas. No tenemos derecho a reprocharles tal actitud. Disponemos nosotros de las adquisiciones de una tarea erudita secular, y ellos no. Estos hombres tienen, no lo olvidemos, conceptos muy confusos acerca de la historia de las culturas.

Obviamente los lectores aficionados a las bellas letras no saben más que los mejores ingenios. Tampoco ellos sospechan lo que es un cuento tradicional, tampoco ellos sienten respeto particular por esos relatos viejos. El cuento era mucho más frágil de lo que solemos imaginar. Acaso pudiera resistir la acometida de los cuentos novelados que tenían escritos Margarita de Navarra y Joan Timoneda. Pero el combate se hizo desigual cuando publicó Cervantes su colección de *Novelas ejemplares*. (Y después de Cervantes vinieron Lope, Castillo Solórzano y María de Zayas). Los lectores leyeron y compararon. No nos hagamos ilusiones: el cuento salió malparado de la comparación. Frente a unos relatos que se sitúan fuera del tiempo y en unos reinos que no están en el mapa, unas narraciones actualizadas, contemporáneas y ubicadas en ciudades de enorme prestigio histórico (Sevilla, Toledo, Zaragoza, Florencia, Nápoles, Roma); frente a unos relatos sencillos y de resortes monótonos por limitados, unas intrigas que sin el menor inconveniente se pueden complicar (dado que el lector distraído puede volver atrás en su lectura) y un repertorio inagotable de asuntos; frente a unas figuras estereotipadas y sin verdadera interioridad, unos personajes claramente individualizados y dibujados conforme al decoro vigente en el siglo; frente a unos diálogos escuetos, unas pláticas múltiples, una plurivocalidad, el habla de la pasión al uso, si se ofrecía, otras hablas si lo pedía el asunto (en la novela corta la plasticidad del tono se reveló ilimitada); frente a un arte narrativo de pobres recursos, los adornos retóricos y la prodigiosa riqueza estilística que saben desplegar los mejores escritores del siglo. Entre las élites la publicación de las *Novelas ejemplares* dobla a muerte por el cuento.

En la Europa barroca la novela corta derrota al cuento. Los que saben leer, disponen de razonables recursos económicos y gustan de bellas historias, compran y leen con ardor las colecciones de novelas cortas (elocuentemente lo dicen las cifras editoriales) que el desarrollo constante de la producción impresa pone a su alcance con creciente facilidad. Y abandonan el cuento. ¿Para qué escuchar cuentos de viejas, *contes de ma mère l'Oye*, cuando dispone uno de textos tan hermosos? En este terreno el público lector se adhirió espontáneamente a las tesis de los eruditos. Tal adhesión nada tenía de fatal: el siglo XVII es época en la que los mundanos no siempre acatan los preceptos de los doctos y no siempre echan por los caminos que señalan los eruditos. El desdén que sentían los "intelectuales" por el cuento pudiera ser dictamen

privativo de doctos, pudiera quedarse encerrado en la esfera de los pedantes. Pero dio la casualidad de que surgiera la novela corta, y la difundiera la imprenta. A consecuencias de esta coincidencia los lectores ratificaron el parecer de los eruditos. El cuento oral no sufrió persecución ni represión; fue abandonado, naturalmente, a los que no sabían leer: analfabetos, gente de pocas letras y niños.

Concluyo. El abandono del cuento tradicional por las capas cultas de la sociedad a lo largo del siglo XVII es fenómeno complejo. Confluyeron de manera fortuita varios elementos: un dato cultural antiguo (la ignorancia de lo que es el cuento), dos acontecimientos nuevos (el prurito de distinción y la creación de la novela corta), la importancia creciente de la imprenta, posiblemente en ciertas áreas una alteración de los usos lingüísticos. Estas conclusiones se podrán discutir. Pero, tratándose de la fortuna del cuento entre 1500 y 1700, se habrán de cuestionar unos conceptos que circulan con insistencia en nuestros estudios: dignificación de lo popular por el Renacimiento, marginación del cuento por el Barroco y represión de la cultura popular.

LAS PECULIARIDADES DE LA CUENTISTICA VASCA

Donostia/San Sebastián, 26-III-1992

Julio Camarena Laucirica

AMBITO DE ESTUDIO

Cuando los narratólogos vascos más importantes hasta el presente han editado los textos recogidos de labios de sus informantes no han creído necesario plantear qué tienen, o han tenido, éstos por cuento y qué no. Para ellos, imbuídos por lo general de una notoria religiosidad que no ha tenido por qué ir en detrimento del rigor científico de sus trabajos, se trataba de composiciones cuya falta de verismo era incontrovertible pero que eran apreciables en cualquier caso por ser exponentes del “saber viejo”. Tal debió ser el criterio, por ejemplo, de José Miguel de Barandiarán al presentar conjuntamente los “Cuentos y leyendas” en *Eusko-Folklore* (1), o el de Resurrección María Azkue al dedicar a ambos géneros indistintamente el vol. II de su *Euskalerraren Yakintza* (2), entre cuyos textos intercaló puntualmente algunas baladas narrativas como las de la “Torre de Alós” o “Cuando yo estaba en Aldaztorrea” (3).

El mismo criterio ha continuado prevaleciendo entre los recopiladores actualmente en activo, como José Arratibel, cuyos *Kontu zaarrak* (4) serán comentados más adelante, o Juan Manuel Etxebarria, por señalar un par de casos, quien no ha visto inconveniente en publicar una cuarentena de etnotextos de características míticas bajo el título de “Herri ipuinak” (5).

(1) JOSÉ MIGUEL DE BARANDIARÁN, *Eusko-folklore*, en *Obras completas*, II (Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1973), pp. 239-253. Lo mismo, en IDEM, *El mundo en la mente popular vasca*, 4 vols. (San Sebastián: Auñamendi, 1960-1966), del II, pp. 122-166, al III, pp. 9-139.

(2) RESURRECCIÓN MARÍA AZKUE, *Euskalerraren Yakintza*, 4 vols. (Madrid: Espasa-Calpe, 1935-1947).

(3) AZKUE, *Op. cit.*, II, 6 y 7 respectivamente.

(4) JOSÉ ARRATIBEL, *Kontu zaarrak* (Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1980).

(5) JUAN MANUEL ETXEBARRIA AYESTA, “Herri ipuinak”, en *Tradizioko ipuingintza* (Bilbao: Labayru Ikastegia, 1989), pp. 75-113. El mismo criterio en IDEM, *Zeberio Haraneko*

Se trata ésta de una decisión absolutamente respetable, como no podía ser de otra forma, que da en principio el tratamiento de "cuento" a "lo que se cuenta" y se desarrolla después presentando los textos según puntos de vista diversos: unas veces diferenciándolos por la naturaleza de los personajes, animal o humana (6), otras por su longitud, cortos o largos (7), otras por el informante que los haya narrado (8), etc. Son criterios todos ellos diferentes pero tras ninguno de los cuales cabe ver propuesta teórica alguna más allá de la mera ordenación del material que ponen a nuestra disposición para su disfrute o estudio.

No obstante, en esta ocasión creo necesario precisar un poco más y, de entre las narraciones de tradición oral, voy a referirme tan sólo al cuento. Para tratar de delimitarlo, permítaseme recurrir a dos vías distintas. La primera, detallando cuáles son sus características definitorias. Así, diré que *por cuento folklórico* generalmente *se entiende*, y así va a ser en este trabajo, *un texto en prosa, de creación colectiva, que narra sucesos que son tenidos por ficticios y que vive en la tradición oral en versiones varias con capacidad de varianza* (9).

Hay que decir que en la anterior definición se han procurado escoger aquellos términos que mejor sirven para marcar frontera con otros géneros que comparten con el cuento algunas de sus características. Así, por ejemplo, se dice que el cuento es un texto narrativo para diferenciarlo de otros en los que sobresale su carácter descriptivo o introspectivo. Y se dice que es en prosa para que quede claro el contraste con otros géneros asimismo narrativos, como la balada, de inequívoca tradicionalidad oral también, que presenta la doble apertura antedicha, etc. etc., pero que adoptan forma versificada. O se cree importante señalar que vive en la tradición oral para marcar la diferencia con otros géneros, como podría ser el cuento corto, cuyo medio de comunicación

Euskararen Azterketa Etno-Linguistikoa (Zornotza: Ibaizabal, 1991), pp. 319-395. Véase asimismo IDEM, "Zeberio ipuiñak", *Etniker*, 5 (1981), pp. 59-74.

(6) Con algo menos de método lo expone BARANDIARÁN en *Eusko Folklore*, p. 240 (también en *El mundo en la mente [...]*, II, p. 124), en donde diferencia las narraciones que tienen personajes animales de las explicativas y de las referidas al mundo sobrenatural. Algo distinta es la ordenación que se hace en IDEM, *De etnografía de Navarra* (San Sebastián: Txertoa, [1987]), en donde los textos son presentados agrupados por temas comunes.

(7) AZKUE, *Op. cit.*

(8) ETXEBARRIA AYESTA, "Herri ipuinak" (cf. nota 5). La misma metodología es empleada en IDEM, *Zeberio [...]*, pp. 336-395.

(9) Se hace necesario explicar algunos de los conceptos que se van a manejar. La persona que escucha un cuento oral puede contárselo a su vez a otras, y éstas, a su vez, a más. Cada una de estas realizaciones es conocida por el nombre de **versión**. Al final de su ejecución el texto no queda fijado, sino abierto a transformaciones, tanto a nivel de discurso como de modelo compositivo. Esta última apertura comprende la existencia de diversas **variantes** de un mismo cuento.

es la letra impresa... Pero no parece que merezca la pena abundar en lo obvio. En el caso vasco, dada la indeferenciación a la que se ha aludido antes, puede que, de todas las frases determinantes de la definición, tal vez convenga prestar alguna atención a los mecanismos de los que se sirven los informantes para evidenciar el carácter ficticio de sus cuentos.

Reparando en ellos, se puede observar cómo en algunas ocasiones, ya desde el comienzo de la narración, se suele reforzar esta idea con frases formulísticas que alejan la escena del relato en lo físico del referente en el que se desenvuelve la vida de la comunidad. Tales fórmulas pueden ser como:

“Erreñu baten...”

(En un reino...) (10).

O la alejan en lo temporal:

“Antxina, bedar txori abere ta patariak eure berbetea aztu baino lentxoago...”

(Antiguamente, poco antes que olvidaran su lenguaje hierbas, pájaros, animales y alimañas...) (11).

Alejamiento que en un determinado grupo de cuentos en los que se achaca a Jesús y a San Pedro una relación parecida a la de Don Quijote y Sancho puede enunciarse con frases como:

“Jesukristok munduan zabilelarik...”

(Cuando Jesucristo andaba en el mundo...) (12).

Aunque lo más usual es vulgarizar la situación para alejarla de lo concreto, utilizando para ello frases genéricas como “Norbait...” (alguien...), o “Beñ...” (una vez, en transcripción de Arratibel) u otras más formulísticas como:

“Munduän asko lez arto koskorrez...”

(Como muchos en el mundo con mazorca de maíz...) (13).

Tales fórmulas son algo más que una forma de empezar: abren un paréntesis imaginario marcando la desconexión de lo que va a ser relatado con la realidad conocida por la comunidad. Y las de despedida hacen hincapié en la misma idea, incluso a veces con frases jocosas del siguiente tenor:

(10) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 283 (= IDEM, *El mundo [...] III*, p. 32).

(11) AZKUE, *Op. cit.*, II, p. 256.

(12) AZKUE, *Op. cit.*, II, p. 138.

(13) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 349 (= IDEM, *El mundo III*, p. 133).

“Gizonak, zirautsen lagunai: biribilak entzun dodaz neure egunetan, biribaligorik ez.”

(Señores: he oído filfas redondas en mi vida; más redondas no) (14).

O más frecuentemente:

“Oi alan ixen bazan,
Sartu daittela kalabazan,
Etaurten deyela
Derio'ko plazan.”

(Si eso fue así,
Métase en la calabaza,
Y salga
De Derio en la plaza) (15).

O de forma aún más inequívoca:

“Ayek an eta gu emen.
Gure kontuak Pladixen.
Gure txepetxak bizkarrian ezurra.
Eta gure ipui guztia gezurra.”

(Ellos allá y nosotros acá.
Nuestros cuentos en Flandes.
Nuestro reyezuelo, hueso en la espalda.
Y todo nuestro relato, mentira) (16).

Todas ellas, y otras menos disparatadas, echan el cierre al paréntesis imaginario del que se ha hablado. Y esto es cierto por más que algunos informantes puedan adoptar, siempre con la complicidad tácita del auditorio, una técnica narrativa conocida con el nombre de agomórfica, presentándose a sí mismos (o a personas conocidas de la comunidad) como protagonistas del relato y situando éste en lugar conocido y tiempo próximo. He aquí una fórmula de salida que la refleja cabalmente:

“Haxe(r)ia andere-gaznaz asian ahuntzek etxeki zien hantik aitzina, zahartarzünek ezti-eztia hil artino. Eni, hagatik, han igan nizanetan, ezteitadeie skula hur-txorta bat ere eskentü”.

(Las cabras, de entonces en adelante, le tuvieron al raposo alimentándole con queso de señorita, hasta que de puro viejo murió dulcemente. A mí, sin embargo, las veces que he pasado

(14) AZKUE, *Op. cit.*, II, p. 108.

(15) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 240 (= IDEM, *El mundo*, II, p. 123).

(16) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 314 (= IDEM, *El mundo*, III, p. 80).

por allí no me han ofrecido jamás ni siquiera una gota de agua) (17).

El interés por matizar entre veracidad y ficción trasciende de lo meramente formal para evidenciar diferenciaciones importantes en cuanto a las funciones sociales de cada género. Principalmente, porque las coordenadas entre las que se desenvuelven ambos son distintas: las de la leyenda, cercanas geográficamente a la comunidad; las del cuento, como se ha podido ver, alejadas, en mayor o menor medida, según los subgéneros. Referentes tan diversos llevan por fuerza a funciones sociales asimismo diversas. La del cuento no es única, de la misma forma que no es tampoco único el referente en el que se desenvuelven cada uno de los subgéneros en que se ha dado en dividir éste (18): sin pretender declararlas incompatibles entre sí, la de alguno de ellos, como el de los jocosos, puede considerarse predominantemente catártica, la de otros, como el de los formulísticos, esencialmente lúdica, la de los religiosos, marcadamente didáctica... y, en general, reafirmadora de la personalidad colectiva del grupo frente a "lo ajeno" a él y cohesionadora del mismo mediante la proposición de ejemplos aceptables o reprobables colectivamente.

Por contra, la proximidad del lugar en el que se sitúan las leyendas permite a éstas desempeñar otra serie de funciones que los cuentos no están en muy buenas condiciones de cumplir. Así, pueden ser admonitorias, validatorias, etiológicas, etc. (19).

No se me escapa la existencia de textos que podrían ser con siderados como integrantes de varios géneros a la vez. Tal es el caso, por ejemplo, de una buena cantidad de los cuentos de fórmula, que, aparte de que se presenten ritmados, y aún ocasionalmente versificados, suelen contener un mínimo de verdadera narración, aunque sin duda ésta exista, por lo que no es infrecuente encontrárselos formando parte de colecciones de poesía popular. O es el caso también de algunas leyendas en torno a seres mitológicos cuyos argumentos son coincidentes, como ya veremos, con tipos de cuentos. Por ello, permítaseme iluminar las zonas oscuras de la anterior definición a la luz de un criterio objetivo convencional: *por cuentos folklóricos se van a considerar aquéllos cuyos argumentos estén caracterizados en los catálogos de tipos confeccionados al*

(17) AZKUE, *Op. cit.*, II, p. 75.

(18) Véase, más adelante, nota 20.

(19) Para un estudio específico de las funciones de las leyendas puede consultarse, entre otras obras, la de G. S. KIRK, *El mito: su significado y funciones en las diversas culturas* (Barcelona: Barral, 1973), especialmente las pp. 297-306.

efecto (20): fundamentalmente, en el general de Aarne-Thompson (21), aunque también se recurrirá a otros, de ámbitos geográficos o culturales próximos al vasco, contruidos conforme a aquél y que ocasionalmente incorporan argumentos de los que, a pesar de no estar en él incluidos, se tiene constancia de que viven estable y autónomamente en la tradición oral. Me estoy refiriendo a los españoles de Boggs (22) y Pujol (23), a los judíos que recogen cuentos y consejas sefardíes, como el específico de Haboucha (24) y, puesto que también serán citados, los de Jason (25) y Noy-Schnitzler (26), los hispanoamericanos de Robe (27) y Hansen (28),

(20) Un tipo, en definición de STITH THOMPSON en *El cuento folklórico* (Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1972), p. 528, es un cuento tradicional que tiene una existencia autónoma: puede contarse como una narración completa y no depende, para su significado, de ningún otro cuento.

(21) Como los cuentos presentan una llamativa variedad, para su estudio y contraste es de gran ayuda que estén ordenados de forma homogénea. En España, durante un tiempo, cada investigador hizo su propia clasificación, aunque sólo fuera por publicar el material ordenado, pero poco a poco se ha ido imponiendo la que viene siendo utilizada internacionalmente: *The Types of the Folktale*. ANTTI AARNE'S, *Verzeichnis der Märchentypen* and Translated Enlarged by STITH THOMPSON; 2nd. Revision; FF Communications n.º 184 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1973²). En ella los cuentos se ordenan por categorías y temas, asignándosele a cada uno de ellos un número-índice: I. Cuentos de animales (núms.-índice del 1 al 299). II. Cuentos comunes: a) maravillosos (300-749), b) religiosos (750-849), c) novelescos (850-999), y d) del ogro estúpido (1000-1199). III. Chistes y anécdotas (1200-1999). IV. Cuentos de fórmula (2000-2399). V. Cuentos inclasificados. (2400-2499). La debilidad metodológica de una clasificación así ya fue expuesta por VLADIMIR PROPP en *Morfología del cuento* (Madrid: Fundamentos, 1977), pp. 15-29, a pesar de lo cual ha demostrado la virtud de ser útil para ordenar la ingente cantidad de cuentos folklóricos recogidos en todo el mundo durante el último medio siglo.

(22) *Index of Spanish Folktales*, by RALPH S. BOGGS; FF Communications n.º 90 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1930).

(23) JOSEP M. PUJOL, *Contribució a l'index de tipus de la rondalla catalana*; tesi (Barcelona: Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona, 1982).

(24) *Classification of Judeo-Spanish Folktales*, by REGINETTA HABOUCHA; diss. (Baltimore: The Johns Hopkins University, 1973).

(25) *Types of Oral Tales in Israel*, by HEDA JASON (Jerusalem: IES Studies, 1975), que incluye los sefardíes del 1 al 4999 de Israel Folktale Archives. También, IDEM, "Types of Jewish-Oriental Oral Tales", *Fabula*, 7 (1965), pp. 115-124, que incluye los sefardíes de IFA 5000-6999.

(26) "Type-Index of Israel Folktale Archives", by DOV NOY and OTTO SCHNITZLER, *A Tale for Each Month 1966* (IFA 7000-7599), *TEM 1967* (IFA 7600-7999), *TEM 1968-1969* (IFA 8000-8799), *TEM 1970* (IFA 8800-8999), *TEM 1971* (IFA 9000-9299), *TEM 1978* (IFA 9300-9499) y *TEM 1979* (Haifa and Jerusalem: Ethnological Museum and Folk Archives-The Hebrew University, 1967-1980), que incluye los sefardíes.

(27) STANLEY L. ROBE, *Index of Mexican Folktales. Including Narrative Texts from Mexico, Central America and the Hispanic United States*; Folklore Studies, n.º 26 (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1973).

(28) *The Types of the Folktale in Cuba, Puerto Rico, the Dominican Republic, and Spanish South America*, by TERRENCE LESLIE HANSEN; Folklore Studies, n.º 8 (Berkeley and Los Angeles: The University of California Press, 1957).

el francés de Delarue-Tenèze (29) y los italianos de D'Aronco (30), Lo Nigro (31) y Cirese-Serafini (32). A lo largo del estudio, también se recurrirá a catálogos parciales de cuentos literarios. En concreto, se citará el del Siglo de Oro español debido a Maxime Chevalier (33) o el de fábulas de Rodríguez Adrados (34), construido éste según otros criterios igualmente válidos.

Y aunque no sean catálogos de tipos de cuentos, como éstos se componen de uno o más motivos folklóricos (35), eventualmente se recurrirá al índice que de ellos confeccionó Stith Thompson (36) y a algún otro literario, como el de los *exempla* medievales españoles confeccionado por Keller (37), que siga el sistema de aquél.

Para nuestro estudio hubiese resultado de gran ayuda disponer de algún catálogo en el que estuvieran ordenados los cuentos vascos según los criterios usuales internacionalmente. Los vascofranceses ya fueron incluidos en el ya citado de Delarue-Tenèze, lo cual lo convierte en un elemento auxiliar de gran importancia. Así, por nuestra parte nos centraremos en las colecciones y etnotextos vascos recogidos en territorio español. Este será el segundo y último criterio delimitador.

(29) PAUL DELARUE et MARIE-LOUISE TENÈZE, *Le Conte Populaire Française*. Catalogue raisonné des versions de France; 4 vols. (Paris: Maisonneuve et Larose, 1976-1985).

(30) GIANFRANCO D'ARONCO, *Indice delle fiabe toscane* (Firenze: Olschki, 1953).

(31) SEBASTIANO LO NIGRO, *Racconti popolari siciliani*. Classificazione e bibliografia (Firenze: Olschki, 1957).

(32) *Tradizioni orali non cantate*. Primo inventario nazionale per tipi, motivi o argomenti di fiabe [...] a cura di ALBERTO M. CIRESE e LILIANA SERAFINI (Roma: Discoteca di Stato, 1975).

(33) MAXIME CHEVALIER, *Cuentos folklóricos españoles del Siglo de Oro* (Barcelona: Crítica, 1983). Ampliado posteriormente en IDEM, "Veinticinco cuentos folklóricos más en textos del Siglo de Oro", *La Torre*, 1 (1987), pp. 111-129.

(34) FRANCISCO RODRÍGUEZ ADRADOS, *Historia de la fábula grecolatina*; 4 vols. (Madrid: Editorial de la Universidad Complutense, 1979-1987): IV, *Inventario y documentación de la fábula grecolatina* [incluye la medieval].

(35) S. THOMPSON, en *El cuento folklórico* (cf. nota 20), p. 528, definía el **motivo** "el elemento más pequeño de un cuento que tiene el poder de persistir en la tradición. A fin de tener este poder tiene que tener algo muy notable". La poca precisión de la definición lleva a considerar como motivo tres cosas distintas: por un lado, las características llamativas de personajes y objetos; por otro, rasgos culturales particulares como costumbres extrañas, creencias insólitas, etc.; y, por último, ciertas acciones.

(36) *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Medieval Romances, Exempla, Fables, Jest-Books and Local Legends*. Revised and Enlarged Edition by STITH THOMPSON; 6 vols. (Copenhagen-Bloomington: Rosenkilde and Bagger- Indiana University Press, 1955-1958).

(37) *Motif-Index of Mediaeval Spanish Exempla*, by JOHN E. KELLER (Knoxville: The University of Tennessee Press, 1949).

LA UNIVERSALIDAD DE LOS ARGUMENTOS CUENTISTICOS

Aunque nos vamos a centrar en el estudio de las especificidades del cuento vasco, hay un hecho fundamental que no hay que olvidar: la mayor parte de los argumentos publicados podrían haber sido recogidos en otros ámbitos, no digo ya español o francés, que tan cercanos nos son, sino que, trascendiendo de lo románico, hubieran podido proceder de cualquier país mediterráneo, europeo o incluso algunos, como se verá, mundial. Como banco de pruebas analizaremos la colección *Kontu zaarak* de José Arratibel.

De los veintiún textos que la componen, siete de ellos no pueden ser considerados, según los criterios expuestos anteriormente, otra cosa que leyendas. Sus títulos son: "Goñi'ko zaldunaren kondaira", "Sorgiña eta ama alarguna", "Andragai sorgiña", "Aralargo txabola", "Neskame sorgiña" y "Aingeru guardakoa". Y esto es cierto aunque en el primero de ellos, por ejemplo, las acciones que se atribuyen a un don Teodosio de Goñi, caballero navarro que supuestamente vivió en el siglo VIII (38), sea una yuxtaposición de secuencias habituales en dos tipos de cuentos: por una parte, la revelación, la equivocación que conduce al caballero a matar a sus propios padres y la posterior penitencia, que forman parte del cuento Aarne-Thompson 931 (39), y por otra, la lucha con la serpien-

(38) Un exhaustivo estudio de la tradicionalidad literaria de la leyenda puede consultarse en JULIO CARO BAROJA, "La leyenda de don Teodosio de Goñi", *Ritos y mitos equívocos* (Madrid: Istmo, 1974), pp. 155-214, en el que reproduce diversas versiones del siglo XVI al XX. También JULIO DE URQUIJO, "San Miguel de Excelsis y el Mayorazgo de Goñi", *RIEV*, XV (1924), pp. 635-641.

(39) Catalogado con el nombre convencional de "Oedipus" por sus analogías con la célebre leyenda mitológica: HOMERO, *Odisea*, ed. J.M. Pabón (Madrid: Gredos, 1982), XI, 271-280; APOLODORO, *Biblioteca*, ed. Rguez. de Sepúlveda (Madrid: Gredos, 1985), III, 5, 7-9; SÓFOCLES, *Edipo Rey*, en *Tragedias* (Madrid: Gredos, 1981). Aunque hay significativas variaciones en la leyenda de Goñi, como la ausencia del motivo T412 de THOMPSON, "Incesto madre-hijo". Sobre el origen histórico de la leyenda griega así como algunas de sus variantes cristianizadas, VLADIMIR PROPP, *Edipo a la luz del folklore* (Madrid: Fundamentos, 1980). Dos de ellas ya fueron tratadas por LUIS CORTÉS VÁZQUEZ, "La leyenda de San Julian el Hospitalario y los caminos de Peregrinación Jacobea del Occidente de España", *RDTP*, VII (1951), pp. 64-67; e IDEM, *Cuentos populares salmantinos*, 2 vols. (Salamanca: Librería Cervantes, 1979), II, pp. 237-238, a propósito de "La leyenda de Judas". Tanto una como otra han dejado abundantes huellas en la tradición literaria española: *El animal profeta y glorioso parricida San Julián*, en *Obras de Lope Félix de Vega Carpio*, X, ed. de Menéndez Pelayo, BAE, CXLVII (Madrid: Atlas, 1965); para las secuencias iniciales de la leyenda de Judas, cf. [P. Francisco de ISLA], *Historia del famoso predicador fray Gerundio de Campazas, alias Zotes* (Madrid: M. Ramírez, 1758), V, 9. Específicamente, de la leyenda de Goñi se han publicado las siguientes versiones: ARRATIBEL, *Kontu zaarak*, pp. 15-20; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 208-209 (= IDEM, *El mundo*, II, pp. 76-77); IDEM, *Navarra*, p. 115. En cuanto a las versiones orales del cuento, véase: para españolas del ámbito cultural castellano, BOGGS 931*A (1 versión asturiana) y, para las posteriores me remito a mis *Cuentos tradicionales de León*, 2 vols. (Madrid:

te y la victoria sobre ella gracias a la ayuda de un auxiliar sobrenatural, que aunque sean secuencias "a lo divino", pertenecen al tipo Aa-Th 300 (40), con el diablo encarnando al agresor y el arcángel San Miguel al ayudante.

Otro texto que podría suscitar dudas es el segundo de los citados, "Sorgiña eta ama alarguna" (41), ya que sus secuencias centrales, en las que una madre viuda, queriendo seguir a una bruja, se equivoca de conjuro y, en vez de ir volando, va al akelarre arrastrándose por entre medias de zarzales, fueron incluidas por Boggs en su catálogo español como un Märchentypus (42). A pesar de ello, a pesar también de que Hansen apoyó esta decisión en su catálogo sudamericano y a pesar de

Seminario Menéndez Pidal-UCM y Diputación de León, 1991), 150; para el ámbito catalán, PUJOL 931 (2 versiones: una refiere la vida de San Magi) y otra publicada por JOAN AMADES; para las **hispanoamericanas**: HANSEN *983 (3 versiones portorriqueñas), ROBE 931*A (una versión mejicana) y aún otra de JUAN B. RAEL; para las **portuguesas**, CAMARENA, *Op. cit.*, I, p. 452 (6 versiones); para las **italianas**, D'ARONCO [852] (1 versión toscana) y CIRESE-SERAFINI 931 (2 versiones sardas). No constan versiones francesas ni sefarditas.

(40) Su título convencional es el de "El vencedor del dragón" y de él se conocen al menos las siguientes versiones **vascas**: ARRATÍBEL, *Kontu*, pp. 15-20; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 21, 208-209 y 281-283 (= IDEM, *El mundo*, I, pp. 30-32; II, pp. 76-77; III, pp. 25-28, 29-32 y 32-33); IDEM, *Navarra*, p. 115. Para otras españolas, me remito a la nota a CAMARENA, *León*, 73 (anoto otras 32 versiones: 21 del área lingüística del castellano, 10 de la del catalán y 1 del gallego). ROBE 300 relaciona 29 versiones **hispanoamericanas** (13 hispanoestadounidenses y 16 mejicanas), y HANSEN 300 otras 20 (9 portorriqueñas, 6 dominicanas, 1 colombiana y 4 chilenas), habiendo podido por mi parte comprobar la existencia de, al menos, otras 15 (1 guatemalteca, 1 venezolana, 1 colombiana, 1 boliviana, 6 chilenas y 5 argentinas). Para las **sefarditas** de los Israel Folktales Archives, ver JASON, "Jewish-Oriental", 300 (entre otras, 3 versiones marroquíes y 1 tunecina); IDEM, *Israel*, 300 (entre otras, 1 marroquí); NOY-SCHNITZLER, *TEM 1967*, 300 (entre otras, 1 marroquí); IDEM, *TEM 1968*, 300 (1 marroquí). He podido consultar 21 portuguesas. Para las versiones **francesas**, ver DELARUE-TENÈZE 300 (42 versiones). Y para las **italianas**, D'ARONCO 300 y [852] (12 toscanas), LO NIGRO 300 (5 sicilianas) y CIRESE-SERAFINI 300 (67 de diversas regiones). Diversas versiones literarias pueden leerse en LOPE DE VEGA, *El anzuelo de Fenisa*, II, en *Obras*, XXXI, ed. Menéndez Pidal, BAE CCXLVII (Madrid: Atlas, 1971), p. 291; IDEM, *El ganso de oro* (Madrid: Real Academia Española, 1916), I, p. 172b; LUIS VÉLEZ DE GUEVARA, *Más pesa el rey que la sangre, y blason de Guzmanes*, en *Dramáticos contemporáneos de Lope de Vega*, I, BAE XLIII (Madrid: Atlas, 1951); GIAMBATTISTA BASILE, *Il Pentamerone*, a cura de Benedetto Croce (Bari: Laterza, 1974), I,7,

(41) ARRATÍBEL, *Op. cit.*, pp. 137-141.

(42) BOGGS *746, "Muchacha quiere imitar a una bruja y volar; pero relata mal la fórmula y dice [...] 'bajo ríos y montañas, con todos los diablos' en vez de 'por encima ...'" (sólo 3 de las versiones relacionadas: 2 andaluzas y 1 asturiana). Además de la de ARRATÍBEL, *Op. cit.*, pp. 137-141, se han publicado otras versiones **vascas**: AZKUE, *Op. cit.*, II, 118; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 75-76 (= IDEM, *El mundo*, I, pp. 99-102) [3 versiones]. Se conocen otras 2 asturianas, 6 castellano-leonesas, 1 canaria, 2 catalanas y 2 gallegas, que sería excesivamente prolijo detallar aquí. A pesar de HANSEN 746, no consta ninguna hispanoamericana. Al menos, 1 **portuguesa**. También, 1 versión **literaria**: *Cuentos para gente menuda que da a la estampa un soldado viejo natural de Borja* [seudónimo de ROMUALDO NOGUÉS] (Madrid: Pérez Dubrull, 1885), pp. 99-102.

que, sin duda por seguir tan autorizadas opiniones, sea frecuente encontrarlo en las colecciones de cuentos recopiladas en la Península Ibérica, es obvio que el relato es leyenda, no sólo porque trata de seres tan míticos como las brujas, sino también porque, al ser narrado, suele ser ubicado en lugares concretos, con nombres propios.

Un último texto que podría mover a equívoco es el titulado “Gentille ta artzaia”, en el que un pastor usa de un nombre equívoco antes de agredir a un ser perteneciente a una raza mítica, treta ésta que forma parte de varios tipos de cuentos (43). Pero no es ninguno de ellos el que le cuadra: el relato, del que en España parece que sólo se conocen versiones vascas (44), es exactamente el motivo Thompson K602.1, “(Niña) hada lesionada por un hombre que dice que su nombre es ‘Yo misma’”, de contenido claramente mitológico que, según el folklorista, también es conocido en Escocia.

Con respecto al resto de los títulos citados, en su práctica totalidad de brujas, no parece que sea necesario dedicarles mayor atención para demostrar su vinculación con creencias aún vigentes en muchas comunidades.

Pues bien; se puede afirmar sin ningún género de dudas que los catorce títulos no citados hasta ahora están perfectamente resumidos en el catálogo general de tipos de cuentos de Aarne-Thompson, desde el famosísimo “Blanca Nieves”, que, tal y como se desprende del propio título de Arratibel, es una recreación (45) del cuento de los hermanos Grimm (46), harto usual en el ámbito románico (47), hasta el titulado

(43) Tipo AA-TH 1137, “El ogro cegado”, en el que la treta es el motivo TH K602, “Nadie”, que se comentará más tarde. También, tipo AA-TH 1545, “El muchacho con varios nombres”, con motivo TH K193, “Contrato engañoso basado en un nombre inusual”, y tipo HANSEN 1940**J, “Picaro llamado ‘Así’ trabaja para un cura y gana su confianza. [...] Roba el dinero del cura y huye”, con la treta como motivo TH K359.2, “Ladrón engaña a guardián de bienes asumiendo nombre equívoco”. Para versiones de los dos últimos tipos, véase BOGGS 1940*B, ROBE 1545, HANSEN 1940*B y 1940**J, JASON, “Jewish-Oriental”, 1940*B; y nota en CAMARENA, [...] *León*, 217, 218 y 219.

(44) Además de la de ARRATIBEL, *Op. cit.*, pp. 155-156; AZKUE, *Op. cit.*, II, 197; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 19, 31-32 (2 versiones), 199-200 y 356; JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA, *El pensamiento mágico vasco* (San Sebastián: Baroja, 1989), pp. 106-107.

(45) En ARRATIBEL es definitivo el motivo TH F451.5.1.2, “Enanos adoptan a la muchacha como hermana”, en vez de N765, “Encuentro con una cuadrilla de ladrones” o N884, “Ayuda de ladrón” o algún otro con P475.1, “Doce ladrones”.

(46) JACOB y WILHELM GRIMM, *Cuentos de niños y del hogar*, 3 vols. (Madrid: Ediciones Generales Anaya, 1985-1986), 53.

(47) Más de un centenar de versiones en BOGGS, PUJOL, HANSEN, ROBE, JASON, *Israel* (3 sefarditas), HABOUCHA, D-T, D'ARONCO, LO NIGRO, C-S, en todos tipo 709. Para versiones españolas, véase nota en CAMARENA, LEÁN, I, p. 433. Además de las hispanoamericanas catalogadas, hay constancia de otras 4. Al menos, han sido publicadas 9 portuguesas.

“Eitzaria eta bi zakurrek”, versión inequívoca del cuento conocido como “La hermana traidora”, muy popular en los países bálticos, Rusia y los Balcanes (48) pero no en Europa Occidental, en donde apenas si han sido recogidas una docena de versiones españolas, parecido número de francesas e italianas y parece ser que ninguna portuguesa (49). Comparando estos guarismos con los de otros tipos se tendrá una mejor idea de su rareza, si bien no es tanta como creyó Thompson en 1946.

Hay que señalar un par de peculiaridades llamativas que son comunes tanto a la versión de Arratibel como a la ataudarra “Dar-Dar” de Barandiarán, las dos vascas conocidas del cuento de “La hermana traidora”. La primera es la presentación diluida de la infidelidad de la hermana (50), motivo que es uno de los caracterizadores del tipo y que, como tal, se halla casi imprescindible en todas sus versiones, no obstante lo cual no parece que quepan dudas acerca de la correcta catalogación de ambas. La segunda peculiaridad es la succión de dedo a la que “el viejo enemigo” somete diariamente a la hermana, la cual le producirá una progresiva desmejoría que terminará alertando al héroe (51). Este segundo motivo suele formar parte, en el espacio románico, de otros tipos de cuentos pero no de éste, así como de relatos míticos acerca de brujas chuponas, tan frecuentes ellos en el norte peninsular, de donde habrá sido probablemente trasladado al cuento cuyas versiones se están comentando. En este repaso a atenuamientos e incorporaciones, se aprecia que en las versiones vascas se ha producido una sustitución de la “succión” mental a la que es sometida la hermana por la succión física de sus dedos; en el sentido compositivo, ambos son, pues, elementos funcionalmente equivalentes.

(48) THOMPSON, *El cuento [...]*, pp. 161-162.

(49) Además de ARRATÍBEL, *Op. cit.*, pp. 105-113, se conoce otra versión vasca: BARANDIARÁN, “Eusko-Folklore-Cuentos y leyendas”, *RIEV*, XVI (1925), pp. 174-175 (reproducida en *Eusko-Folklore*, pp. 279-281 y en *El mundo*, III, pp. 25-28). Aparte de PUJOL 315 (1 catalana), existen, al menos, otras 4 españolas, entre ellas: J. CAMARENA, *Cuentos populares recopilados en la provincia de Ciudad Real* (C. Real: IEM-CSIC, 1984), 58. Y 1 sefardita recogida en Grecia. Aparte de HANSEN 315 y ROBE 315, (6 veniones), se han publicado otras 15 hispanoamericanas. DELARUE-TENÈZE 315 relacionan 9 francesas. Y entre D'ARONCO 300[f], LO NIGRO 315 y CIRESE-SERAFINI 315, 11 italianas. Versiones literarias: GIOVAN FRANCESCO STRAPAROLA, *Le piecevoli notti*, a cura di Manlio Pastore Stochi, 2 vols. (Bari: Laterza, 1979), X, 3; ITALO CALVINO, *Fiabe italiane* (Torino: Giulio Einaudi, 1956), 48.

(50) Motivo TN K2212.0.2, “Hermana traidora convertida en amante de un ladrón (gigante) conspira contra su hermano”.

(51) Motivos TH G332.1, “Ogro chupa el dedo de su víctima (y bebe toda su sangre)” y TH T611.1, “Niño desnutrido por succión de sus dedos”, que forman parte tanto de cuentos (yuxtaposición AA-TH 451*, “La hermana como misteriosa ama de casa” + 452B*, “Los hermanos convertidos en bueyes”) como de leyendas.

Pero dejemos para más adelante las particularidades. Continuando con la idea de la universalidad, hay otro texto de Arratibel que merece la pena ser comentado. Se trata del cuento "Morroi Azkar bat", que se desarrolla añadiendo secuencias al tipo Aa-Th 1000, "Contrato de no enfadarse", cuento en el que un amo y su criado acuerdan una relación laboral durante un año y, a cambio, como pago, el que se enfada ha de dejarse arrancar por el otro una tira de piel del lomo. Al tipo, que goza de amplísima difusión (52), se van uniendo sucesivamente otros según las diversas tretas que uno y otro se gastan. Pues bien; uno de los episodios de la versión que comentamos es aquél en el que el dueño de la finca manda a su criado meter bueyes, carreta y carga por el agujero de la puerta reservado a las gallinas. El pícaro criado cum ple tan extravagante tarea cogiendo un hacha y despedazando los bueyes, haciendo añicos la carreta y partiendo la carga. Este pasaje, que reúne por sí solo las condiciones de potencial autonomía suficientes como para constituir un tipo diferenciado, ya fue detectado por Pujol en tres versiones catalanas, a raíz de lo cual propuso la incorporación de un nuevo número-índice al catálogo general (53). En este nuevo tipo tendrían cabida, no sólo las secuencias que comentamos del cuento vasco, sino también las correspondientes a otros dos procedentes de zonas muy próximas: la cántabra y la asturiana (54).

Todo ello viene a corroborar que los cuentos folklóricos, al igual que tantos otros elementos culturales, ya sean materiales o espirituales, no se detienen en su difusión ante fronteras administrativas. Ni tan siquiera las idiomáticas, con ser más impermeables, logran cerrarles la puerta: los habitantes de zonas lingüísticamente fronterizas adquieren los suficientes conocimientos de ambas como para servir de puente en los intercambios culturales.

LA CREATIVIDAD VASCA: TIPOS NUEVOS

Que nadie piense que la colección de Arratibel es un caso especial; la universalidad podría haberse podido apreciar en cualquiera otra de las publicadas. Pero, con ser esto cierto, tal conclusión no debe hacer olvidar algo de lo que ya se vio en la definición del principio: que el

(52) Para no ser prolijo, baste con señalar que se han publicado no menos de 30 versiones **españolas**, de las cuales, vascas sólo hay la de Arratibel, 22 **hispanoamericanas**, 3 **portuguesas**, 34 **francesas** y 10 **italianas**.

(53) PUJOL [1007B]. "Fer entrar el bestiar a l'estable sense passar per la porta; l'heroi el talla a trossos i el llença dintre per la finestra".

(54) Además de las catalanas y vasca, lo ha localizado Espinosa padre en Cantabria y Aurelio Llano Roza de Ampudia en Asturias.

cuento de tradición oral es una obra de creación colectiva; es decir, que el cuento, al igual que el lenguaje, es producto de la colaboración del grupo, de tal forma que es imposible atribuir la invención del mismo a nadie más que al propio grupo en el seno del cual ha surgido. Son, pues, condicionantes de tipo económico, histórico, cultural, social..., en definitiva, objetivos, los que intervienen para que en una comunidad nazca y se desarrolle una narración, en un proceso en el que ella misma es a la vez el emisor y, sin mediatización de ninguna clase, el receptor. Así, universalidad y creatividad, o difusión y evolución, como se quiera, se complementan: son como las dos pías sobre las que se sostiene el corpus de cuentos folklóricos que posee una comunidad. Y esto, que es válido para cualquiera de ellas, no lo es menos para la vasca.

La ausencia, ya indicada anteriormente, de un catálogo apropiado hace difícil la evaluación del número y contenido de aquellos tipos no universales en los que ha intervenido de forma determinante la creatividad del pueblo vasco. No obstante, el profesor Maxime Chevalier, de la Universidad de Bordeaux, y este modesto investigador vienen trabajando desde hace más de un lustro en la confección de un catálogo hispánico y, en base al análisis de las colecciones vascas, han podido ser sustanciados hasta el presente docena y media de nuevos tipos de los que no cabe dudar de su tradicionalidad. Dado que el número no lo hace prohibitivo, parece razonable dar noticia de ellos:

* “[La hierba quiere evitar ser comida]”. I. Cuando la oveja (o el burro) va a pacer, la hierba le indica otra más sabrosa. II. Cuando va a comer la segunda, ésta le indica a su vez otra. III. La oveja anuncia que se comerá todas. De este cuento, que no figura en los catálogos de tipos a los que nos venimos refiriendo aunque algunos de sus motivos sí que lo estén en el índice de Thompson (55), se conocen al menos media docena de versiones, todas vascas (56), por lo que debería ser incluido en el general. Posiblemente pudiera servir de referencia a cuentos recogidos en otras zonas.

* “[Asno le dice a lobo que tiene que oír misa antes de ser comido]”. I. El lobo serprende al asno (a veces, al zorro) y le expresa su intención de comérselo. II. El asno le dice que antes ha de oír misa en una ermita próxima. III. Es autorizado y se refugia en ella. IV. El lobo

(55) A2422.2, “Oveja parlante”; D1610.3, “Planta parlante”; y D1312.3, “Hierba parlante da consejos”; motivos que, por sí solos, no dan una cabal idea del cuento.

(56) ARRATÍBEL, *Op. cit.*, pp. 159-160; AZKUE, *Op. cit.*, I, p. 86 (V,1ABC) [3 versiones]; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 264 (=IDEM, *El mundo*, II, p. 158); GARMENDIA, *Op. cit.*, p. 86. Podría considerarse como una variante antropomorfa al episodio que refleja VICENTE ESPINEL en su *Vida del escudero Marcos de Obregón*, ed Soledad Carrasco Urgoiti, 2 vols. (Madrid: Castalia, 1972), I, pp. 277-278, construido según el mismo modelo compositivo.

se lamenta y le anuncia que otra vez no se escapará. Tampoco figura en los catálogos de tipos, aunque sí en el índice de motivos (57), este cuento del que se conocen no menos de siete versiones, todas ellas vascas (58).

* “[Apelación a la conciencia hasta hacerse hueco]”. I. Una oveja (o ganso) pide consideración a sus compañeras para que la dejen pacer. II. Tras hacerse un hueco, se olvida de la conciencia y las anima a dejarlo todo raso. En el índice de motivos sería posible encontrar alguno que, siquiera en parte, le conviniera (59), pero no conozco tipo que recoja la trama completa de las dos versiones vascas que se conocen: una española y otra francesa (60).

Estos tres primeros casos permiten comprobar la existencia de un repertorio de cuentos a los que, mientras no sea atestigüada su presencia en otras zonas, hay que suponer vascos. Queda con ello patente la existencia de un espacio cultural, digamos cohesionado o definido por una lengua diferenciada, que se manifiesta también en el terreno de la fabulaciones orales. Mas la cosa adquiere una complejidad adicional si se continúa con el repaso de algunos otros en los que también se manifiesta el genio vasco pero que no están circunscritos sólo a su territorio.

* “[El mariscador atrapado]”. I. El zorro (o lobo) va a las rocas de la costa a: a) pescar carramarros con la cola, o b) coger lapas. II. El pescador queda trabado: a) por un pulpo, o b) por las lapas, que, al cerrarse, le atrapan la lengua. III. Sube la marea y la vida del mariscador queda en peligro. De este cuento se han publicado dos versiones vascas, que son las que nos han servido para establecer el desarrollo a en el análisis anterior. Ahora bien, Delarue-Tenèze incluyen en su catálogo el resumen de una versión bretona, que vio la luz a fines del siglo pasado, en la que es un lobo, en vez de un zorro, quien queda atrapado cuando mariscaba con la lengua, en vez de con la cola, al ser sujetado por una lapa, en vez de por un pulpo: es el desarrollo b. Como se podrá, apreciar lobo/zorro, lengua/cola, lapa/pulpo son parejas de elementos funcionalmente equivalentes que pueden ser permutados entre sí, lo cual no hace sino evidenciar que se trata del mismo tipo de cuento (61).

(57) K551.1.2, “Tregua para morir hasta que la misa sea dicha”.

(58) AZKUE, *Op. cit.*, II, 97; BARANDIARÁN, *El mundo*, II, pp. 147- 148 y 148-149 (= IDEM, *Eusko-Folklore*, pp. 256-257 y 257); y IV, p. 104; IDEM, *Navarra*, pp. 86-87; GARMENDIA, *Op. cit.*, p. 86; JUAN MUGARZA, *Tradiciones, mitos y leyendas en el País Vasco*, 2 vols. (Bilbao: Láiz, 1981), II, p. 279.

(59) Contiene B16.1.6, “Oveja destructiva”.

(60) AZKUE, *Op. cit.*, I, p. 34 (II.5), de Lapurdi; BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 262 (= IDEM, *El mundo*, II, p. 156).

(61) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 255 (= IDEM, *El mundo*, II, pp. 145-146); JOSE M.ª SATRUSTEGI, *Axelko eta otsoko* (Zamudio: Gipuzkoako Ikastolen Elkarte, 1983), pp. 125-127. En DELARUE-TENÈZE, III, p. 477 se resume la versión bretona.

Así, la existencia de la versión bretona nos vuelve a poner ante la idea de que en la creación de los cuentos los pueblos no han vivido suspendidos en el espacio, aislados de sus vecinos, sino que muchas veces éstos han sido elaborados en un proceso común a todos ellos. Lo cual ayudará a comprender que a veces haya que apoyarse en la tradición oral de pueblos limítrofes, bien para que nos ayude a corroborar que un argumento es tradicional, bien para que nos permita una mejor comprensión del mismo. Los siguientes casos abundan en la misma idea:

* “[El zorro se come la merienda del lobo y pone en su lugar excrementos]”. I. Tres animales (zorro, lobo y oso, o gato) son compañeros: a) van de romería o b) roturan un campo conjuntamente. II. El zorro provee de comida: a) robando cuajada (requesón) a un pastor o b) quedándose de cocinero. III. Pero se come parte y pone en su lugar excrementos. IV. Sus compañeros prueban la repugnante comida. Si bien es cierto que el esquema recuerda notablemente a alguno de los títulos tipológicos de Aarne-Thompson (62), éste es un cuento del que sólo conozco versiones folklóricas vascas (63). De todas formas, dado que la gracia del mismo descansa principalmente en la escatología del tema, tan querido incluso para insignes hombres de letras hasta el siglo pasado aunque hoy parece lue reservado a hacer las delicias sólo de los más pequeños, a nadie le sorprenderá encontrárselo, con variantes antropomorfos, en Quevedo (64).

* “[La rana cambia su cola por los ojos del topo]”. I. El topo tenía originalmente ojos pero no rabo, mientras que la rana era ciega pero sí lo tenía. II. Deciden intercambiar atributos. Al igual que en los casos anteriores, este argumento no está recogido en los catálogos de tipos, aunque sí en el índice de motivos (65), en el que hay dos de ellos que lo definen de forma precisa. Cada una de esas caracterizaciones reúne las condiciones de suficiencia y autonomía establecidas por Thompson para

(62) Ver AA-TH 67A*, “La caza del zorro es robada de su zurrón y sustituida por algo sin valor”. Como pudiera mover a duda el título escueto, conviene aclarar que el tipo se creó para dar cabida a los HANSEN **67CDE, que recogen modelos compositivos algo diferentes del vasco.

(63) BARANDIARÁN, *El mundo*, IV, pp. 104-105; IDEM, *Navarra*, pp. 80-81; SATRUSTEGI, *Axelko*, pp. 37-40. Algo diferente es la versión de CELSO A. LARA FIGUEROA, “Los cuentos de animales en la Literatura Popular de Guatemala”, *Folklore Americano*, 44 (1987), pp. 120-124.

(64) Mucho más parecido es el relato de FRANCISCO DE QUEVEDO, *La vida del Buscón llamado Don Pablos*, ed. Domingo Ynduráin (Madrid: Cátedra, 1984), pp. 118-120, en el que un estudiante capigorrón cambia alimentos por excrementos en las alforjas de un avariento mercader que hace noche en la misma venta, cerrando el episodio con el motivo J1772.9, “Excrementos tomados por carne y comidos”.

(65) Motivos A2332.6.5, “Por qué el topo es ciego”; A2378.1.4, “Dónde consiguió el topo rabo. Cambió sus ojos por el”; A2247.5, “Sapo cambia su cola por los ojos del topo”.

constituir un tipo. Dos versiones vascas y otra manifestación tan eminentemente folklórica como un refrán, en este caso cántabro, que dice "Topín, topuco, cambiaste los ojos por un rabuco", apoyarían tal criterio (66). De su presencia en España ya dejó constancia Boggs (67).

* **"[Calzado de cáscaras de nuez (o cuero)]"**. I. Con el pretexto de que se proteja los pies, o para ir a cortejar, el zorro induce a calzarse a) a un animal trepador (ardilla, gato, mono) con cáscaras de nuez, o b) a un animal corredor (avestruz) con cuero fresco. II. El incauto no puede ponerse a salvo trepando (o corriendo) y queda a merced de a) unos perros, o b) del tramposo zapatero. Pese a que en la versión que puede leerse en *El mundo en la mente popular vasca*, de Barandiarán, este tipo está yuxtapuesto a otro, no pasando de parecer otra cosa que una cadena de secuencias extrañas aunque, eso sí, ingeniosas, versiones de pueblos vecinos, como son el gallego y el gascón, permiten corroborar su existencia como tipo independiente. El catálogo de Hansen y posteriores versiones argentinas han venido a apoyar esta apreciación, si bien con varianzas, sustituyendo a un animal trepador por otro corredor, más acorde con las condiciones orográficas del país (68). Con los cuentos ocurre como con las especies zoológicas: su discurso suele experimentar un claro proceso de adaptación al medio.

* **"[San Pedro se conforma con un solo estómago]"**. I. San Pedro es invitado a las fiestas de un pueblo y todos pugnan por invitarlo a comer en sus casas. II. Preguntado por el Señor, manifiesta la conveniencia de tener dos estómagos para ocasiones como aquélla. III. A la siguiente vez no es invitado por nadie y piensa que para eso con uno le sobra. La única versión vascoespañola conocida, que Azkue tituló como "El hambre de San Pedro", viene a apoyar a otras tres vascofrancesas que figuran en el catálogo de Delarue-Tenèze (69).

* **"[El modo de descasarse]"**. I. Una pareja, arrepentida de haberse casado, acude al sacerdote para que él, que los casó, los descase. II. Este

(66) AZKUE, *Op. cit.*, I, p. 47 (XIII.4); MUGARZA, *Op. cit.*, I, pp. 257-258; MARÍA DEL CARMEN GLEZ. ECHEGARAY, *Millar y medio de refranes para Cantabria* (Santander: Tantín, 1989), p. 41.

(67) RALPH S. BOGGS, *FF. Communications*, n.º 90.

(68) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 245-246 (= IDEM, *El mundo*, II, pp. 131-132); LOÍS CARRÉ ALVARELLOS, "Contos populares da Galiza", *Revista de Etnografía*, VI.2 (1966), p. 456 (n.º 143). Resumen de la versión gascona en DELARUE-TENÈZE, III, p. 143. Para las hispanoamericanas cf. HANSEN **24, "El zorro está conforme con hacer zapatos para el mono" (1 versión argentina); además, 1 de SUSANA CHERTUDI y 14 de BERTA ELENA VIDAL DE BATTINI, cuyas referencias no parece necesario detallar.

(69) AZKUE, *Op. cit.*, II, 225. DELARUE-TENÈZE, IV, p. 295 relacionan 2 versiones de Cerquand y 1 de Barbier (reproducida y traducida al vizcaíno en JEAN BARBIER/BERBARDO GARRO "Otxolua", *Ixorio-Mixterio/Ipuin-Mipuinak* (Bilbao: Labayru Ikastegia, 1989), pp. 150-151.

se muestra conforme y los cita para una ceremonia. III. En ella, les hace arrodillarse y empieza a pegarles alternativamente con el hisopo, justificando su proceder en que, como el matrimonio es indisoluble, sólo cuando muera uno de ellos quedarán descasados. El cuento ya fue recogido por Trueba, de quien hemos tomado el título, quien lo incluyó en dos de sus obras (70), y hay constancia de su presencia actual en el folklore tanto navarro como leonés (71).

* “[Por qué es tan bravo el mar]”. Reflexión de un casado de agitada mocedad al contemplar la fuerza del mar. Dos versiones españolas, una vasca y otra aragonesa, además de la existencia de variantes (72), prueban la tradicionalidad de este cuento, uno de los muchos jocosos que desaconsejan el matrimonio, tan abundantes en el folklore y la literatura españoles (73).

* “[La mejor mortaja]”. I. Un hombre se finge muerto para probar el cariño de su mujer. II. Como a ella todas las prendas le parecen valiosas, busca cualquier cosa para amortajarlo (una madeja de hilo, una sábana hecha jirones, etc.). III. En el velatorio pregunta compungidamente al que cree muerto que qué parece. IV. Este se levanta y dice que red (o guitarra). La muerte fingida para comprobar la lealtad de la esposa es un motivo usual en la tradición oral (74), aunque no para comprobar la ruindad de la esposa sino su castidad. Del desarrollo detallado han sido publicadas al menos dos versiones vascas y una balear (75).

* “[El cazador dispara a la lechuza y le da a la cruz]”. I. Los vecinos de un pueblo quieren averiguar quien roba el aceite en la iglesia y dejan a uno de ellos dentro. II. Cuando descubre que es una lechuza, quiere

(70) Señalado por MONTSERRAT AMORES GARCÍA en su *Tratamiento culto y elaboración literaria en los cuentos populares de Antonio de Trueba*, investigación (Barcelona: Facultad de Letras de la U.A., 1990-1991), p. 279, quien señala su doble inclusión, por un lado, en el *Almanaque de la Ilustración para el año bisieto de 1880*, VII (Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1879), pp. 79-80, y, por otro en *Nuevos cuentos populares* (Madrid: Librería de Antonino Romero, 1905), pp. 291-319.

(71) Catalogado por ROBE como tipo 1351*D en base a una versión hispana de USA, ha sido recogido asimismo en AZKUE, *Op. cit.*, II, 168; y en CAMARENA, *León*, 168.

(72) AZKUE, *Op. cit.*, II, 50; *Cuentos, dichos, anécdotas y modismos aragoneses que da a la estampa un soldado viejo natural de Borja* [seudónimo del general Romualdo Nogués y Milagro], primera serie (Madrid: Imprenta de Pérez Dubrull, 1885²), pp. 86 y 88 (esta versión es variante: casar al toro bravo para amansarlo).

(73) Vease como muestra CHEVALIER, n.ºs 158 (tipo 1516) y 159.

(74) Motivo H466, “Muerte fingida para comprobar la fidelidad de la esposa”, que suele aparecer en el tipo AA-TH 1350, “La esposa amorosa”.

(75) AZKUE, *Op. cit.*, II, pp. 108-111 (n.º 36) y 111; ANTONI M.ª MALCOVER SUREDA, *Aplec de Rondalles Mallorquines*, 24 vols., edición definitiva (Palma de Mallorca: Moll, 1936-1976), IV, pp. 124-127.

cazarla con una escopeta. III. La lechuza se aparta y el tiro da en la cruz. IV. El cazador culpa a la cruz por no haberse apartado (76).

* “[**El hombre-pájaro achaca su fracaso a la cola**]”. I. Un hombre, queriendo volar, construye unas alas y se tira desde la cima de un monte. II. Cuando se estrella, achaca su fracaso a la ausencia de cola. La única versión vasca que personalmente conozco se ve apoyada por otras dos aragonesas (77).

* “[**La piedra burlona**]”. I. En un término municipal se descubre una gran piedra en el campo con el letrero de “volcadme”. II. Entre todos los vecinos la dan la vuelta y ven que en el otro lado hay otro letrero jocosos del estilo de “así estoy bien”. Además de tres versiones vascas, también han sido publicadas una asturiana, una gallega y otra balear (78).

* “[**El gorrón ridiculizado por alabar a un recién nacido**]”. I. Uno o varios vecinos acuden a visitar a una recién parida II. En el lugar del niño hay un yugo y los visitantes dicen lo hermoso que es sin prestarle atención. Sólo conozco un par de versiones, ambas vascas (79).

* “[**El tonto tiene miedo de un caracol**]”. I. Un caminante ve un caracol (limaco) con los cuernos sacados en medio del camino. II. Le lanza monedas de oro, o le pincha, para que se aparte. III. Sólo cuando el caracol hubo metido los cuernos el caminante se atrevió a dar un saltito y pasar. Se trata éste de un cuento del que, según informa Rodríguez Adrados, se conoce una versión italiana de los siglos XII o XIII (80). Contemporáneamente se sabe de su presencia en la franja setentrional de la Península Ibérica: Galicia, Asturias y Vizcaya (81).

(76) MUGARZA, *Op. cit.*, I, pp. 79-80 (la cita como recogida por el Padre Donostia); AZKUE, *Op. cit.*, II, 213 (cita también un texto de Cerquand).

(77) Al menos han sido publicadas tres versiones contemporáneas de este cuento: AZKUE, *Op. cit.*, II, 82; [Nogués], *Cuentos, dichos, anécdotas y modismos [...]*, I, pp. 163-164; JOSÉ MARÍA IRIBARREN, *El porqué de los dichos* (Madrid: Aguilar, 1974), p. 373 (dice que es de Aragón). Para versiones del Siglo de Oro, véase CHEVALIER, n.º 114, que cita tres obras.

(78) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, p. 96 (= IDEM, *El mundo*, I, pp. 120-121). CABAL lo ha encontrado asimismo en Asturias, el Centro de Estudios Fingoy en Lugo y ALCOVER en Mallorca.

(79) AZKUE, *Op. cit.*, II, 16 y 89.

(80) RODRÍGUEZ ADRADOS M284 bis resume la fábula “De lombardo et lumaca” en la que el protagonista tiene la misma reacción.

(81) AZKUE, *Op. cit.*, II, 87; VICENTE RISCO, “Etnografía: Cultura espiritual. Literatura”, en RAMÓN OTERO PEDRAYO, *Historia de Galiza*, 2 vols. (Buenos Aires: Nos, 1962), I, p. 710; C. CABAL, *Los cuentos tradicionales asturianos* (Madrid: Voluntad, s.f.), p. 228; ANA M.ª CANO GLEZ., *Notas de Folklor Somedán* (Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana, 1989), 25. El cuento ya fue sustanciado en BOGGS *1710(c), pero no diferenciadamente, sino englobado con otros varios, todos referentes a la cobardía de los sastres.

* “[Hablar del vino sin mentarlo]”. I. Unos compañeros que comen juntos (ferrones, hilanderas, matrimonio anciano) deciden ahorrar y, a tal fin, dejar de beber vino; a veces, quedan en que el que lo mencione lo paga. II. Estando comiendo sienten su falta y acuerdan ir a comprarlo, todo ello sin necesidad de mencionarlo. Se han publicado al menos tres versiones: una vasca, otra aragonesa y otra más castellano-leonesa (82).

Sin duda, espigando, todavía se podría citar alguno más, como aquél, por ejemplo, que incluyó Blasco Ibáñez en *Cañas y Barro* acerca de Sancha, la culebra alimentada desde pequeña por un pastor, a quien, tras una prolongada ausencia, termina matando (83). Pero en este caso se trata de un cuento bien conocido en España al menos desde el siglo XIII y que actualmente está muy difundido en toda la Península Ibérica, por lo que para su conocimiento no son tan determinantes como en los anteriores casos las versiones vascas (84).

LAS VARIANTES VASCAS DE CUENTOS UNIVERSALES

Pero la creatividad de un pueblo no sólo queda reflejada en los argumentos de nuevo tipo que haya sido capaz de forjar, sino que también se manifiesta en las variaciones que ha introducido en los tipos universales. Los ejemplos podrían ser numerosos, imposibles de considerar en un trabajo como éste, pero no me resisto a referirme siquiera a tres de ellos. El primero es un cuento de animales del que se conocen sendas versiones recogidas por Etxebarria Ayesta en Zeberio y por Jesús Antonio Etxezarraga en Alzusta. En ambos casos se trata del chasco que sufre un perro de caserío que, por querer comer en dos sitios distintos, no llega a tiempo a ninguno (85). Como se podrá apreciar, se trata de

(82) AZKUE, *Op. cit.*, II, 142; LUIS CORTÉS VÁZQUEZ, *Cuentos populares salmantinos*, 2 vols. (Salamanca: Librería Cervantes, 1979), 47; la tercera fue publicada en 1901 por alguien que firmaba con el seudónimo Z en la *Revista de Aragón*, según noticia de ANTONIO BELTRÁN MARTÍNEZ, *Introducción al folklore aragonés*, 2 vols. (Zaragoza: Guara Editorial, 1979), I, p. 157; probablemente fuera ésta la versión en la que se basó la literaria de RAFAEL SÁNCHEZ PÉREZ [seudónimo], *Cien cuentos populares* (Madrid: Saeta, 1942), 40.

(83) VICENTE BLASCO IBÁÑEZ, *Cañas y barro*, en *Obras completas*, 2 vols. (Madrid: Aguilar, 1946), I, pp. 822-823. Además, es una fábula repetida una y otra vez en la tradición esópica, según ADRADOS H62 (=M429) y H186. En España, JUAN RUIZ, Arcipreste de Hita, *Libro de buen amor* (Madrid: Castalia, 1964), 1348-1355.

(84) Es BOGGS *290 y, aunque sólo cite una versión asturiana, se hace eco de la noticia de que el paleontólogo Breuil lo encontró en Almería, Cáceres, Madrid y Segovia. Por nuestra parte, hemos de ampliar la lista a Galicia, León, Ciudad Real, Cádiz, el Algarve y País Vasco: BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 240-242 (= IDEM, *El mundo*, II, pp. 124-127) [6 versiones]; GARMENDIA, *Op. cit.*, pp. 81-82; MUGARZA, *Op. cit.*, I, p. 157.

(85) JESÚS ANTONIO ÉTXEZARRAGA, “La alimentación en Alzusta”, *Etniker*, 5 (1981), p. 17; la noticia de la versión de ÉTXEBARRIA AYESTA me fue comunicada por el propio lingüista, permaneciendo hasta el momento inédita.

una curiosa variación del cuento del perro que, estando atravesando un río con un trozo de carne en la boca, la suelta para poder hacerse con lo que no era sino el reflejo de ésta en el agua, argumento perfectamente tipificado (86), bien conocido tanto en la tradición esópica (87) como en la literatura española (88), pero prácticamente ausente de la tradición oral románica (89). Esto convierte a las versiones vascas, que presentan las suficientes variaciones como para suponerlas independientes de fuente literaria o, como mucho, hace tiempo manadas de ella, en fundamentales para la comprensión del desarrollo folklórico actual del tipo.

En cuanto a los cuentos considerados de héroe, hay uno del que las versiones vascas presentan llamativas y unánimes variantes: es el del ogro cegado (90). Su trama nos es bien familiar por la literatura clásica: es la misma de la fábula de Ulises y Polifemo, que ya recogiera la *Odisea* (91) en el siglo VIII antes de J.C. Por ser generalmente conocida, prescindiremos de hacer ningún resumen de ella (92) y, al margen de lo que más adelante se comentará, fijaremos nuestra atención en uno de los motivos de dichas versiones (93), excepcionalmente raro, aunque conocido desde el siglo XII en el ámbito románico y actualmente conservado al menos en el italiano (94): el del anillo mágico puesto por el gigante en el

(86) Es AA-TH 34A, "El perro suelta la carne por su reflejo".

(87) ADRADOS H136 (= M88) cita numerosas versiones.

(88) Para las versiones medievales, ver KELLER J1791.4, "Perro ve el reflejo de la carne en el agua", con citas al *Libro de buen amor* y al *Calila e Dimna*. Para las del Siglo de Oro (y alguna más medieval), ver CHEVALIER 34A, con citas a LOPE DE VEGA, MATEO ALEMÁN, CORTÉS DE TOLOSA, etc.

(89) Ausente de los catálogos francés e italianos, sólo conozco la de *Contos tradicionais do Algarve*, por F. XAVIER D'ATHAIDE OLIVEIRA, 2 vols. (Tavira e Lisboa: Typographia Burocratica e Typographia Universal, 1900 e 1905), 390.

(90) Es el tipo AA-TH 1137, "El ogro cegado (Polyphemus)".

(91) HOMERO, *Odisea*, ed. J.M. Pabón (Madrid: Gredos, 1982), IX, 105-566.

(92) Ulises y sus compañeros caen en poder de Polifemo, un gigante (motivo G100) con un ojo en medio de la frente (F531.1.1.1), que tiene un rebaño de ovejas. Éste se los lleva a su cueva y se come a un par de ellos (G94.1). El héroe, que dice llamarse "Ninguno" (K602), le incita a beber, lo emborracha (G521) y le clava un ascua en el único ojo, cegándolo (G121). El héroe se fuga de la cueva bajo la barriga de un carnero (K603).

(93) AZKUE, *Op. cit.*, II, 120; BARANDIARÁN, *Diccionario ilustrado de mitología vasca*, en *Obras completas*, II (Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1972), pp. 224-226; IDEM, *Eusko-Folklore*, pp. 27-29 (= IDEM, *El mundo*, I, pp. 41-44) [3 versiones]; IDEM, *Navarra*, pp. 37-38; BERNARDO ESTORNÉS LASA, *Mundua euskal-erriaren gogoan. El mundo en la mente popular vasca* (San Sebastián: Auñamendi, 1974), pp. 89-92 [2 versiones]; ETXEBARRIA, "Zeberikoko", pp. 68-74; JOSÉ M.ª SATRÚSTEGUI, *Mitos y creencias* (San Sebastián: Txertoa, 1980), pp. 152-157. No es el caso de la de JOSÉ IGNACIO GARCÍA ARMENDARIZ, "Cíclopes y Ojancos", *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, 45 (1985), pp. 96-97, homologable en cierta forma a las gallegas, asturianas, castellanas y catalanas, aunque no cabe ver en éstas un bloque único.

(94) Véase JOHANNES BOLTE und GEORG POLIVKA, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 vols. (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung,

dedo del héroe, que lo delatará cuando, estando aquél ya cegado, éste intente escapar (95), obligándolo a amputarse el dedo portador con el fin de verse libre de la persecución.

Como último ejemplo quiero referirme a un cuento del que en el País Vasco se han publicado dos versiones: Una, la titulada "Txomin-ipurdi" (Domingo-culo), de Arratibel (96), y la otra, "Barriga-grande", de Baroja (97). Según el desarrollo común a los dos, un joven, cuyas especiales características vienen reflejadas en ambos títulos, abandona su casa camino del palacio del rey con el objetivo de pedirle dinero; por el camino, el muchacho encuentra un par de animales salvajes (zorro y lobo) y, por último, un río, que se ofrecen a acompañarlo y a los cuales alojará en sus partes anatómicas más amplias; ya en palacio, el rey manda que lo encierren sucesivamente en el gallinero y en la cuadra, donde es protegido por los animales hospedados; por su parte, el río lo ayudará apagando el fuego del horno destinado al héroe, con lo que el rey ha de rendirse y ceder a las pretensiones de éste. Como se podrá apreciar comparándolos, el anterior resumen apenas difiere en nada del cuento titulado "Medio pollico", de Fernán Caballero (98), una de las múltiples versiones existentes acerca de un cuento folklórico bien conocido en el espacio románico (99): secuencia aventura, encuentro con la pareja de animales salvajes (uno de los cuales es siempre el zorro) y con el río, que actuarán como ayudantes; pruebas impuestas por el rey superadas gracias al auxilio de ellos (100)... El motivo diferencial de las

1913-1932), III, p. 372. Posteriormente, en cuanto el espacio italiano, el motivo figura en una versión toscana que fue catalogada como tipo D'ARONCO 1139 (versión literaria en CALVINO, *Op. cit.*, 76); y es la variante LO NIGRO 1137,5(d) y los motivos 3-5 del tipo 953 (versión literaria CALVINO, *Op. cit.*, 163), correspondientes ambos a una misma versión siciliana; asimismo, según nota de CALVINO, *Op. cit.* a la fiaba 115, es común a las versiones abruzas y también a una pisana. De acuerdo con LO NIGRO, el elemento del anillo mágico ya se halla en el *Dolopathos* de JOHANNES DE ALTA SILVA, del siglo XII, donde un ladrón salva a sus tres hijos de la muerte narrando a su reina tres historias, una de las cuales es la leyenda del gigante cegado.

(95) Motivos D1610.8, "Anillo parlante"; D1612.2.1, "Anillo mágico obliga a un fugitivo a tener que dar voces: 'Aquí estoy'"; H160.1, "Automutilación".

(96) ARRATIBEL, *Op. cit.*, pp. 99-103.

(97) PIO BAROJA, *El mayorazgo de Labraz*, en *Obras completas*, 8 vols. (Madrid: Biblioteca Nueva, 1946-1949), I, pp. 160a-161b.

(98) Véase *La gaviota*, en *Obras de Fernán Caballero*, I, BAE 136 (Madrid: Atlas, 1961), pp. 33b-36a.

(99) Al menos otras 19 versiones españolas, 1 sefardi, 26 hispanoamericanas, 6 portuguesas, 82 francesas y tan sólo (relativamente) 7 italianas. RALPH S. BOGGS lo estudió en *The Half-chick Tale in Spain and France*, FFC, n.º 111 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1933), llegando a la conclusión de que el cuento se originó en el área cultural castellana para difundirse después por doquier, opinión no compartida en DELARUE-TENÉZE, II, pp. 684-688.

(100) Motivos B171.1, "Medio gallo [...] transporta ladrones, zorros y corriente de agua bajo el ala"; D915.2, "Río contenido bajo las alas de un gallo"; F601.7, "Animales

versiones vascas es el antropomorfismo del heroe (101), peculiaridad compartida con una versión del sur de Portugal y dos del Macizo Central francés (102).

Ni que decir tiene que las variaciones observadas en los ejemplos comentados —un desplazamiento en la disyunción en el primer caso, en el segundo una adición y, por último una sustitución realista, por calificarlas conforme a la terminología proppiana (103)— no les aleja del cumplimiento de lo que el folklorista danés Axel Olrik llamó “las leyes épicas de la narrativa oral (104)”, leyes que, ocioso es decirlo, también se cumplen inexorablemente en la relación de argumentos analizados en el apartado anterior.

OTRAS ESPECIFICIDADES DEL GENERO

Aparte de tipos nuevos y motivos sustitutorios, hay otras peculiaridades que diferencian unos *corpora* de otros. Una buena muestra se puede tener examinando las diversas colecciones a la luz de la mitología. Y no simplemente para constatar, por ejemplo, que el modelo compositivo de la leyenda griega de Jasón y Medea (105) es reconocible tanto en el cuento titulado “Kastillopranko”, de Barandiarán (106), como en “El príncipe desmemoriado” de Trueba, o en otros (107), versiones todas ellas del cuento conocido con el título convencional de “La muchacha como ayudante en la huida del héroe” (108). O que la lucha de Perseo

como compañeros extraordinarios”; B435,1, “Zorro agradecido”; D1382.8, “Mágica corriente de agua apaga fuego”; K481, “Medio gallo obtiene dinero por medio de sus mágicos animales y agua”, etc.

(101) F529.6, “Persona con enorme barriga”, en lugar de B171.1.

(102) OLIVEIRA, [...] *Algarve*, 17. Para las versiones francesas antropomorfas, véase DELARUE-TENÉZE, II, pp. 680 y 681.

(103) VLADIMIR PROPP, *Las transformaciones de los cuentos maravillosos*, en *Morfología del cuento* (Madrid: Fundamentos, 1977), pp. 153-178.

(104) Presentadas por OLRİK en un congreso celebrado en Berlín en agosto de 1908 y que, resumidamente, podríamos formular como: ley de la caracterización mediante la acción, ley de la repetición, de la dualidad en escena, de los contrastes permanentes, de los gemelos, de la unicidad del hilo conductor, de la progresión cronológica y de la concentración de la narración en torno al personaje principal.

(105) EN APOLONIO DE RODAS, *El viaje de los argonautas*, ed. Gcía. Gual (Madrid: E. Nacional, 1975). Para sus paralelismos folklóricos, CARLOS GARCÍA GUAL, “Jasón, el héroe que perdió el final feliz”, *Mitos, viajes, héroes* (Madrid: Taurus, 1981), pp. 77-120.

(106) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 274-279 (= IDEM, *El mundo*, III, pp. 17-25).

(107) ANTONIO DE TRUEBA, *Cuentos populares* (Leipzig: Brockhans, 1875), pp. 47-63. También, ARRATÍBEL, *Op. cit.*, pp. 57-64.

(108) AA-TH 313 y subtipos, que acaso sea uno de los cuentos más hermosos y abundantes en el ámbito románico: de él se han publicado no menos de 63 versiones españolas, 1 sefardita, 91 hispanoamericanas, 24 portuguesas, 118 francesas y 120 italianas.

con el monstruo marino al que había sido sacrificada la princesa Andrómeda (109) sea reconocible en la segunda versión del cuento "Dar-Dar" que el propio Barandiarán recogió en Ataún y en la de Kortézubi del mismo título (110), versiones ambas del tipo ya visto de "El vencedor del dragón". O que las propiedades del tizón de Meleagro (111) sean atribuidas en Mendavia a las velas de la "Raja de Nues" (112), versión del cuento-tipo Aarne-Thompson 1187 (113) narrada con técnica egomórfica (114).

Pero no pretendo simplemente referirme a paralelismos entre determinados cuentos y algunas leyendas mitológicas famosas. Los casos fugazmente citados, y otros muchos, ya han sido establecidos desde hace tiempo basándose, por lo general, en amplios estudios para los que se han analizado cientos de textos procedentes de las más diversas culturas. Lo que se trata en este trabajo es de poner de manifiesto la simultaneidad en el tiempo, dentro del ámbito vasco, de cuentos y de leyendas confeccionados según el mismo modelo compositivo e, incluso, en no pocas ocasiones, según el mismo desarrollo argumental de dicho modelo.

Un poco más atrás ya ha habido ocasión de hacer referencia a uno de esos casos: la cohabitabilidad de versiones del cuento conocido como "El vencedor del dragón" con otras de la leyenda del caballero de Goñi. Pues bien, no es ocioso señalar que, a la vez, ese modelo ha servido también de base a otra narración, de la que se conocen versiones tanto vascofrancesas como, al menos, una guipuzcoana, acerca de la derrota de un genio mítico con figura de serpiente, denominado "Herensugue" a

(109) En PUBLIO OVIDIO NASÓN, *Las Metamorfosis*, ed. Ruiz de Elvira, 3 vols. (Madrid: CSIC, 1984), V,617-VI,235.

(110) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 281-284 (= IDEM, *El mundo*, III, pp. 29-32).

(111) En HIGINO, *Fábulas: mitología clásica*, ed. S. Rubio Fernaz (Madrid: Coloquio, 1987), 171, 174 y 249; APOLODORO, *Op. cit.*, I, 8, 2; OVIDIO, *Op. cit.*, VIII, 515-525.

(112) Texto inédito registrado por el filólogo J. IGNACIO GARCÍA ARMENDARIZ del que ha tenido a bien facilitarme una copia.

(113) Su título convencional es el de "Meleager" y comprende los motivos TH K551.9, "Dejar la vida tan larga como dure una vela", y E765.1.1, "Vida ligada a una vela. Cuando la vela se acaba, la persona muere". De este tipo se han recogido, al menos, 7 versiones españolas (coruñesa, vallisoletana, segoviana, balear, ciudad-realeña, cordobesa y la ya citada de navarra). ROBE 332,*I, "Viaje adonde la vela-vida", da 5 versiones **hispano-americanas** (2 hispano-estadounidenses, 2 mejicanas y 1 costarricense); y, además, hay constancia de otra mejicana, 1 guatemalteca y 1 chilena. Se conoce, por lo menos, 1 **portuguesa**. DELARUE-TENÉZE 332,IIIB relaciona 10 versiones **francesas** de este mismo argumento. CIRESE-SERAFINI 1187 registra 2 **italianas** (sardas).

(114) Técnica utilizada por algunos informantes para presentarse, con la complicidad del auditorio, a sí mismos como protagonistas del cuento y a las acciones como ocurridas en tiempo y lugar próximo a la comunidad. A pesar de esto, no deben confundirse los cuentos así narrados con las leyendas.

manos, unas veces de un hidalgo, otras de un herrero, que logran la victoria, no mediante el auxilio de unos perros maravillosos o un arcángel sino gracias a su ingenio: haciendo que el monstruo, llevado por su voracidad, engulla pólvora o una barra de hierro al rojo vivo, lo cual le hará explotar (115).

Y esta simultaneidad se puede apreciar también en otros casos. Existen, por ejemplo, diversas narraciones construidas sobre el esquema de la tarea impuesta a un viandante de decir tres verdades incuestionables a alguien para poder seguir su camino. Azkue nos ofrece dos variantes: la una, de Garay, un cuento cuyo título convencional es el de “Consejo al zorro” (o “Las tres verdades del barquero”), y la otra, una leyenda de Otxandiano en la que el pasajero que se atreve a deambular a deshora tiene por ello un tropiezo con un gran perro negro, que no es otra cosa que una representación mítica de la Noche, teniendo por ello que pagar de igual manera (116). Asimismo, Barandiarán publicó sendas versiones de ambas variantes: en Kortezubi se recogió como cuento, en Motriko como leyenda (117). José María Etxebarria, por su parte, publicó en *Etniker Bizcaia* la transcripción de una grabación del cuento realizada en 1913 por el etnólogo vienés Rudolph Trebitsh (118). En el otro sentido y trascendiendo por esta vez del ámbito geográfico fijado para este trabajo, habría que citar una narración vascofrancesa similar, recogida por Cerquand e incluida por Vinson, en la que quien requiere las tres verdades, en esta ocasión a un pastor y sin que se quebrante ningún tiempo tabuado, es el “Basa-Jaun” (119), señor de la selva que, en el universo mental de los campesinos vascos, habita en lo más profundo de los bosques.

Otro de los relatos atribuidos al “Basa-Jaun”, “Basayaun” en Zeanuri, o a un “gentil” (denominación dada a una raza a la que se le atribuye características asimismo míticas) en Idiazabal (120), publicados ambos por Barandiarán, narra cómo un avisado leñador, que es sorprendido por tan temible ser cuando está cortando un árbol, le invita a ayudarlo a

(115) BARANDIARÁN, *El mundo*, IV, pp. 139-142; IDEM, *Diccionario*, pp. 99-100.

(116) AZKUE, *Op. cit.*, II, 182 y 66 respectivamente. Motivos F470, “Espíritus nocturnos”; C755.8, “Tabu: salir por la noche”.

(117) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 246 y 220 respectivamente (= IDEM, *El mundo*, II, pp. 132-133 y 95).

(118) JOSÉ M.^o ETXEBARRIA, “Las grabaciones en euskera de la Fonoteca de Viena. Cuentos y anécdotas en dialecto vizcaíno”, en *Etniker Bizcaia*, IX (1990), pp. 199-200. A ellas ya se refirió JULIO URQUIJO, en “De lingüística y etnografía vascas. A propósito del viaje de Rodolfo Trebitsh”, *RIEV*, VII (1913), pp. 575-583.

(119) JULIEN VINSON, *Literatura popular del País Vasco*, trad. Iñaki Urduñibia (San Sebastian: Txertoa, [1988]), pp. 32-33.

(120) Motivo F441.5.2, “Espíritu del bosque gigantesco”.

desgajar el tronco para a continuación, cuando el incauto gigantón ha metido ya las garras en la hendidura, sacar el hacha, con lo que la grieta se cierra pillándole las manos (121). Por otra parte, una tercera narración registrada por el mismo etnólogo en Navarra, tras encadenar la misma sucesión de secuencias, a quien deja atrapado en el tronco del árbol es a un lobo (122). ¿Qué diferencias hay entre ambos relatos? Evidentemente, ninguna digna de ser tomada en cuenta: en ambos casos se trata del mismo argumento, sólo que sustituyendo al ser mítico temible del primero por un elemento funcionalmente equivalente: un lobo, es decir, un ser igualmente temible y asimismo mitificado. Pues bien; el segundo relato es un inequívoco cuento folklórico de difusión universal catalogado por Aarne-Thompson como tipo 38, “La zarpa en la hendidura del árbol” (123), claro que, como una de las consecuencias de los defectos metodológicos de tan útil sistema clasificatorio, a los que antes se ha hecho alusión, lo mismo podría haber sido catalogado como tipo 151, “El hombre enseña a osos a tocar el violín” (124), o 1159, “el ogro quiere aprender a tañer” (125), sin que ninguno de ellos hubiera podido ser considerado erróneo, dependiendo únicamente de que el papel de fortachón incauto hubiera sido representado por un animal o un gigante.

En fin, a los ejemplos detallados se les podrían añadir al menos media docena más, pero para ilustrar la simultaneidad en el tiempo, bien que dentro de todo el ámbito vascoespañol, de argumentos tradicionales que a la vez son tenidos por cuentos (ficticios) y leyendas (verídicas, o recuerdo de que un día no lejano por tal fueron tomadas), no parece

(121) BARANDIARÁN, *Eusko-Folklore*, pp. 45 y 45-46 (= IDEM, *El mundo*, I, pp. 65 y 65-66).

(122) BARANDIARÁN, *Navarra*, p. 84.

(123) De AA-Tc 38, además de la navarra citada en nota anterior, PUJOL 38 da 2 versiones en ámbito lingüístico **atalán** (1 catalana y 1 mallorquina). HABOUCHA 38 da 1 **sefardita** (yugoslava). ROBE 38 da 3 **hispanoamericanas** (2 hispano-estadounidenses y 1 mejicana) y HANSEN 38, 1 más (portorriqueña), además de 1 **argentina** posterior a este último catálogo. Al menos, 1 **portuguesa**. DELARUE-TENÉZE 38 relaciona 9 **francesas** (entre ellas, 1 gascona y 1 pirenaica). Da 1 **italiana** CIRESE-SERAFINI 38. Una variante literaria, con el motivo KELLER Q341.1, “Curiosidad castigada: un mono investiga una cuña en un árbol. La cuña se desliza y la grieta le atrapa los genitales matándolo”, puede verse en el *Calila e Dimna*, ed. Cacho Blecua-Lacarra (Madrid: Castalia, 1984), pp. 125-126. CHEVALIER, “Veinticinco cuentos más en textos del Siglo de Oro”, *La Torre*, n. e., 1 (1987), tipo 151 (p. 113) reproduce unos versos de LOPE DE VEGA, *La prueba de los ingenios* sobre la mona curiosa presa.

(124) A pesar de que de los catálogos hispánicos no dan versiones del tipo AA-TH 151 (la señalada por Aarne-Thompson es dudosa y la señalada por Haboucha es tipo 38), hay constancia de que se ha publicado, al menos, 1 **argentina**. DELARUE-TENÉZE 151 dan 17 **francesas** (entre otras, 1 gascona y 1 occitana). No constan portuguesas ni italianas.

(125) Aparte de las vascas de la nota 121, ESPINOSA hijo lo ha localizado en Palencia y AMADES en Barcelona. Hay constancia de una versión argentina. También una italiana: D'ARONCO [1005].

necesario insistir. Lo único que resta sobre el particular es cumplir con lo dicho anteriormente, cuando se habló de motivos específicos en el tipo universal de “El ogro cegado”. Quedó entonces por señalar una sustitución que importa al punto que se está tratando ahora: la caracterización que se hace en las versiones vascas del ogro, personaje tan temible como indeterminado en los cuentos, como un ser mítico dotado de nombre propio, “Tartalo” o “Torto”, cuya morada se ubica en el monte (126), en lugares cuyos topónimos reflejan claramente su vinculación a tal ser. El cuento, pues, se ha hecho leyenda.

ALGUNAS CONCLUSIONES

En fin, “jentillak”, “Herensugue”, la personificación de la noche (“Gaueko”), el “Basajaun”, el “Tartalo” y, si se hubiera continuado haciendo un repaso de argumentos compartidos, los “lamiñak”, “sorguiñak”, “galtxagorriak”..., es decir, gran parte del universo mítico antiguo vasco ha desfilado por este trabajo, poniendo de relieve dos hechos dignos de ser resaltados: por una parte, la proliferación de indicios que señalan una **tendencia comparativamente intensa de la tradición oral vasca a atribuir argumentos cuentísticos a entes de su propia mitología y, por otra, la coexistencia a nivel de comunidad, en sentido amplio, de dos desarrollos, ficticio el uno, el otro verídico, de un mismo modelo compositivo e, incluso, en algunos casos, de un mismo argumento.**

Esta última conclusión, así expresada, supone un cierto desafío a algunas teorías tenidas por incuestionables, como la formulada por Propp, para quien, en caso de que cuento y mito estuvieran contruidos según el mismo modelo morfológico, ambos no podrían convivir simultáneamente. Y, en cierto momento, tras invocar un estudio modélico hecho por él acerca del mito de Edipo, continúa: “[...] en el curso del desarrollo histórico [,] los argumentos pueden pasar de un género (mito) a otro (leyenda), y de éste a un tercero (cuento)” (127). Por nuestra parte, sin pretender impugnar tal estudio ni la justeza de sus conclusiones, hemos de recordar que aquí se han citado versiones de la lucha del héroe cultural contra el “Herensugue” (mito) que cohabitan con versiones del combate del señor de Goñi contra la serpiente de Aralar (leyenda) y con versiones del “Vencedor del dragón” (cuento), sin que entre la recolección de unas y otras haya mediado desarrollo histórico alguno, por lo

(126) F441.4.1, “Espíritu del bosque con un ojo en medio de la frente”, en vez del F531.1.1.1, señalado en la nota 92.

(127) VLADIMIR J. PROPP, *Estructura e historia en el estudio de los cuentos*, en *Polémica Levi-Strauss & V. Propp* (Madrid: Fundamentos, 1982²), pp. 89-119 y, especialmente, 114-117.

cual apuntamos la conveniencia de relativizar teorías, rechazando la existencia de cambios netos. Y así, de la misma manera que se pueden superponer durante amplios períodos de tiempo grupos humanos y núcleos de población vinculados a fases diversas del desarrollo de los procesos productivos, también es posible la coexistencia de manifestaciones orales de un mismo argumento surgidas en fases distintas de tal desarrollo... Y eso, admitiendo la inexorabilidad del proceso evolutivo de un argumento a través de las etapas mito-leyenda-cuento, lo cual supondría prescindir de cualquier posibilidad de difusión de los argumentos entre unos pueblos y otros. En el caso vasco, lo más probable es que, al menos por lo que respecta a los casos plurigenéricos vistos, el proceso haya sido muy otro y estemos asistiendo al resultado de la **apropiación de argumentos preexistentes en la tradición oral para amalgamarlos en torno a la figura de diversos seres míticos**. Tampoco es un caso tan extraño: ciclos ya clásicos, como los de Jasón, Perseo o Ulises deben mucho a esta técnica acumulativa.

Por otra parte, de la difusión de aquellos argumentos en cuya elaboración ha intervenido de forma determinante el pueblo vasco se ha podido apreciar que **su creación no es un producto del aislamiento sino de la comunicación entre los hombres y entre los pueblos**, habiéndose podido constatar algo así como **espacios culturales concéntricos**. Uno de ellos sería, desde luego, el específicamente vasco, cohesionado por su lengua y sus costumbres, pero, junto a él, se pueden reconocer otros: la cuenca cantábrica, el espacio ibérico, el hispánico, el románico, etc., **de los que el pueblo vasco forma parte**.

En su inventario han podido ser relacionados **docena y media de estos nuevos tipos**. No es ni mucho ni poco: en realidad, dicha cifra es similar a la de los nuevos tipos de rondalles catalanas formulados por Josep M.ª Pujol, quien en número de una veintena los incorporó a su tantas veces citado catálogo. Lo que sí llama la atención en el caso vasco es **la total ausencia, entre esos nuevos tipos, de argumentos maravillosos y, por contra, la preponderancia de los protagonizados por animales**, que vienen a suponer casi la mitad

Sería vana pretensión el afirmar que no hay más. Con toda seguridad, a medida que se desarrolle la conciencia de la belleza que se nos escapa y se redoblen los esfuerzos por dar fe de ella, se podrá tener la confirmación de que muchos relatos de los que hoy no tenemos constancia, o la tenemos a partir de versiones únicas, son igualmente folklóricos. La tarea es, pues, hermosa.

Y ya, para terminar, permítaseme una evocación personal. Hay en Mundaka, el pueblo de mis aitxixes, un refrán que siempre he oído en castellano y que viene a decir que la anguila nace en la peña, marcha a

la mar y termina volviendo a la peña. Euskaltzaindia me ha brindado la oportunidad de volver, aunque sea fugazmente, a la peña de mis mayores. Espero que los conocimientos adquiridos en mi periplo vital hayan resultado de interés.

Eskerrik asko.

EUSKAL LEIENDAK

Donostia, 1992-III-26

Juan Garmendia Larrañaga

Egun on denoi:

Guri egun interesgarria zaigun alor honetan, adieraziko dut bizi-toki sakabanatuak eta auzo txikiak nekazari munduan duela, batez ere, bere girorik gogozkoena. Hortxe, ingurugiro berezi horretan, izadiarekin harremanetan, iluntasuna eta gaua ezagutzen eta bizitzen diren lekuetan ageri da, berez bezala, animismoa deritzana, eta beraz, hor gertatzen da irudimen-sorkariak, leiendak bizi eta loratzeko girorik egokia.

Mundu horretan, etxe eta auzoak bata bestearengandik urrun zirenean, kontaktu ohi ziren zaharrei, aurrekoei entzundakoak. Uste gabe ahoz-aho mezu aberatsa aldarrikatzen zen, eta beroietan aise uztartzen ziren kondaira eta kontakizunen alor mugagabea, eta ez ahaztu, honek ere bere garrantzia bait du, ez ahaztu diot irudimenera datorrena, noiz-bait, zentzuen bidez bizitutakoa izan ohi dela.

Leiendak, maiz aski, mendiruntz garamatza. Mendia zerurantz bait doa, eta bere sakratasunari buruz hor agertzen zaizkigu Olinpo, Tabor eta Sinai mendiak, besteak beste.

Mendiak leize-zulora garamatza, eta ziur asko honek izango du berarekin kontakizun aberasgariren bat, eta horrek bidegurutzera, bizitza arrunta eta irudimenezkoa elkartzen diren gunehorretara.

Mendia, leize-zuloa eta bidegurutzea aipatu ondoren, zubiaren garrantzia ere aipa dezadan, kontakizun alorrean. Oraingoan, zubia ez da igarobide, giza kontroletik at gertatzen den ustegabeko miragarritzko zerbaiten kokagunea baizik.

Zubia aipatu dugu, eta hau Leitzan jasoak dut; gauza itxuragabe batek zubia igarotzen zuen alde batetik bestera, gauero ordu berean.

Inguruetako jende guziaz bildurtuta zegoen gauza itxuragabe hura ikusirik, eta emakume bat izan zen adierazi zuena berak jakingo zuela

gertakizun haren berri. Orduan, emakume horri esan zioten agindua betetzen bazuen ondo ordaindua izango zela.

Bere ordu jakinean emakumea zubira joan zen eta zubi erdian larrugorritan jarri, zutik eta burua atzera boteaz hanka tartetik aurpegia agertuz buruko ile luzeak zintzilik zituela.

Bulto itsusia heldu zen, beti bezala, eta bere aurrean gauza hura ikusirik, honela esan zuen: “Infernuko deabrue nauk, iruetaneun urte bazetit ola nabillela, baiña olakorik oraindik ez diat ikusi”.

Etsaia bildurturik itzuli zen eta alde egin, betirako izkutatuz.

Arabán, Ullibarri Haraneko biztanle zen Juan de Simon izen bereko etxean bizi zen, urte batzu geroago Nikolas Lopez de Ziordia bere suhia bizi izan zenean bertan. Gizon hau gogora datorkit gizaki burutsu eta atsegina bezala. Arotza edo zurgina zen eta bere lanari buruz badut idatzirik nire liburu batean idazlanik.

Horra bada, aipaturiko Juan de Simonen aita, bere etxean iruten aritzen zen, gauaz, kriseiluaren olio nahiz gas-argitan, eta hara non ustekabea, aurrekaldean jartzen zaion gizon bat, oso haundia eta buztan luzeduna. Mamutzar hau, deabrua?, bapatean desagertu zen, hitzik egin gabe.

Arabar irulea zeharo izutirik, lanari utzi eta bere gelan ezkutatu zen babes eta bake bila.

Nire berriemailearen amona, Nikolasa Antonia Ustoa, *Etxetxo* base-rrian bizi zen, gero *Joangonea* izenekora pasa bazen ere. Bi baserri hauek Berastegikoak dira.

Nikolasa Antonia *Etxetxon*, gaixorik, ohean zegoen, eta Jose Maria apaiza jaunari esan omen zion meza atera behar ziola bere izenean.

Apaizaren baiezeko erantzuna entzunda, Nikolasa Antoniak eskua buruko azpian sartu eta dirua ateratzeko keinua egin zuen. Diru hura *Napoleon* izenekoa omen zen, hemeretzi errealean baliokoa, eta mezaren ordain-beharra berriz lau pezeta edo hamasei errealekoa.

Nikolasa Antoniak esku hutsa apaizari luzatu omen zion, eta apaiza ixil-ixilik gelditu. Orduan Nikolasak adierazi omen zion: “Gainerako sobran-te hoiekin erresponsoak atera bitza”.

Hurrengo egun batean, gaixoak honela esan omen zio Jose Maria apaiz jaunari: “Bart gauean infernukoak azaldu zaizkit beren adar eta guzti”.

Apaizak galdetu omen zion orduan: “Infernutar horiek, beraz, adar-dunak ditun?”. “Bai jauna bai; nahi badu sinistatu eta nahi ez badu ez, baina Jainkoak ez dezala nahi berorrek hoiek ikustea”.

Eta deabrua nola uxatu? Gaez noiz edo noiz oilarrak kukurruku jotzen badu, gatz ale batzu surtara bota eta kredoa errezatu. Honela uxatzen dira inguruetako etsai guztiak. Hau Errenterian, Zamalbide auzoko *Lubeltza Berri* baserrian esan zidaten.

Orain emango dizuedan berri hau ez da nik jaso, Ataunen Jose Migel Barandiaranek baizik, 1903garren urtean, eta “Patxi errementariari” gertatua omen da. Infernuan ere hartu ez zuten gizona. “Hori inpernuan ere ez ditek hartuko” esaera zaharra egiaztatuz.

“Patxi errementaria” erabateko gaiztoa omen zen. Behingo batean infernuko deabru bat bidali omen zioten Patxi infernura eraman zezan. Hala, deabru hori goizean Patxiren sutegian agertu omen zen. Patxi han ari zen lanean, aldian behin txingura gainean mailuka edo auspoari eraginez txingarrak astintzen, aizkora, besara-hortz eta antzeko burdin tresnak surtan lantzen.

—Egun on —esan omen zuen deabruak.

—Baita hiri ere.

—Egundainoko gaiztoa haizela eta, inpernura eramateko asmoz etorri nauk.

—Ez duk gaizki esana. Lehenengo gosari-mokadua egin dezagun.

—Beno ba.

Eta hala joan omen ziren gosaltzera. Biak mahaian jarri omen ziren, eta baita gosaldu ere.

Gosaldoan jeiki omen zen “Patxi errementaria” eta deabruari honela esan omen zion: “Bai, oraintxe abia giztezkek”.

Deabrua hasi omen zen nagiak ateratzen bezala; baina ezin omen zen inola ere jaiki. Mahai alderdi hura pikeaz igurtzita omen zeukan Patxik, eta hantxe erantsita gelditu omen zen deabru gizarajoa.

Patxik bertan eduki omen zuen deabrua hiru urtetan, harik eta suaz berotuta pikea urtu zion arte.

Deabruak bere burua libre ikusi zuenean, laister aldegin omen zuen handik, Patxiri gehiago erreparatu gabe. Patxik berriz, gero eta gaiztakeria haundiagoak egiten jarraitu zuen.

Halako batean infernutik beste deabru bat bidali omen zioten, infernura eraman zezan.

Aurreko deabruak esan omen zion bigarrenari: “motel! Patxik mahian jartzeko agintzen badik, ez hadi jar!”.

Bigarren deabru hori goiz batean Patxiren sutegian agertu omen zen.

—Egun on —esan omen zion Patxiri.

—Baita hiri ere.

—Gaiztakeria gogorak egiten omen dituk munduan, eta infernura eramateko ordena diat.

—Ez duk gaizki esana. Lehenengo gosari-modadua egin dezagun.

—Joan gintezkek.

Biak Patxiren sukaldera sartu omen ziren.

—Jarri mahaian, adiskide —esan omen zion Patxik deabruari.

—Ez, ez zeukat mahian jarri beharrik.

—Etzan hadi orduan, nik gosaldu bitartean, horko zizailu horretan, hainbesteko bidean etorrira nekatuta egongo haiz eta.

—Ondo esana duk. Eta hala etzan omen zen zizailu gainean.

Patxik gosaldu zuenean, “bai, oraintxe joan gintezkek”, esan omen zion deabruari. Baina deabruak eginahalak eginagatik, ezin omen zen jaiki zizailu gainetik. Zizailua ere pikeaz igurtzita eduki Patxik.

Eta han eduki omen zuen hura ere hiru urtetan, harik eta azkenik, pikea suaz urtu zion arte. Askatu zenean, hankak arin zituela aldegin omen zuen infernura deabru gizarajoak. Patxi errementaria berriz ere munduan geratu omen zen. Eta lehen baino gaiztakeria haundiagoak egiten.

Patxirena ez zela gizabidea eta berriz ere infernutik beste deabrua bidali omen zioten.

Hirugarren deabruari honela esan omen zioten aurreko biek: “motel! Patxi mahaian jartzeko agintzen badik, ez gero jarri; ’ezta zizailuan etzateko esaten badik ere”.

—Ondo zegok —esan omen zuen deabru hark, eta mundura aldegin.

Halako goiz batean, deabrua Patxiren sutegira sartu eta “egun on” esan omen zion.

—Baita hiri ere.

—Gaiztakeriari erabat emanda hagoela ziotek denek. Ez al duk honela?

—Ez duk hori egia.

—Bada, nik hi infernura eramateko ordena diat, eta joan egin behar-ko diagu.

—Ez duk gaizki esana. Baina lehendabizi gosari txikia egin dezagun behinik-behin.

—Jan genezake.

Sukaldean sartu zirenerako, “jarri mahaian”, esan omen zion Patxik.

—Ez, ez zeukat jarri beharrik.

—Etzan hadi orduan horko zizailuan, hainbesteko bidean etorrita nekatuta egongo haiz eta.

—Ez, ez netxok nekatuta.

—Motel!, igo hadi orduan hor atariko piku gainera eta jan ezak nahi duan adina piku, nik bizigarri pixkat hartu bitartean. Pikuak ederrak zeudek eta.

—Bai, horixe egingo diat. Ondo esan duk.

Deabrua piku gainera arin igo omen zen.

Gosari txikia egin zuenean, atarira atera eta deabruari deitu omen zion Patxik.

Baina deabrua ezin omen zen jeitsi. Piku ere pikeaz eginda egon eta deabrua han erantsita gelditu omen zen.

Eskolume guztiek egunero harrika egiten omen zioten deabruari.

Hau deiadarka aritzen omen zen; baina Patxik entzungor egiten omen zuen, eta hiru urtez bertan eduki, harik eta pikea suaz berotu eta urtu zuen arte.

Orduan, Patxirekin egoteko gogorik gabe, deabruak presaren presaz aldegin zuen.

Errementaria berriz ere munduan gelditu zen.

Denbora joan eta denbora etorri, azkenean Patxiri ere heriotze ordua iritsi zitzaion.

Hil ondoren, mailua, burruntzia eta tenazak hartu eta infernuko bidea hartu zuen.

Mailuaz infernuko atea jo eta barrutik:

—Nor da?

—Patxi errementaria —bere erantzuna.

Hau entzutean deabru guztiak ateari eustera bildu ziren, Patxi errementaria sar ez zedin.

Deabruetako bat, errementaria ezagutuko zuela eta, ate-zulotik begira jarri zen. Orduan, Patxik burruntzia erabiliz begia atera omen zion.

Beste deabruak, hitzetik ezagutuko zuela eta, belarria jarri omen zuen ate-zuloan. Errementariak tenazez baliatuta belarria kendu omen zion.

Azkenean, infernuak ez zuela hartzen eta errementariak zerura jo omen zuen.

Jo zuen zeruko atea eta San Pedro-k galdetu omen zion ea zein zen.

—Patxi errementaria —erantzun omen zuen eta San Pedrok ez zion zeruan sartzen utzi nahi izan.

Hau entzun zutenean, deabru guztiak ateari eustera bildu ziren, Patxi errementaria sar ez zedin.

Deabru bat, errementaria ezagutuko zuela eta, ate zulotik begira jarri zen. Orduan, Patxiri begia atera zion burruntzia erabiliz.

Beste deabru batek hitzetik ondo ezagutuko zuela eta belarria jarri omen zion ate zuloan. Errementariak belarria atera omen zion tenazekin.

Azkenean, infernuak ez zuela bada hartzen eta errementariak zerura jo omen zuen.

Jo zuen zeruko atea eta San Pedro-k galdetu omen zion ea zein zen.

—Patxi errementaria —erantzun omen zuen eta San Pedrok ez zion zeruran sartzen utzi nahi.

Orduan, andere zahar bat azaldu zen ate ondoan, eta Patxi errementaria ikusi zuenean oso larritu zen, eta berebiziko ondoesanez errementariari hasi zitzaion gizon benetan ongilea zela esanez, beldurra eraginda noski.

Honelako gauzak entzunda, San Pedrok zeruko ateari ireki zituen eta errementaria sartu. Patxi errementaria zeruan aurkitzen da”.

Esan bezala, ipuin hau Jose Migel Barandiaranek 1903garren urtean Ataunen jaso zuen.

Patxi Errementariak gogora dakarkit Beteluko eskribauari gertatua, baina errementariak baino amaiera okerragoa izan zuen. Beno, amaiera ez, amaierarik ez duen ibileran aurkitzen bait da.

Nafarroako eskribau bat, bere etxearen izena ixilpean gordeko dut, beti kapa jantzita ibiltzen omen zen. Legegizona gaixotu omen zen eta hiltzeko zorian zegoela, honela esan zuen: “Ken ezazue kapa hori nere begibistatik, hori jantzita arruinatu ditut Betelu eta Araitz eta Larraun bailaretako herriak!”.

Eskribaua hil zen eta bere buruari esan edo galdetu zion: “Nora joango nauk? Zerura ezta pentsatu ere; purgatoriora ere ezin naiz joan, infernura joan beharko diat”.

Infernuko atea jo zuen behin eta berriz, leihatila ireki eta etsai baten aurpegia azaldu zen. Eskribaua ikusi orduko leihatila itxi egin zuen eta beste deabrueri oihuka esan: “Zatozte, zatozte ateari eustea, eskribaua hemen diagu eta hori hemen sartzen bada denak galduak gaituk”.

Eskribaua kanpoan gelditu zen, eta harrez gero zaldi gainean dabil, gauez zaldiaren perra-hotsak entzuten direlarik.

Uztegin entzuna dut beste leienda hau.

Etxe batean gizon bat hil zen eta kapa bedeinkatua jantzi zioten. Gero, kapa sutan zuela gauez airean zebillen batetik bestera. Halako batetan etxera itzuli zen kapa kendu ziezaioten eskatuz, kapak infernuan sartzea galerazten ziola eta.

Etxekoak kapa eskuz kentzera ez ziren ausartu eta aitzurrez kendu zioten. Gertakizun honen bidez jakin ahal izan dugu arima erratua izatea infernua bera baino zigor haundiagoa dela.

Baina nire mintzalditxo honen hasieran aipatu ditut bizi-toki sakabatuak eta auzo txikiak; orain bil gaitezen, bada, horien antzinako girora. Hurbildu edo sar gaitezen, arin eta azalez, urixka haien mundura.

Herri guztiek, txikiak eta haundiak, beren mugak dituzte, eta gu mugari horien gora-beheretara hurbilduko gara, gure gaiaren barnean urratsak emanez.

Aralarko mendietan gauerdiko hamabietan artzainek taloburnia aidean eta sutan ikusten zuten, aldi berean antsi bat entzunez. Denak ikarutzen ziren.

Gau batean herria bildu zen eta inork ez zuen mendira joan nahi aurpegia ematera. Baina artzain haien lagun batek, bera ere artzaina, zerbait mozkorturik aurkitzen zena, bere lankideei horrela esan zien: “Inor ez al zarete ausartzen hara joaten?; ni joango naiz”. Esan eta egin. Joan zen mendira eta, beti bezala, gaueko hamabietan taloburnia airean azaldu zen. Hau ikusirik, artzainak honela esan zion: “Zer behar duk? Onez baldin bahator, mintza hadi; eta txarrez bahator, alde egin ezak”. Orduan, izkutuko gizonak deiadarka honela esan zuen:

“Hau karga, hau karga!”

“Uztak ba” —artzainak erantzun.

“Egidak mesede bat” —izkutukoak.

“Egingo diat ba” —artzainak.

“Har ezak aitzurra” —izkutukoak.

Artzainak aitzurra txabolatik hartu eta taloburnia sutan agirian zerman izkutuko gizonarekin Intzako Joangoneko sorora joan ziren. Bertan artzainak hau entzun ahal izan zuen: “Atera ezak mugari hori”, eta

aldiberean gizon bat kapa jantzita eta taloburnia sutan zeramala agertu zitzaion. Gizon honek zazpi oin neurtu zituen aipatutako sorotik hasita Zamarginen sorora, eta artzainari esan zion: “Mugarri hori sar ezak hemen”. Hau egin ondoren, artzainari honela eraso zion kapadunak: “Lehen ez nintzen ez zerurako eta ez infernurako, orain ordea, infernurako naiz. Aitzur horrekin kendu iezadak kapa hau”.

Kapa eskuz ikutu gabe, sutan airez joan zen eta gehiago ez zen ezer entzun eta ez taloburnirik ikusi. Hau uztegin jasoa dut.

Nafarroako Gaintza eta Uztegi urixkak eztabaidetan zebiltzan. Uztegi Gaintzari Malloak inguruko lurrak kendu nahirik, eta baita kendu ere.

Hil zen eztabaida honetan buru ibili zen letradua eta bere elizkizunak egiterakoan, apaiza mezerdira heldu zenean, non azaltzen den sutan aldare aurrean denen bistan eta apaizari esan: “Niri eliz-funtziorik ez egin. Infernuan aurkitzen naiz eta zuen errezoek ez dute egiten sua indartu besterik”. Hau entzunik, apaizari nahigabea egin eta lurrera erori zen.

Infernuan zegoen gizon hark Azkarateko apaiza laguna zuen, eta lekukoa izan zen Uztegi eta Gaintzako alkateak Malloara joan zirenean mugarriak aldatzera.

Astun-alde izena daraman lekura heldu arte ez zuten bere lanean oztoporik izan. Hemen aurkitu zuten mugarri kurutzeatua eta lainoa honela mintza zitzaien:

“Astun-alde, Astun-alde, Gaintzakoa dela, Gaintzakoa dela, beste mugak aldatu dituzue baina hau aldatzeko ez duzue abildaderik. Sasile-traduaren etxean ez da suerte onik izango.”

Mugarri gurutzetuari kasorik egin gabe, lurrak Uztegiarentzat gelditu ziren eta aldaketa honetan ardura izan zuen gizonak infernuan jarraitzen du.

Uztegin esan zidatenez *Joantagabriel* apaizak artaldea zuen eta artalde honentzat zaintzailea zeukan.

Zaintzaile honen ohituretako bat besteren sailetan sartzea zen, eta horrelakoetan okasio-biderik edo eztabaidarik ez izatearren, mugarri bat bere lekutik atera eta leize zulora bota zuen. Gero apaizari honela esan zion: “Ez zaituzte gehiago salatuko, ez bahituko”.

Orduan apaizak galdetu zion: “Zer egin duk, ba?”. “Mugarria atera eta leizean behera bota”, erantzun zuen artaldezinak.

Apaizak hau jakin zuenean, ardi-zainari adierazi zion mugarria bere lekuan ezartzen ez bazuen ez zela salbatuko, zerura ez zela joango.

Gaizkileak esan zion orduan harria ezin zuela berriz eskuratu, eta apaizak esan makila emango ziola.

Makila honekin leizearen goiko ertza jo behar zuela eta berehala bide ederra zabalduko zitzaiola mugarría zegoen tokiraino.

Mugarria dagoen toki horretan gauza eder asko ikusiko dituk, adierazi zion apaizak, baina mugarría bakarrik ukitu, bestela ihartuta geratuko haiz eta.

Artalde-zaiak mugarría bizkarreratu zuenean, ezin geldi egonik, bere behatz txikienarekin aukia ukitu zuen eta baita berehala behatz txikia iharturik gelditu ere.

Aurrekoak gogorarazten dit Amezketako *Jauregi Soroa* izeneko etxean entzuna.

Bost lagun laian ari ziren eta taldea *bost zoia* izenez ezagutzen zen.

Bost-zioek txarro bat edari sagarrondoaren adarretik zintzilik zeukaten, eta bertan ahaztuta utzi zuten.

Etxeratu ziren eta haietako bat ohartu zen txarroa falta zuela, eta lapurtu egin ziotela pentsatuz, ondorengo biraoa bota zuen: “Txarroa daukanari beso bat ihartuko al ziok”.

Gero, ikustea izan zuten sagar arbolaren adarra ihartu egin zela, txarroa bertan zintzilik zeukalarik.

Mugarrien garrantzia ikusi ondoren, mugi gaitezen zerbait, nekazari-artzain urixka baten inguruan.

Baserrian, su bajuak berotzen duen giro maitekor hartan biltzen ziren ardatzera, linugintzara, artotxuriketara, etab.

Artotxuriketa aipatu dut, eta Igantziko herrian honela esan zidaten.

Ostegun Santu eguna zen artozuritzen ari zirenean, lantaldea osatuta. Gauerdia heldu zitzairen eta egarritu egin ziren, ur freskoaren beharra somatuz.

Bostehunen bat metrotara iturria aurkitzen zen, eta neska gazte ederra ausartu zen ur bila. Suila hartu eta egin beharrekoa egitera abiatu zen.

Baina denbora aurrera zihoan eta neska ez zen itzuli.

Honelako batean artozuritzen ari zirenen etxean soinua iritsi zitzairen teilatutik eta bai berehala ikusi ere tximinitik behera suila urik gabe erortzen, ahots batek esandakoa entzuten zen bitartean: “Suila zuentzat eta neska ederra guretzat”.

Sorginen kontua zen, Igantzin gertatua, eta nire berriemaileak bere gurasoei entzuna.

Ostegun Santu gauez eta Ostiral Santu egunean ez bait da lanik egin behar.

Utz dezagun etxea.

Mendietako bakardadean, artzaina han-hemenka.

Artzainek, goiko belardietan dauden bitartean, txabola izaten dute bere bizi-lekua. Hemen edo honen inguruan egiten dituzte beren lanak eta beren otorduak. Orma estu horien artean igarotzen dituzte beren beharrezko atsedeenaldiak. Bonifazio Etxegaraiek idazten duen bezala, antzinako artzaiek ez zuten ezagutzen lur jabetzarik. Artzainak bere mundua batetik bestera igaroz, ez zuen izaten jabetasun honen beharrik.

Ia gure egunetaraino, artzain munduan teiltatua —teiliz egindakoa— jabetasunaren adierazgarri zen, eta txabolari jartzea debekatuta zegoen.

Txabolaren eskubidea ez galtzeko, artzainak edo bere familiako batek, gutxieneko urtean behin azaldu behar izaten zuen bertara.

Egun, lege bihurtuta dagoen ohituraz, artzainak artaldea saltzen ez duen bitartean txabolaren eskubidedun jarraitzen du.

Betelun bizi zen Errazkingo artzain batek kontatu zidan, berari ere bere aitak kontatua, eta hark bere lagun bati entzuna, hau zioena:

Artzain batek Aralarko San Migel Santutegira arkumea zeraman ofrendarako, bere artean aldi hartan ohitura zenez. Baina bidean zihola tentazioa sortu zitzaion aukera-aukeran. Zazpi pezetatan saldu zuen arkumetxoa.

Artzain hori hil zen eta handik urte batzutara bidegurutze batetan kontakizun honen lehenengoari azaldu, bere izenean bildots eskaintza Aralarko Santutegian egin zezan eskatuz, horrela han zuen zorra kitatu eta betiko atseginera sartu ahal izateko.

Martxoan gaude, artzain munduaren inguruan. Egun, martxoak 26, *zozomikoteen* bezperetan aurkitzen gara.

Zozomikoteen kontakizuna zenbait kulturatan agertzen da, adibidez, Grezian, eta ondorengo berriek balio dute bere sorkuntza, euskal alorrean, martxo-apirilean kokatzeko.

Erderak agintzen duen tokietan, kontraeraren funtsezko muina aldatzeko, gertakizuna gehienbat otsailean jartzen da.

Honela, *Legardan* jakin nuen artzainak esan ziola otsailaren hogeita seian amaitzera zihoanari: “Ai, otsail, otsail, gaurtik nere axuriak ez dik

hire beldurrik”, negua menderatuta zelakoan. Otsailak, honela erantzun omen zion: “Falta diren bi egunekin eta martxoa nere lagunak ematen didan batekin, utziko haut artzaina makila bakarrik besapean dualarik”. Hori esatearekin batera elurra hasi omen zuen. Hiru egunetako elurrak artaldea goseak hil zuen.

Aietxun, Urralgoiko Haranean, kontatzen zidaten artzainak otsaila gutxiesten zuela esanez: “Otsail, otsailtxo, ez duk hire beldur nire axurixto”. Horren erantzuna jaso behar izan zuen ordea, otsailaren zigor-mehatxu bezala: “Oraindik dauzkadan bi egunak, eta martxoak emango dizkidan beste birekin, akabo hire artalde denak”.

Otsail bukaeran, *Zendeako Izan*, Sarasateko artzaina pozez zorutzen omen zegoen, neguaren gaiztoena aise gainditu zuela eta; beraz, ez zuela asmorik, hala zion berak, agindutako ardi-eskaintza otsailari egiteko.

Jokabide kaxkar hau ikusirik, otsailak honela dio artzainari, elurra hastearekin batera: “Bi azken egun hoiekin, eta martxoa nere lagunak emango dizkidan beste lauekin, utziko haut hi besapean ardi-goilara hutsarekin”.

Artzain bat Amezketako Udaletxeko bilera batera joan omen zen, eta biharamunean bere aitak batzarrean hartutako erabakiaz galdetzean, semeak erantzuten dio martxoa kentzea erabaki zutela.

Hau entzutean, honela zion aitak: “Nahikoa egin duzue, gure ardi txarrenak horretxek galtzen dizkik”.

Orexan ere maiz aditzen zen: “Orain zozomikoteak dituk”, artaldea eta bizkarrean zeraman ahariak adar-kolpez begia atera zion artzainaz oroiturik.

San Bizente haranako artziak martxoari agindu zion, bigun-bigun igarotzen bazen, arkume bat emango ziola. Iritsi zen hilaren hogeitabederatzia eta artzainak esaten dio honez gero ez ziola beldurrik eta agindua ahaztutzeko.

Orduan martxoak erantzun: “Oraindik dauzkadan bi egunekin eta apiril lagunak utziko dizkidan beste hainbesterekin, utziko haur-artzaina ezerezekin”.

Aiako Laurgain auzoan zozomikoteek badute zerbait berria.

Auzo honetan jakin nuen martxoko giroa ona izaten zela, arantza baten azpian zezenak marru eginez gero.

Hori entzutean, martxoak bi egun t'erdiko eguraldia txartu egin zuen eta apirilari beste bi eskatu “arantza azpiko xexen horri marruak egiteko gogoia kentzeko”.

Diotenez, orduan zezenak esan omen zuen, egun horiek igaro arte, zentzuzko jokabidea zela zintzarri bat bete belarrondo bada ez bada ere gordetzea.

Leku batzutan, adibidez, Beasaingo auzo diren Astigarreta eta Garin-en, *Zozomikote* egun hauek *Artzaitxoaren egunak* bezala ezagutuak izan dira.

Zozomikote edo *Artzaitxoaren egunen* kontakizunak, intentzio garbia azaltzen digu. Artzainaren berekoikeria eta esker txarra salatzen ditu, eta ondoren, martxoak eta apirilak ezartzen dioten zigorra, hitzemanaz ez betetzeagatik, ondo merezia.

Eguraldi txarra gora eta eguraldi txarra behera. Beizamako *Urki* baserrian esan zidaten *Murumendiko Damia* airez izar baten antzera itsaso aldera pasatzen bazen eta uretan sartu, trumoi soinua sortzen zela. Honela gertatzen bazen, egun batzutan zehar denbora txarra izango zela.

Murumendiko *Damiaren* bizilekura, hau da, leize atarira joan eta konjurua egin ohi zen. Orduan, *Damia* barruan harrapatuz gero, ekaitza ekartzeko ahalmena kentzen zitzaion.

Hau Matximentako *Igartzola* baserrian kontatu zidaten.

Murumendiko Damie sugarretan eta txinparta boteaz Murumenditik Anbotora eta hemendik Murumendira airean ibiltzen zen.

Murumenditik Anbotorako bidean zihoanean eguraldi ona zetorrela adierazten zuen, eta Anbototik Murumendiruntz ikusten zenean, ekaitza zetorren.

Nire berriemailearen adiskide bat eguraldi onarekin ehizera joan zen batean, *Murumendiko Damie*, Anbototik bere Murumendiko egonlekura joaten ikusi zuen, eta handik bi ordutara eguraldia benetan txartu zitzaion.

Aiako Laurgain auzoa Landarbide baserrian jakin nuen nola hargina bat karobia borobiltzen edo giltzatzen ari zen, baina erori egiten zitzaion behin eta berriz.

Herriko apaizari gertakizunaren berri eman zioten; baina bere esku-hartzea alferrikakoa izan zen.

Hori ikusirik azti batengana jo zuten, eta honek esan zien *Anbotoko Damiarekin* hitzegiteko, eta haren aurrera zihoanak beti aurea eman behar ziola, bizkarra erakutsi gabe.

Damia bere koban zegoen, betiko bere lan jakinean, iruten alegia, kontseju bila zetorkiona bertaratzean, eta arretaz entzun ondoren, honela esan zion: “Zuk harriak atera eta karobia garbitu, eta ondoan zapoa

aurkituko duzu ezpainetan ogi puska duela; ogi puska kendu eta karobi ondoan zapoa utzi zirian sartuta, harriaren erretzea zeharo burutu arte”.

Hau entzun orduko, karobilaria aguro asko ezkutatu zen laisterka *Damiaren* leizetik.

Aurrez ikasia zuten bete zuen, eta hori ikusirik *Anbotoko Damiak* zera bota zion: “Ah madarikatua! Norbaitek ondo erakutsi dik”.

Koba aipatu dugu behin eta berriz.

Amezketan, nire berriemaileak bere aitonari entzuna du *Latosa, Zotaleta, Astarteta, Zabalegi*, etab. haizpeetan jentilek bizitzen zirela.

Ernaizko mendi gailurrean labea zuten ogia egiteko, Nafarroako Barrankatik irina ekarrita.

Jentil batek hamasei zezen-larruz egindako zakua irinez betea karreaztzen zuen, eta haundiagoa ekartzea izango zuen bidean itxarotea jakin izan balu. Jentilek ez bait zuten atsedena zer zen ezagutzen.

Burniaren berririk ez zuten, eta burniaren orde egurra erabiltzen zuten. Egurrarekin zulatzen zuten arrokako harri librea, harri bizia harripatu arte. Arrokan lortzen zuten haizpea, beraien bizilekua izango zen.

Sua sortu zuten, bi egur hartu eta bataz bestea berotuz. Lan hau neketsua zenez, sailak sutan jartzen zituzten.

Behiak jeizten ez zekiten; esnea edateko, indarraren poderioz ganadua hanka batetik altxa eta errapetik edaten zuten.

Ikus dezagun orain sorginen bizimodua.

Sorgin batzu, beren bizilekutik irten, eta Intzako herrira jeitsi ziren —hau Betelun jakin nuen—. Emagin baten bila etorri ziren, eraman eta berriro ekarriko zutela esanez.

Emakumea, ordea, beldur zen eta ez zen ausartzen beraiekin joatera; baina azkenik, baiezkoa eman zion eskatzen ziotenari.

Kobara iristean, sorginek aitortu zioten bertan bizi zirela. Eta emaginak erantzun ea nola bizi zitezkeen toki hartan jatekorik ezer gabe. “Gu besteen ezezkotik bizi gara, zuek asko erein eta gutxi biltzen duzuenean, orduan guk asko biltzen dugu, eta zuek asko biltzen duzuenean berriz, guretzat gutxi geratzen da”, erantzun zioten sorginek.

Anderea ohartu zen bahia ederra zeukatela, eta sorginek esan zioten: “Gu gauzez bildu eta egunez jaten dugunak bait gara”.

Emaginak bere lana bete zuenean, ogi erdia eskaini zioten, eta berak ixilka-mixilka, beste erdia ere beretzakotu zuen.

Baina etxe aldera abiatzean, emakumea pausorik eman ezinda gerta-
tu zen. Hori ikusirik, sorginek galde egin zioten ea berea ez zen zerbait
beregianatu zuen.

“Orain bada, beste ogi erdi hori ere zurea da; baina ez ezazula inoiz
ezer zeureganatu eskatu gabe”, esan zioten sorginek.

Emaginaren etxera itzultzeko bidea itxita zegoen; baina haren bide-
laguntzaile sorginentzat ez zen batere eragozpenik izan.

(Kontakizun honek gogorarazten dit Azkuek jasotako beste bat, *Una
lamia y su partera* izenburukoa).

Baina sorginek bazituzten beren joku eta jolasaldiak.

Nafarroan, Larraun Ibarreko Alli herrian, *Lezeta* izeneko kobetako
batean sorginak bizi ziren.

Larunbat gaua zen sorgin horiek, betiko ohiturari jarraituz, leizeari
kanpotik bira batzu ematen ari zirenean, honela kantatuz behin eta
berriz: *Astelehena, bat; asteartea, bi; asteazkena, hiru; osteguna, lau; osti-
rala, bost; eta larunbata, sei*”.

Larunbat haietako batetan, sorginen jolasaldian egokitu zen Lekun-
berriko zapataria, aipatutako bailara bereko Astiz herrira zihoala. Oineta-
kogilea konpondutako zapatak entregatzera zihoan, eta sorginen kantuari
hau erantsi zion: *Igandea, zazpi*.

Zapatari delakoa txalkorra edo korkoxa zen, eta erantzun pozgarri
hau jaso zuen sorginengandik:

Ekar ezan konkorra eta hoa hortik.

Bere egitekoa bete ondoren, Lekunberrira itzultzean, konkordun izan-
dako zapatariak bere auzoko beste txalkorrenekin topo egin eta jakin erazi
zion berari gertatua. Hori entzunda, txalkorrek berehala esan zion: *Ni ere
banoa*.

Esan eta egin. Eguna iristean, konkorduna hurbildu zen sorgintegira,
zapatariaren lelo bera errepikatuz. *Igandea zazpi*, baina sorginen erantzun
garratza entzun behar izan zuen gizarajoak: *Hartu konkorra eta hoa
hortik*. Horrela gure gizontxoak konkorr-bidun geratu zen.

(Hau Allin kontatu zidaten. Hemen agertzen da sorginek igandeari
zioten ezinikusia. Funtsean, kontakizun hau bat dator Xosé Ramon
Mariño Ferro-ri irakurtzen diogun korkoxa eta sorginen ipuinarekin.
Badu antzik ere Vinson-ek jasotako *Los dos gibosos* delakoarekin).

Ikus dezagun orain —eta honekin amaituko dut— sorginak etxean ez
sartzeko zer egin behar den.

Otsagin jaso dut.

Herri honetako sendi bat bere ganaduekin beti zoritxarrez bizi zen.

Hau honela, nire berriemaileak etxe hartako sarreran ate atzean erratza buruz gora ikusten zuen beti.

Etxekoandreari galdetu zion ohitura haren zergatiaz, eta etxeko emakumeak erantzun zion erratza honela jartzen zuela sorginak uxatzeko, etxetik urruntzeko, ganaduari kalte egin gabe uzteko.

Eta sorginak urrun ditugula, amaituko ditut nire hitzak.

GIPUZKOAKO HERRI-IPUIN IDATZIAK

Donostia, 1992-III-26

Juan Mari Lekuona

Herri-narratibaren adarrak, egiaz, adarska eta xardanga asko ditu berekin. Eta gaia gaur nahiko zehazturik ematen bazaigu ere —ipuin idatziak eta Gipuzkoako eremura mugatuak—, ukaezinezkoa da alderdi ugari dituela berekin txosten honi dagokion arloak.

Probintziako ipuin munduari begiratuta, bere txikian ere, aniztasuna da lehenik hartzen zaion susmoa. Ipuinak sortaka datoz, kultur mugimendu eta joera desberdinei atzekiak; eta hauen eraginez irakurgai multzoak sortzen dira, eta zabaltzen eta dastatzen; produktu honek, bestalde, azpiegitura bat darama berekin, sortzaileak lanean jartzen direlarik, eta berdin biltzaileak, eta suztatzen ere bai ipuinin zabalkunderako erretanak eta behar diren bideak.

Historian zehar dauden mugimendu, bilduma, autore-biltzaile eta literatur helburuak bereizi eta sailkatzeko, ikuspegi diakronikoa erabiliko dugu, aldian-aldikoa gaingiroki jasoz, eta hari nagusi batzuren barruan emankizunak kokatuz. Eta kultur joerek markatzen dizkiguten esparruetan aipatuko ditugu herri-ipuin hauen ahozko eta idatzizko alderdiak, folklore nahiz autoredun mailakoa den produkzioa, sail bakoitzaren helburu kulturala eta mugimendu bakoitzari dagozkion sostengu eta egitura bistakoenak.

Horrelako egituratze batek, eta ohizkoak zaizkigun eskemetara lan-gaia bilduz, erraztuko zaizkigulakoan nago aipatzen ditugun ipuin eredu-izateko arrazoiak, eta aipatu gabe nahitaez utziko ditugun beste batzuren berezko lekuak. Horrelako ordenulana ezinbestekotzat jotzen dugu, txosten baten mugabarruan gaurko gaia aurkeztuko bada.

1. MITOEN ERNALKUNTZA XVI. MENDEAZ GEROZTIK

Bere *Historiografía de Vizcaya* liburuan Andres E. Mañarikuak esaten diguna nahiko argigarri da gai honi buruz. Izan ere euskaldunak

beren lurraren eta jatorriaren ederraz harro zeudelako edo, bai herri-mailako elezaharretan, bai histori esparruko autoreetan, mitoen sorrera eta garapen bat hasten da XVI. mendean.

Herriaren eta kronisten irudipenean pentsatu beharra dago horrelako eleketen ernalkuntzan. "Herri-irudipena bazterterik ez dago, berau denez leienden berezko iturria. Baina ezin da ahaztu ere, mito asko, nahiz eta geure ikerketez hala dela ezin baieztatu, kronisten orrialdeetan jaiok direla, Bizkaia goratu eta aldezkatzeko afanaz; edota genealogista baten orrialdeetan sortuak direla, leinu bati bere ospea emateko asmoz" (1).

Hiru gai nagusiren inguru biltzen ditu euskal mito horiek: 1) Arrigoriagako guduketa eta Bizkaiko lehen jaunak; 2) Bizkaiko kantabrismoa; 3) aitzinako monoteismoa eta lehen orduko ebanjelizatzaileak Bizkaian. Hiru ardatz hauen inguru gorpuzten da mito eta leienden kopuru esanahitsu eta unibertuala (2).

Biblia oinarritzat duten ipuin-leiendek hizkuntza sendotzeko balio izan dute, Tubalek, Babeleko nahaspilaz geroztik, euskara ekarri zuelarik, eta berau gertatuz Espainiako lehen hizkuntza, dohainez betea. Baina hizkuntza ezezik, egiazko erlijioan, naturako legeetan, zientzia eta arteetan utzi zuten euskaldunen artean Ebanjelioa etorri aurretiko bizibide hauta eta 'egokia' ezin-gehiago.

Erromatarren munduan nolerebaiteko apioa duten kontaera-moduak, euskaldunak kantabroak direla ustearekin jokutzen du, hirurehun kantabresek beste hainbeste erromatarren aurka izaniko borroka aipatzen delarik, Garibaik diogenearen arabera. Erromatarren aurreko askatasuna eta burujabetza adierazten da, bertako gudarien gotortasuna, eta kausaren zuzentasuna.

Eta Erromarekin loturik, bada beste alderdi bat ere, ipuin-mota asko sortzen dituen, genealogiarekin zerikusia duena hain zuzen. Etxe euskaldun batek odolaz eta historiaz erromatar familiekin duen lotura adieraztera datozen hainbat leienda. Genealogistek handizkien familiez jasotako elezaharrak dira, herri-mailan eta kultur mailan bizi direnak, eta guri dagokigunez, herriaren ahotan, dabiltzanak bereziki, batez ere familia bakoitzak etxea eta zainak dituen esparruan, belaunaldiz-belaunaldi konstatzen diren ipuin goresleak (3).

(1) A. E. MAÑARICUA, *Historiografía de Vizcaya*, "La Gran Enciclopedia Vasca", Bilbao, 1973, 143 or.

(2) Id., ibid., 148 eta hur. or. A. IRIGOYEN, *La época de Astarloa, Moguel y Humbolt*, in "Actes du colloque international d'Etudes Basques" (Bordeaux 3-5 mai 1973), "Société des Amis du Musée Basque", Bayonne, 1978, 149 or.

(3) Adibide modura ikus, J. MORET, *Anales del Reino de Navarra*, "Eusebio López", Tolosa, 1881, 7 t. (XXXVI lib., VII kap., 26 z.), 496 or. M. LEKUONA, *Del Oyarzun antiguo*, "Diputación de Guipúzcoa", 1959, 25 or.

Ipuin eta leienda hauek kroniketan eta erdaraz emanik badatoz ere asko, horiek berak herri-mailan, eta euskaraz, kontatzen dira, oraindik-orain ere entzun daitezkeelarik kontalari herrikoien ahotik. Eta ez hori bakarrik: kondairak ezezik, tradiziozko adierazpenak, esaldiak, eta hitz formulak entzuten dira, ahozko estiloaren adibide landuenez jantziak. Eta mito nahiz leienda hauei buruzko bilduma kritikorik ez badaukagu ere, hauek lirateke Gipuzkoako ipuingintzan lehenik eta behin aipatu beharrezko herri-narratiba ereduak.

2. EUSKAL LEIENDAK XIX. MENDEAN

Tradizio erromantikoaz ari gaituzu. Erdaraz idatzitakoak dira ia denak, eta lituraturgileen sorkuntza eta idazkeratik ia dena duten narrazioak dira (4). Hala ere, erdara-euskara bi hizkuntzen tradizioek beren artean duten sinbiosiari amore emanez, eta berdin ahozko-idatzizko bi munduek duten elkar-eraginari, hemen aipatu behartzat jotzen dugu erlatu kultu hauen altxor berezia.

Ez dira tradiziozko leiendak bere horretan hartuak, usariozko erlatua beste era batera ematen dutelarik; ez dira ere asmatutako narrazio bati osagai folklorikoak eransten zaizkion leienda modukoak; baizik eta dira tradizioan agertzen diren gaien imitazioz eginiko erlatuak, baina tradiziozko kontaeraren birsorketa bat egin gabe (5).

Euskal leiendisten zerrendan Jon Juaristik bere hitzaurre mamitsuan aipatzen digu Truebak “nolerebaiteko eragina izan zuen euskal leiendisten artean, mendearen azkenetan “Truebaren eskolaz” hitzegiten hastearaino. Eskola honetakoak lirateke Arakistain, Bizente Arana, Campion, Iturralde eta abar” (6). Eta eragin hori handia zen edo ez alde batera utziz, Gipuzkoari dagokionez, bi izen lirateke bereziki aipatu beharrak: José María Goizueta bere *Leyendas vascongadas* (Madrid, 1851) liburuarekin eta Juan Benantzio Arakistain bere *Tradiciones vasco-cántabras* (Tolosa, 1866) liburuarekin, eta *El Baso-Jaun de Etumeta* (Tolosa, 1882) bere nobela historikoarekin, Hauek lirateke aipagarrienak guri dagokigun arlorako.

Bakoitzaren ekarria azpimarratzeko, esan dezagun, José María Goizueta gipuzkoarra izanik ere, Madrilen bizi izan zela. Karlistateaz idatziriko liburuez gain, *Leyendas vascongadas* izango zen osperik handiena eman ziona, birrargaratua izan zelarik Madrilen, 1851, 1854, 1856, 1866an, eta Bilbon 1901an. Honela dio sarreran: “Nire herrian gutxi-asko sustrai-

(4) J. JUARISTI, *La tradición romántica. Leyendas vascas del siglo XIX*, “Pamiela”, 1986, Introducción, 11 eta hur. or.

(5) Id., *ibid.*, 23-24 or.

(6) Id., *ibid.*, 35 or.

turik dauden sinesteak aterako ditut plazara” (7). Eta gure herri hau topografiaz Eskozia, Irlanda, Alemania eta Hebridasen antzekoa den bezala, fantasiako enteak sortzeko joeran ere antzekoa da. Ente horien izenak ezagunak dira, hala nola *Lamiak* kostalde ekaiztsuan, *Bassa-jaon edo jauna* azken gabeko basoetan, *Maitagarriak* oihan itzaltsuetan, *Sorginak* zabaldegi bakartietan eta ur-azkarrek idekitako ubide sakonetan (8).

Mitologiako hitz hauek berak dira ia, liburuko bost leiendei beren izenburua damaietenak: “Aquelarre”, “Lamia” (Leyenda marítima), “Baso jauna”, “La bocina de Roldán”, eta “Maitagarri”. Gaiei buruz esaten da “Chahorengandik datozela Goizuetaren leiendetako osagai ez gutxi, baina beste osagai ugari badaudela tradizio folklorikotik hartuak direnak (9). Eta Goizuetaren estiloa biderdi dagoela dio Juaristik erromantizismoa eta errealismoaren artean.

Beste alderdi bat azpimarratuz egingo digu Juan Benantzio Arakistain-ek bere tradizioen aurkezpena: “nolako garrantzi historiko eta kulturala duten herri mailako kantu, leienda eta ipuinek, berauek sinesteen isladapen bat direnez, eta joandaneke belaunaldiek zituzten sentipenen oihartzun leial” (10). Eta esango digu, pentsalari sonatuek arretaz ikertu dituztela, eta bakarrik horiei esker barrendu direla aintzinako gizarteen ilunbeetan, nahiz eta gizarteok mundutik ezkutatu diren, beren pentsamoldearen, zibilizazioaren eta bizitzaren segetua berekin eramanez (11).

J.B. Arakistain debatarra genuen jaiotzez, eta jaioterriari aski lotua ere bai bere leiendetan, berauek Deba inguruko parajeetan kokatzen ditu, herrialde honi dion atxekimentua agertuz. Nahiko argigarri dira bere “euskal tradizioen” aurkibideko izenburu-zerrendak: “Gau-illa”, “Hurcamenti”, “La emparedada de Irrazabal”, “Los Cántabros: Primera parte: Hirnio; segunda parte: Roma”, “Las tres olas”, “Beotibar-co-celaya”, “La hilandera de la capilla” eta “La Dama de Murumendi”. Eragina izan zuen, ez bakarrik idazleengan (Katalina Elizegi, Jon Etxaide, Nemesio Etxanizengan) (12), baita euskarazko herri-literaturan eta bertsoaritzan ere. Poemak ere euskaraz idatzi zituen eta ahalegin bat egin ere bai bere idazlanak egiazko tradizio folklorikoan errotzen” (13), beste leiendistek ez bezala egin ere.

(7) J. M. GOIZUETA, *Leyendas vascongadas*, “D. F. García Padrós”, Madrid, 1851, VIII or.

(8) Id., *ibid.*, IX or.

(9) Id., *ibid.*, 11-39; 41-81; 83-103; 105-135; 137-179 or.

(10) J. V. ARAQUISTAIN, *Tradiciones vasco-cántabras*, “Imprenta de la Provincia”, Tolosa, 1866, 3 or.

(11) Id., *ibid.*, 3-4 or.

(12) L. MITXELENA, *Historia de la literatura vasca*, “Minotauro”, Madrid, 1960, 137 or.

(13) J. JUARISTI, *ibid.*, 37 or.

Tradizio erromantikoak jaioarazitako euskal leienda hauek urruntasun bat bazuten herri-narratibari buruz, erdaraz idatziak zeudenez eta kulturdunei zuzenduak. Baina, bestalde, mende erdi batez gora iraun zuen eleberrigintza izan zen, Euskal Herri osoan zehar bere lekukoak utzi zituena, eta ospe bat zuten erdal idazleek landuriko alorra. Baina era berean esdan daiteke leku bat duela euskal prosa narratiboaren sorreran eta garapenean, eta bereziki prosa horren oinarri izango ziran “irakurgaietan”.

3. IRAKURGAIK ETA IPUIN BERRIAK

Bigarren karlistatea bukatu ondoren, Donostian sorturiko literatur mugimenduak zerikusi handia du hemen aipatzera goazenarekin. Kontaera laburreko herri-narratiba bat indartzen da, emaitza ugaria eta barreiatua eman zuena. Bi zutabe hauen apioan tinkatzen dira eskuarki: “itz-jostaldietako” irakurgaiak eta zenbait aldizkaritako ipuinak.

3.1. Irakurgaiak

Narratibagintza honen garrantzia azpimarratu digu Ana Toledok bere tesilan bikainean. “Leiendagileak ezagutuko ditu euskal literaturak, eta badirudi leiendagintza honen sorrera Donostiako ‘Itz-jostaldietan jarri behar dela’, ‘Donostiako Euskal izkribatzalleen indar neurtzeak 1879. urtean egitaraeuan egindako deialdian eta deialdi honek izandako erantzunean’ ” (14).

“Irakorgai” hitzarekin izendatzen dutena gazteleraz “tradición o leyenda”-rekin ematen da. Eta edukinari bagagozkio, deialdietan aipatzen da “kondairen baten ezagualde labur bat, edo gure oitura oroitgarriren baten gañean”, edota “gure aurrekoai aditutako kondairen bat”: horrela adierazten da lehiaketaren gaia.

Urterik urte ematen digu Ana Toledok irabazleen eta saritutako izenburuen zerrenda. Laburpen batek aski garbi utziko duelakoan gaude altxorraren jitea eta autoreen nortasun eta berezitasuna.

1879 Lehen Saria: “Zer nitzan? Zer naiz?”.

“Aldeera”: “Antiguako Ama Virjiña”.

Lehen aipamena: “Liburu bateko pasarte bat”.

Bigarren aipamena: “Jesus-en lagundiko Aita Manuel Larra-mendiren bizkontaera” (15).

(14) A. TOLEDO, *Domingo Aguirre: euskal eleberraren sorrera*, “Bizkaiko Foru Aldundia”, Bilbo, 1989, 69 eta hur. or.

(15) Id., *ibid.*, 70 or.

- 1880 Lehen Saria: Jabegabe.
Aipamen onragarria: M. GILBEAU, "Orruel arpeko zuhurra".
- 1881 Lehen Saria: A. CAMPION, "Denbora Anchiñakoen Ondo-Esanak".
Aipamenak: G. ARRUE, "Gurasoakin zu nola, zure umeac zurekin ala"; eta J. LARRETA "Irakurgaya".
- 1882 Lehen Saria: G. ARRUE, "Aspaldi ayetako gure asabak euskaldunak ziran; gu ere bai omen: ala uste".
Aipamena: K. ETXEGARAY, "Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren aziera".
- 1883 Lehen Saria: A. CAMPION, "Okendoren eriotza".
Aldeera: K. ETXEGARAY, "Andeka".
Aipamena: A. ARZAC, "Pachi ta Konchesi".
- 1884 Lehen Saria: K. ETXEGARAY, "Gurasoaren zigorra".
Aldeera: G. ARRUE, "Zarauzko ondekidatzea".
- 1885 eta 1886: "Jabegabetuak", irabazlerik gabe.
- 1887 Lehen Saria: K. ETXEGARAY, "Malko bedeinkatuak".
Deskripziorik onenarentzat: A. M. ZABALA, "Gabon gau bat Euskal-erriko baserri batean".
- 1888 Lehen Saria: K. ETXEGARAY, "Antziñako gertaerak".
Deskripziorik onenarentzat: F. LOPEZ ALEN, "Donostia".
- 1889 Lehen Saria: F. LOPEN ALEN, "Lezoko Santo Kristoren eleizachoa".
Aldeera: T. ALZAGA, "Itziar".
- 1890 Lehen Saria: F. LOPEZ ALEN, "Antziñako Nafar-mendiko oroitz bat".
Aldeera: K. ERXEGARAY, "Euskaldun bikaiñ bat".
- 1891 Lehen Saria: K. ETXEGARAY, "Kontu zarrak".
Deskripziorik onenarentzat: T. ALZAGA, "Okendo".
Aldeera: R. MURGA, "Arrechinaga".

Hauek dira Donostiako Euskal Festen inguruan, "itz-jostaldi" lehiaketan sorturiko azkenengo leiendak (16). Azpimarra dezakegu, euskal prosa narratibaren sorrera ikertzerakoan aipagarri gertatu direla testuok,

(16) Id., *ibid.*, 70-76 or.

prosa horren sorrera eta garapena markatuz. Eta gero eta nabariago dela dirudi euskal narratibaren barruan ahozko mailatik idatzizkora ematen den urrats jakingarria, erdaraz mamituriko leienden loratze bat finkatzen eta indartzen dela.

3.2. Ipuinak

Beste narratiba multzo bat bada aldizkarietan sortu eta garatu zena. Hango eta hemengo kontuak dira, eguneroko bizitzan gertatu eta norbaitek jasotako gertaerak direlarik eskuarki. Hala nola, pertsonaia herrikoiien pasadizuak, zelebrekeriak, ofizio eta izaera bereziko jendeak, berritxuke-riak, ipuin zarrak, herri jakinetako kontakizunak eta izen propioa dutenen esan-eginak.

Aldizkarietan entretenigarri zetozen irakurgaiak ditugu. Eta Gipuzkoari dagokionez, hauek lirateke ipuingintza hori bildu duten aldizkari jakingarrienak: “Euskal-erria”, “Baserritarra”, “Euskal Esnalea” eta “Argia”. Ipuin trukea egin ohi da errebista batetik bestera, eta bateko ipuinak bestean errepikatzen dira, berorien garrantzia eta nolerebaiteko beharra aitortzen zaiela errepikatzeaz.

Kontaera hauen aurkezpenik beteena *Baserritarra* aldizkarian dauka. Honela du izenburua: BASERRITARRA/ Probintziako ganaduen terramako albistaria/ Ateratzen dá amabostean bein”/ Eta ohar aipagarri hau azkenean: “Imprenta y Litografía de V. Iraola”. Hasieran ganadutza-ko kofradia deitzen zena, gero, bostgarren urtetik aurrera, “nekazarien albistaria” deitzen da.

Denetik dago lau orrialdeko izpar hauetan: albiste teknikoak, berriak, olerkiak, izkirimiriak, kontuak eta abar. Baina neurri eder batean ipuinak eta kontaerak. Eta autoreen zerrenda nahiko oparoa dugun arren, hauek dira sorta ederrenak eskaintzen dituztenak: V. Iraola, P. M. (Pedro Migel Urruzuno), “Gatz-errota” ezizenez agertzen zaigun beste bat, Juan Jose deritzan bat, Albisturtik bere kontakizunak bidaltzen dituen, eta beste hainbat izen lan berean ari direnak, nahiz neurri desberdinean.

Ildo beretik doaz *Euskal-erria*, *Euskal Esnalea* eta *Argia*-n agertzen diren kontuei buruz: “Ipui auek, beti edo geyenetan beintzat, eguneroko bizitzan gertatu ta norbaitek jasoak izaten dira. Euskeraz izen bat baño geyago dute: gertaera, gertakizuna, pasadizoa, ateraldia, aterakaya...itz oyek danak gauza ber-bera adierazten ez badute ere” (17). Hemen zehaztu beharra legoke, V. Iraolak bere etxean ateratzen zuen “Baserritarra”-n

(17) A. ZAVALA, *Itzaurrea*, in “Aizkolariak eta beste ipui asko”, “Auspoa”, 23 z., Zarauz, 1963, 10 or.

idazten duela batez ere, Urruzunok lehen aldian “Euskal-erria”-n idazten duela, eta geroago *Baserritarra*-n, eta A. M. Zabalak, bestalde, gehiago agertzen zaigula *Euskal-erria*-n gero aipatuko dugunez.

4. AHOZKOTASUNAREN BILKETA ETA SISTEMATZEA

Bi ikertzaile erraldoi ditugu herri-narratiba biltzen eta sistematzen arituak: R. M. Azkue eta J. M. Barandiaran. Asko izanik ere eremu hori bera landu dutenak gure artean, bi izen hauek markaturiko mugabarruan dabilta eskuarki bilketa eta sistematze zereginetan jardun dutenak. Horregatik bi ereduok aipatzearekin egintzat ematen dugu antzeko beste lanen aipamena.

4.1. R. M. Azkue

Azkueren helburuetako bat da, euskaraz bizi den herri-literatura aurkeztea. Disziplina honen kapitulu nagusienen berri ematea. Ordenu eta sailkapen lanetik gehiago nabari zaio azterketatetik baino, nahiz eta beti agertzen duen autoreak hainbat notizia eta ezaguera eskuartean duen gaiari buruzkoetan.

Hain zuzen, bere *Euskal-erriaren Yakintza*-ko lau tomoetan, bigarrena “Cuentos y leyendas” deritza, erdal izen buru hau “Ipuin eta irakurgaiak” izenburuz itzultzen digularik. Eta liburuki hau Azkuek herri-literaturaren kapitulu berezizat jotzen du.

Ahozko literaturaren ikuspegi osoa eman nahi digu lekeitiarrak, lehenago Vinson-ek egin izan zuen antzera (18). Baina oro har, folklorista ikuspegitik gehiago sakatzen du bere ikerkuntzak, literaturaren aldetik baino. Campus-lana da, batez ere azpimarragarria Don Resurrekzionen lana ahotan hartzen dugunean. Baina horrelako bilketa bat argitaratzeak dituen arazo nagusiak arakatzen eta erabakitzen ditu: sailkapenak, herri-kiko konparaketak, lankideen jatorria eta izenak, folklorista ikasi baten kultur ikuspegi estimagarriak.

Gipuzkoari dagokionez, hona Ipuin eta irakurgaien zerrenda:

- 6. Alostorrea (Elgoibar)
- 12. Amen (Hernani)
- 44. Erregeren aurpegia (Ataun)
- 47. Erroketxo ta ama (Arrona)

(18) J. VINSON, *Le folk-lore du Pays Basque*, in “Les littératures de toutes les nations”, 15 t., “Maisonneuve”, Paris, 1863.

- 58. Jesukristo ta San Pedro (Ataun)
- 84. Loidiko neskatxa (Amezketeta)
- 103. Peru ta Mariya (Arrona)
- 114. San Martin ta Basajauna (Ataun)
- 120. Tartalo (Ataun)
- 130. Zegamako bilindrinak (ahuntz-gorotza) (Elgoibar)
- 137. Antoxin garbia ta zikina (Ataun)
- 140. Arrastangi jentil-arria (Ataun)
- 145. Artzain izukaitza (Ursuaran)
- 149. Azelaingo zubia (Hernani)
- 177. Ilargia (Matxinbenta, Antzuola)
- 184. Juan Migel (Amezketeta)
- 186. Kazkinak ta kazkindunak (Amezketeta)
- 187. Kito (pastor guipuzcoano)
- 200. Maisu guztien maisua (Ataun)
- 205. Mateo Txistu (Amezketeta)
- 216. Peru Amundarain (Ataun)
- 224. San Pedroren urdalla (Ataun)
- 235. Txindokiko Maria (Amezketeta)
- 236. Urrezko izara (Ataun) (19)

Benetan estimagarria da *Euskalerrien Yakintzako* bigarren tomoa irakurtzeak uzten duen atze-arrastua. Egia da, bai, zenbaitzutan galtzen dela ahozkotetasunak hain berea duen leuntasuna eta egiatasuna, zuzenketak direla medio. Baina altxor bikaina dela esan behar Azkuek utzi digun ondarea. Akatsak akats, monumentu bat da Azkueren ekarria euskal literaturzaleentzat.

4.2. J. M. Barandiaran

Argi eta garbi adierazirik dago “Eusko-folklore”-k duen lehen eta zuzeneko helburua: “Euskal izpirituak bere baitatik sorturiko emaitzak hor dira, iraganaldi baten ondore ez-materialak, leienda, tradizio, sineste, ohitura eta erlijio nahiz magiako ekintzen itxurapean guganaino iritsi direnak; eta osagai guzti hauek beren artean dituzten harremanak, eta berauek sistemapean sailkatzea da euskal folkloreaken helburu lehen eta hurbilekoena” (20).

(19) R. M. AZKUE, *Euskalerraren Yakintza*, 2 t., “Espasa-Calpe”, Madrid, 1966. Ipuin eta irakurgiak liburuko zenbakiaz emanik.

(20) J. M. BARANDIARAN, *Eusko Folklore*, “Obras Completas”, 2 t., “La Gran Enciclopedia Vasca”, Bilbao, 1973. Ipuinak eta leiendak liburuko zenbakien arabera emanik, 240 eta hur. or.

Bigarren tomoa hartzen dugu gogoan, “Cuentos y leyendas” izenburupean emaniko kapituluak. Autoreak berezi egiten ditu ipuinak eta leiendak. Herri-narratiba ipuina denean, orduan pertsonaiak, lekua, denbora eta ekintza zehaztu gabeak dira. Hauek dira formulak: antziñan, etxe batean, aita bat bi semekin bizi omen zen, eta abar. Eta leiendan, bestalde, pertsonaiak, lekuak, denborak eta ekintzak mugatuak eta zehaztuak dira.

Ipuinak eta leiendak, Gipuzkoari dagokion zerrenda aukeraturaz:

1. Artzaia ta sugea (Ataun, Mutriku, Andoain)
3. Jentil indartsua (Ataun)
6. Zozoa, usoa eta azeria (Azkoitia)
7. Axerko, otsoko eta beleko (Amasa)
8. Axeria, eta errotako txakurra (Azkoitia)
12. Otso zauritua eta axeri zalduna (Ataun, Azkoitia)
16. Astoa eta otsoa (Ataun, Baliarrain)
22. Otsoko ta mandoko
24. Otso jaunaren nagusitasuna (Usurbil)
27. Pixtiyun gerra (Oiartzun)
28. El hombre, la culebra y la zorra (Gregorio Mujika)
29. Makillakiski (Ataun)
30. Andre doakabea (Ataun)
31. Kastillanoprango (Ataun)
32. Dar-dar (Ataun)
33. Gizon arrigarria (Bidania, Azkoitia)
34. Patxi Errementarie (Ataun)
35. Gatza ala erregea (Ataun, Oñati)
36. “Errauskiñe” (Oñati)
37. Kanillo arrantzalea ta Kanillo-txiki (Ataun)
38. Zapataitxikin ipuie (Ataun)
40. Zapataitxiki errukitsun ipuie (Ataun)
41. Beñardo (Erreterria, Oñati)
42. Kukubiltxo (Azkoitia, Andoain, Oiartzun, Donostia. Hau bera bertsotan Serafin Barojak moldatua)
43. Ire gogamena neretzat, nere dirua iretzat (Ataun)
44. Bi zintzo, ero bat (Ataun)
45. Sorgin gaizton ipuie (Ataun)
46. Labasue, egursortak eta sarie (Ataun, Oñati)
47. Lau indartsuen ipoia (Zegama)
50. Biantxaren ordaiña (Zegama)
51. Estudiante Tonto (Oiartzun)

Barandiaranek, jakina denez, euskal hitzaren baitan bizi den euskal kultura mamitu nahi izan du, munduari buruz, harandikoari buruz eta kosmosari buruz duen ulerkuntza sistematuz. Baina oraindik erabilgarri-

tasun handiagoa eduki dezake literatur alorrean, batez ere ahozko estiloa mamitu eta erabili ahal izateko orduan. Literatura nazionalaren helburupean ezin estimagarriagoa zen mundu hau, bere horretan bildua, herriari ahotik darion moduan, inolako zuzenketarik gabe. Euskal estiloak narratibarako eskaintzen duen erredua eta 1 psiko-dinamika berezia.

5. HERRI-IPUINEN BIRZIKLAKETAK ETA KONTSUMOKO BILDUMAK

Espainiako gerrondoan, herrikoitasunaren eta euskara biziaren amorez, eta liburuak gure artean hartu zuen gorakada eta lehentasuna gogoan, sortu eta indartu zen inoiz ez bezala irakurgai liburu errazak eta erakarriak argitaratzeko joera.

Egokiera hau oso gogoan edukiz, eta ipuin liburuen bildumari begira, bi argitaletxe genituzke Gipuzkoan langintza berezia aurkeztu dutenak: “Kulista Sorta” bata, eta “Auspoa” bestea. Lehenengoa aspaldi suntsitua, eta bigarrena oraindik bizirik dirauena, sortzaile izaten ere jakin duelako hasierako koordenaden barruan.

5.1. Kulistas Sorta

“Itxaropena” argitaldaria zuzentzen du bilduma hau, 1952an hasiz eta 1973an bukatuz. Gure arloari begira, hauek dira arretaz hartzeoak:

— L. JAUREGI, *Ipuiak* (1953), 4 zenb.

— A. SORRARAIN, J. GALARRAGA, J. GARAIALDE, *Elezarrak. Arraun eta amets* (1955), 7-8 zenb.

— A. IRIGARAY, *Euskalerriko ipuinak* (1957), 17-18 zenb.

— J. SAN MARTIN, *Zirikadak* (1959), 35-36 zenb.

— J. AZPEITIA, *Amandriaren altzoan* (1961), 45-46 zenb.

— L. VILLASANTE, *Aitonaren uzta* (1961), 47-48 zenb.

— J. SAN MARTIN, *Eztenkadak* (1965), 57 zenb.

— R. ZULAIKA, *Ipui jatorrak* (1967), 66 zenb.

— R. M. AZKUE, *Antziñako ipuiñak* (1968), 68 zenb.

— I. LINAZASORO, *H gabeko umorea* (1970), 72 zenb.

5.2. Auspoa

Ibilpide luzea da “Auspoa”-k egin diguna: aldizkaritako ipuin eta kontuak biltzen hastetik, nobelak idatzarazi eta argitaratzeraino, aldian-aldiko eskakizunei erantzun bat emanaz. Eta desberdintasun nabariak egonik ere liburuon artean, garbi erakusten digute ipuin-liburuek hartzen duten hedadura eta nola indarberritzen den herri-narratibaren usariozko altxorra. Aipa ditzagun eredurik jakingarrienak:

– F. APALATEGUI, *Euskal mutillak armetan* (1961), 3 zenb. Karlis-ten gerrateko oroipenak.

– P. M. URUZZUNO, *Euskalerritik zerura ta beste ipui batzuk* (1961), 5 zenb.

– B. IRAOLA, *Oroitzak eta beste ipui asko* (1962), 9 zenb.

– A. M. ZABALA, *Gabon gau bat ta beste ipui asko* (1962), 16 zenb.

– A. ZAVALA, *Txirrita (Bizitza ta bat bateko bertsoak)* (1962), 18-19 zenb.

– ASKORENAK, *Aizkolariak ta beste ipui asko* (1963), 23 zenb.

– M. ELICEGUI-A. ZAVALA, *Pello Errotaren bizitza, bere alabak kontatuta* (1963), 32 zenb.

– S. SALABERRIA, *Neronek tirako nizkin* (1964), 38 zenb.

– P. M. URRUZUNO, *Iru ziri (Ipui ta bertso)* (1965), 47 zenb.

– Id., *Ur-zale baten ipuiak* (1965), 51 zenb.

– Id., *Sasiletrau baten ziria ta abar* (1973), 113 zenb.

Ipuin bilduma hauetaz aparte, neurri zabalagoko eta arnasa zabalago-ko liburugintza garatu digu “Auspoa”-k: eleberriak, oroitzapenak, irakur-gai luzeak. Idazleen izen andana ere ekarri digu, langintza hauetan jantzia: Ataño, Salaberria, Irazusta, Alkain, Mari Treku, Txomin Garmendia, Azpiroz eta abar. Ekarki bikaina euskal prosagintzan. Baina gai honetaz bada mintzaldi bat A. Zavalak berak emango diguna, hara igortzen dugularik gaiaren agerpena.

AZKENA

Gipuzkoako herri-ipuin idatzien arloa zabala zela bagenekien, eta nahaspilatua zela ere bai. Ordenulanean aritu gaituzu, diakronia abiapuntuz hartuz, eta sail bakoitzeko zenbait ezaugarri markatuz: autoreak, mugimenduak, literaturgintza eta honen azalpena eta erabilkera. Ez zen

gure asmoa —ezin izan zitekeen—, den aipatzea, hari nagusiak ezartzea baizik. Eta aipatu gabe geratzen diren autore, aldizkari, mugimentu eta abarrak, aurki dezakete beren kokalekua honelatsuko sailkapen baten barruan.

Bestalde, bilakabide bat nabari daiteke Gipuzkoako ipuingintzaren kondairan, eta sinbiosis bat haztatu daiteke azpisail horien artean, batez ere loraldi kultoen eta herrikoien artean. Eta gero, nahiko tajuz usmatu daiteke herri-ipuinen balioztatzean baldintza sozio-kulturalek eduki duten eragin ukaezina. Ipuingintza kultoa eta herrikoia historiaren argumentu izatetik, eta leiendak gure intrahistoriaren lekuko argi zatetik, eta gure herri-kontaerei tratamentu zientifiko bat ematetik, iragon gara beroriek entretengarri bizi eta gogozkoenak izatera, kulturak herrian eta herriak kulturaren beren eragina dutela.

Horrelako sailkapen batek lagunduko al-digu hobeto ulertzen, lehenik Gipuzkoako ipuingintzaren historia eta gero gertakaria hauek euskal eleberrigintzan izan duten zerikusi erabakiorra. Hurbilketa hauek behar dute izan abiapuntu, euskal narratibagintza sakon dezagun eta baliozta berari dagokion neurri zuzenean.

IPARRALDEKO HERRI-IPUIN IDATZIAK

Donostia, 1992-III-26

Emile Larre

Ezin mugatua dela herri ipuinen zerrenda: horixe, denok dakigun egia. Herria herri denetik eta herria herri denekotz.

Konda errexagoa, herri ipuin *idatziena*. Hauk berak ere haatik konda ahala baino gehiagokoak direla nork ez daki. Uste dut asko eta asko aurkituko ditudala bihar eta etzi, zerrenda hontan hutsegín ditudanak, bai-eta hemen zareten nor-nahik ezagutzen ditutzuen asko ere.

Nihauk ere, ez izanez bakarrik bulego gizona edo erakasle ere, baizik beste lan askotan nabilana, nere apaiz lanetarik eta kasetalaritzara, beste batzuetan barna, nahiago izan dut norbaiten laguntza eskatu, zerrenda honen osatzeko, Belokeko komentu iturri onean, egiaren salatzeke. Eskerrik beroenak hain zuzen etxe horretako Iratzeder adixkide euskaltzainari bere laguntza haundia gatik.

Ondotik dauzkadan, Mayi Ariztia, Jean Barbier, Xalbat Arotçarena eta hainbesteren ipuin eta denetan sakabanatuez bestalde hor daude, besteak beste.

– *Baigorriko zazpi liliak* (Jean Duvoisin).

– *Ipar Euskal Herriko legenda eta ipuinak* (Cerquand, Txertoa argitaldaria).

– *Ixtorio mixterio* (P. Lafitte), Orpustanek argitaratuak.

– Beste asko, *Herria* eta denetan biltzekoak.

– J.H.U.ren bat ere, egun hauetan ateratzen den, haren seigarren eta azken liburuan (Mattinen Eguberriak).

Bildu ditugunen zerrenda luzea izana gatik, hor daude ere beste guziak.

ALMANAKA

Iragan mendean Etcheverry apaizak hasi zuen aldizkari hau ditake eskupean izan ditugunetarik xaharrena, duela hamar urte doi-doia Piarres

Lafitten azken xahartasunean gelditua. Beharko ditu norbaitek aurkitu lehen hamarkadetakoak. 1927tik goitikoak ditugu Belokeko fraidetxean bilatu. Huna aldizkari horretan begiztatu herri ipuinen zerrenda bat.

- 1927 (39-44 orr.) Martin-Ttipiren
 “Etsai eta... ongi egile”
- 1928 (69-70) “Jondone Phetiri” (P.P.)
- 1929 (76-79) “Hiru aneak”
- 1929 (74-75) “Johane” (P.P.)
- 1929 (51-53) “Astoaren maltzurkeria”
- 1929 (34-35) “Jeiki, jeiki” (P.P.)
- 1932 (84-86) “Gaixo Pierraño”
- 1932 (67-68) “Apez arraintzalea” (Lapurtarra)
- 1932 (57-61) “Betti azkar” (D. Etchegoyen)
- 1932 (53-55) “Pierrañi Ourdaiñen Arrosarioa” (Pette Zibero)
- 1933 (27-29) “Oihal xuriarekilako gizona” (Arnaud Idiartegaray)
- 1933 (49) “Ogi azala”
- 1933 (70-72) “Jakintsun perttoli” (Yomingo)
- 1933 (73-74) “Kadeten Abornak” (Pette Zibero)
- 1933 (84-87) “Frntses Mendi-handi” (Menditarra)
- 1934 (55-56) “Aita kaputxinaren kartak”
- 1934 (138-139) “Igandea Jaunaren Eguna” (Arbelbide)
- 1935 (35-36) “Batita zeruan” (Zerbitzari)
- 1935 (39-40) “Ihiztari ixtorio bat” (Zerbitzari)
- 1935 (92-93) “Pello” (Zerbitzari)
- 1936 (30-32) “Zeruko itzulia” Pierre Harignordoquy
- 1936 (55-56) “Bi eliza xoriak” (S.C.)
- 1936 (57-58) “Jelosia gauza itsusia”
- 1936 (85-86) “Debruaren ipuina” (Th. Lartigue)
- 1936 (90-91) “Ostalu” (P. Zibero)
- 1936 (91-92) “Pinta bat” (P. Zibero)
- 1937 (39-40) “Larrat sorgina”
- 1937 (47-50) “Barkatu!... Uste nuen” (Ostopetarra)
- 1937 (49-50) “Manez ohoina” (Zerbitzari)
- 1937 (55-56) “Oskigiliaren Adixkidea” (P. Zibero)
- 1937 (109) “Karlosen bihotz ona” (Zerbitzari)
- 1938 (54-55) “Joku bat”
- 1938 (65-66) “Xoane Mitrero”
- 1938 (69-70) “Alki prestuz emanaren ordaina”
- 1939 (77-78) “Gizon hiltzaileak” (J.B.)
- 1939 (81-83) “Orobil muslaria”
- 1939 (117-118) “Zilarrezko ezkila” (Pilale)
- 1939 (120-121) “Pette Ziberotarra zelian” (Kukullero)
- 1950 (21-22) “Azken zortaraino” (X.G.)
- 1951 (13-15) “Ahate basak” (L. Leon)

- 1951 (20-21) "Alargunaren bi alabak" (X.X.)
 1951 (25-26) "Auzi bat"
 1951 (33-34) "Sagu baten lana" (Baxenabartarra)
 1951 (47-48) "Kattalin eta Pello" (Nehor)
 1952 (29-30) "Trukaria"
 1952 (49-51) "Errekaxilo" (Pette Zibero)
 1953 (25-27) "Joanesen begi gorriak" (L. Leon)
 1953 (34-36) "Espos berri" (P.L.)
 1953 (50-51) "Ezkilaren errana"
 1953 (51-52) "Largo"
 1954 (14-15) "Aitaxoren ixtorioak"
 1954 (17-19) "Hiru apailuen parioa" (P.G.)
 1954 (23-25) "Errekaziloko meza" (Nehor)
 1954 (26-27) "Jesus Jauna eta Jondoni Petri" (P.G.)
 1954 (39-41) "Haurkeria, sineskeria eta sorginkeria" (X.Z.)
 1954 (42-43) "Merkena" (Zentzudoi)
 1954 (45-47) "Merkatu ondo" (Garazi)
 1955 (19-20) "Chintchimariak" (J.B.)
 1955 (43-45) "Fraidearen purgatorioa"
 1955 (46) "Titulika papaver"
 1955 (51) "Tanta Grachi" (Kaiet)
 1956 (15-16) "Jendetasuna" (Piarres)
 1956 (52-54) "Ezin orroit" (Kondari xaharra)
 1956 (59-60) "Etxexoriak" (Parabolaria)
 1956 (61-63) "Argia ezin ufa" (Madarialde)
 1956 (15-17) "Orobil muslaria" (L. Leon)
 1956 (22) "Bi erbi tiro batez" (Garaztarra)
 1956 (47-48) "Otoitzean" (F.T.)
 1957 (59-60) "Neskato baliosa" (Rip)
 1957 (63) "Emakoxu gizen" (J.H.)
 1957 (64) "Pelot Hendaiarra" (Kostatarra)
 1957 (65-66) "Ampallatzerat" (E.D.)
 1958 (19-20) "Antonio Gezur" (Oxobi)
 1958 (29-32) "Besta Berriz jaun Merak bazkari" (J.E.)
 1958 (39-40) "Antonio zuhur" (Oxobi)
 1958 (53-54) "Antoni Zokogorri eta Manex Burupelat"
 (J. Berriondo)
 1959 (14-15) "Donibaneke merkatian" (Manezaundi)
 1959 (38-39) "Tresna tzar bat" (Manezaundi)
 1960 (16-18) "Oihuntzako Andredena Mariaren iturria" (Piarres
 Hegitoea)
 1960 (33-35) "Heraustako aintzira" (L.D.)
 1960 (39-41) "Harpe solas" (Mendizabal)
 1960 (42-43) "Eguberriko Arbolaren ixtorioa" (Paristarra)
 1960 (48-49) "Beltxu" (Duhalde)

- 1960 (55-56) "Haxia makur" (Mendizabal)
 1960 (61) "Gizon esker onekoa ta esker gabea" (Zaiholarra)
 1961 (21-22) "Haur goixtiarra" (Zubero)
 1961 (37-38) "Nola aberastu zen Pete Burrumba" (Zepuru)
 1961 (39-40) "Beherapeneko onjo saltzaileak" (Piarres Hegittoa)
 1961 (47-49) "Eiherazaina eta lau semiak" (G.E.)
 1962 (45-56) "Jaun Erretoraren gasna" (Piarres Hegittoa)
 1963 (46-47) "Matxiren galtzak" (J.P. Iratchet)
 1964 (31-32) "Jaunaren sudur hotza" (Piarres Hegittoa)
 1966 (15-16) "Eguberri xahar bat" (Piarres Hegittoa)
 1969 (64-66) "Eskualdun bazkaria" (J. Etchepare)
 1971 (25) "Errege ta eskalea" (J.B.E.)
 1971 (61) "Behia eta Mari-orratza"
 1972 (62) "Ezin obratuzko mirakuilua" (Batita)
 1974 (17-19) "Matxi-ren urrikia" (Otto Piarre)
 1974 (23-24) "Kalixtro" (Zerbitzari)
 1974 (39-41) "Auritzeko aztia" (Txitximurru)
 1976 (25-30) "Mari-Ederren ezkontza" (J.S.P.)
 1976 (37-39) "Tori drago bat" (Barbier)
 1976 (61-63) "Egiazko adixkidea" (Eiherazaina)
 1977 (37-38) "Amatxiren ezkontzina" (Eiherazaina)
 1977 (41-44) "Eltze egilearen zakurra"
 1977 (67-69) "Barkatu!!! Uste nuen" (Zepuru)
 1980 (25-26) "Seroraeneko Mariana eta hiru ohoinak"
 1980 (53-54) "Otsoa eta axeria partzuer" (Eiherazaina)
 1981 (46) "Tripa kontu"
 1981 (59) "Presoneraren segetua" (X.X.)
 1982 (55-58) "Espos berri" (1941an Eskualzaleen Biltzarrak sarizatua)
 1934 (29-34) "Burrumbundum Parabisuan" (Ostopenarra, hau Gazteen Almanakatik)

Ikertu gabeak (Beloken ez direlako!) 1930, 1931, 1945, 1948, 1979ko *Almanakak*.

GURE HERRIA ALDIZKARITIK

- 1921 (95-99 orr.) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1921 (283-287) "Mandozainaren ixtorioa" (Lurtxuri)
 1921 (380-382) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1921 (402-408) "Hiru ixtudiantak" (H.J.)
 1921 (439-444) "Mari Ederren ezkontza" (Lutxoki)
 1921 (499-502) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1921 (672-675) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)

- 1922 (30) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1922 (154-158) "Juan Soldadoren ixtorioa" (Lurtchuri)
 1922 (204-207) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1922 (278-279) "Erran zahar bat" (Lurtchuri)
 1922 (328-337) "Ganich Artzaina" (Lurtchuri)
 1922 (328-337) "Ganich Artzaina" (Lurtchuri)
 1922 (476-479) "Arto xuritzetan" (Zerbitzari)
 1923 (97) "Ondicola eta Lutchoki" (Lurtchuri)
 1923 (159-164) "Maitipi" (Oxobi)
 1923 (528-533) "Urtsuan gaindi Makeara" (L. Leon)
 1924 (5-10) "Gaizo auzapeza" (L. Leon)
 1924 (296-301) "Joanesen begi gorriak" (L. Leon)
 1925 (82-87) "Harrichalen bezala, beti" (Lurchuri)
 1925 (158-160) "Bautista Baztandarra" (Haizbelar)
 1925 (313-315) "Uchalle" (Haizbelar)
 1925 (661-665) "Bichintchoren predikua" (Zerbitzari)
 1926 (77-82) "Ahate basak" (L. Leon)
 1926 (95-100) "Zorra ordaindua" (Mayi Elissague)
 1926 (176-179) "Debrua preso" (Ferdinand Dospital)
 1926 (213-217) "Jauberriko Erramun" (Piarres Lafitte)
 1926 (273-278) "Harpeko haurra" (Piarres Lafitte)
 1926 (720-725) "Haur-eder I" (L. Leon)
 1927 (18-21) "Haur-eder II" (L. Leon)
 1927 (441-443) "Mariluz" (Zerbitzari)
 1928 (172-176) "Ispicho bat" (L. Leon)
 1928 (197-200) "Tomas Bixkarbide" (L. Leon)
 1928 (272-275) "Bihurriko medikua" (L. Leon)
 1928 (327-330) "Emozu gako" (L. Leon)
 1928 (390-393) "Arima herratii bat" (P.P.)
 1928 (422-426) "Pilotari xaharra" (Jean Elissalde)
 1929 (71-76) "Agosti eta Pheti" (Dominique Behety)
 1929 (199-203) "Bakotxak bere aldi" (Mayi Elissague)
 1929 (405-410) "Murtuts I" (P. Ithurralde)
 1929 (517-520) "Murtuts II" (P. Ithurralde)
 1930 (51-53) "Bakotcha bere lanetan" (Achigar)
 1930 (112-116) "Pellot Hendaiarra" (Erramun Oihenarte)
 1930 (455-460) "Arima herratiak" (Pette Chibero)
 1931 (42-45) "Anttoni Zokhogorri" (J. Berriondo)
 1931 (108-112) "Chemarti" (Dominique Behety)
 1931 (221-224) "Anttoni Zokhogorri eta Manech Bürüpelat"
 (J. Berriondo)
 1931 (457-458) "Bi murru choriak" (Simon Erramouspe)
 1932 (104-110) "Bochkaleten makila xarmatua" (L. Leon)
 1932 (205-210) "Oihal xuriarekilako gizona" (Arnaud Idiartegaray)
 1932 (402-408) "Allande Ordokidoi" (Dominique Behety)

- 1932 (504-510) "Kaloka eta Pupuñi" (J.B. Mageris)
 1933 (193-196) "Izebaren ordenua" (L. Leon)
 1933 (319-325) "Sarako mendietan" (P. Saratarra)
 1934 (19-23) "Amatchiren eltchegorra" (L. Leon)
 1934 (496-498) "Degro Parot degria" (Pette Chibero)
 1935 (301-303) "Harotza eta erretora" (S. Erramouspe)
 1935 (398-401) "Pettanen jukutria" (Jean Delgue)
 1935 (481-490) "Beltzuntzeko gazteluko gertakaria" (J. Baylles)
 1937 (210-219) "Artho Chouritzia" (Pierra Jaury)
 1938 (219-225) "Allande eta hiru astronomoak" (P. Larzabal)
 1938 (292-295) "Urthe on!" (L. Leon)
 1938 (296-301) "Bettirien lehen astia Zouhourteko olhan" (Pierre Jaury)
 1950 (46-53) "Mousde Küküllero deputatiaren hountarizona" (Jean Etchegoyen)
 1951 (24-25) "Garizuman su" (Berrizarte)
 1951 (249-253) "Antton eta Kayet" (A. Aguerre)
 1953 (145-148) "Barkatu... Uste nuen" (Zephuru)
 1955 (156-160) "Untzaren faltaz" (P. Larzabal)
 1956 (125-128) "Pako eta Pello" (J. Etcheverry)
 1956 (355-364) "Azular zaharraz" (Kondaira polli zenbait) (J.M. Barandiaran)
 1957 (367-371) "Etxekoak" (J. Etchepare)
 1958 (249-253) "Donadoa (J. Etchepare)
 1958 (347-350) "Choria eta sugea"
 "Lupien bisita"
 1958 (375-378) "Eiheraberriko zubi zaharra" (Piarres Heguitoa)
 1958 (379-381) "John de Cize-Gauez Gau" (Piarres Heguitoa)
 1959 (377-382) "Mendekoste gereziak" (Jean Etchepare)
 1961 (350-352) "Adin gaixtoa deitzen dena" (Ande Reño)
 1963 (57-60) "Ahatto bihotz beratcha" (Ande Reño)
 1963 (118-122) "Erran dautate" (Chimun Chori)
 1964 (86-94) "Urdea hil dugu" (P. Larzabal)
 1964 (252-253) "Aldudeko ixtorio xahar zonbait" (E. Bidegain)
 1970 (32-42) "Antxixarburuko buhamiak 1897ean" (J. Barbier)
 1970 (99-108) "Antxixarburuko buhamiak 1897ean" (J. Barbier)
 1970 (182-187) "Antxixarburuko buhamiak 1897ean" (J. Barbier)
 1970 (378-380) "Haurra eta xinaurria" (L. Aizaguer)
 1971 (236-254) "Har-uz-ka" (I) (Zephuru)
 1971 (303-316) "Har-uz-ka" (II) (Zephuru)
 1972 (129-133) "Larrazken eta Udaberria" (Etcharren-Lohigorri)
 1972 (341-343) "Baxenabarreko bi kondaira" (M. Gombault)
 1973 (7-23) "Azken elurra I" (Mikelau Ainerabelar)
 1973 (81-97) "Azken elurra II" (Mikelau Ainerabelar)
 1973 (147-160) "Azken elurra III" (Mikelau Ainerabelar)

1973	(243-252)	“Azken elurra IV” (Mikelau Ainerabelar)
1973	(275-288)	“Azken elurra V” (Mikelau Ainerabelar)
1973	(361-384)	“Azken elurra VI” (Mikelau Ainerabelar)
1974	(55-64)	“Azken elurra VII” (Mikelau Ainerabelar)
1974	(97-108)	“Azken elurra VIII” (Mikelau Ainerabelar)
1974	(365-370)	“Eskuina eta ezkerria” (P. Larzabal)
1976	(186-189)	“Eguberriko mirakuilua” (Eiherazaina)
1976	(305-310)	“Purruskeria batzu” (Hura ta bera)

OTOIZLARI BELOKEKO ALDIZKARIA

Hau hasi zen 1954an eta gelditu Xabier Diharce Afrikara joan zelarik azken urte hauetan. Hona hartarik hartu ipuin titulu batzuk.

Ignace Etchehandirenak

– “Agian ez egia”	26	340
– “Amaren harritzea”	32	459-460
– “Arnoa”	22	268
– “Arno ona”	33	483-4
– “Astoa baino astoago”	26	339-340
– “Axeria bere zepoan”	32	459
– “Ba ote?”	13	121-2
– “Bazka”	27	355
– “Behia kordatik”	50	27
– “Bi mañaterak”	11	100-1
– “Bi ohoinen artean”	51	39
– “Desertuan”	28	372
– “Deusik ez entzuten”	50	26
– “Ehun urtetarat nola hel”	36	556
– “Eliz-satorra”	91	32
– “Emaztea nausi”	24	303
– “Emazu bost”	24	308
– “Esnea eta gazura”	10	86-87
– “Ezin usa”	51	39
– “Ezkondua ala ez”	91	34
– “Garaziko xoko batean”	30	412
– “Ilargia”	27	365
– “Kalixtro eta Kanuto”	30	411-412
– “Kolera”	9	80
– “Kreaztuak ere”	50	26-27
– “Magnifikatean xuti”	22	268
– “Maite baino maiteago”	39	37
– “Mediku berri”	91	33-4

– “Onjo basa”	52	47
– “Pegar hutsa”	8	72-73
– “Sinestea eta zentzua”	33	483-4
– “Tipula buru bakarra”	52	47
– “Zahar joko”	37	580
– “Zaldia estekan”	52	47
– “Zeruko atean”	51	39
– “Zoinak merkeago”	31	435-6

Amattoren uzta (Mayi Ariztia)

(142 orrialdeko liburuttoa, erdia frantseserako itzulpena). Horgo tituluak:

– Mutil baten ixtorioa	10
– Atxular apezarena	18
– Atxular oraino	24
– Arotxaren ixtorioa	28
– Fede ukatu baten ixtorioa	32
– Mutil gaizo baten eta Birjina Maria...	36
– Isasoar baten ixtorioa	46
– Ama alaba batzuen ixtorioa	50
– Arttoren ixtorioa	62
– Hartz-kumeren ixtorioa	72
– Kamelu baten ixtorioa	88
– Gizon pobre baten ixtorioa	100
– Hiru anaia arriben ixtorioa	116
– Errege itsu baten eta hiru semeen	122

Murtuts eta bertze P. Iturralde (Elkar argitaldaria)

– Largo	87
– Etxeko borta	91
– Ezkilaren errana	95
– Konkorra	99
– Egia eta gezurra	103
– Dendariak	107
– Matalas	111
– Andere esposa gabeko ezteiak	117

Diarres Adame (J.B. Elissamburu) (Elkar argitaldaria)

Ixtorio Mixterio (Jean Barbier)

I. Laminak

– Laminak Senperen-Utsateko zubian	1
– Lamina eta otsoa	7

– Dominixtekun	11
– Laustaneko jauregia	15
– Lamin-Eltzea	17
– Mundarraingo Laminak	19
– Laminak Behorlegi-mendin	21
– Laminak Bazterretxean	23
– Laminak Lakharen barnean	25

II. *Jesus Jauna eta Jondoni Petri*

– Ogi jotzea	31
– Boketa	34
– Ogi-Ezpalak	36
– Ezkontzak	37
– Emazteki zirtzila eta emazteki garbia	38
– Emaztearen eta debruaren buruak	39
– Jondoni Petriren zaldia	40
– Orga uzkaillak	41
– Zaldi ferra eta gereziak	42
– Urre-zilarrak elorri xurian	44
– Espainia eta bakea	46
– Jainkoaren begia	47
– Onak eta gaixtoak	48
– Ihizko hesia	49
– Dafaila, astoa eta makila	50
– Harria eta behi ongarria	56
– Bi beso, bi zango, sabel bakar bat	57
– Trentekutxilo	58
– Erregina bat oihanean	63
– Kuiak	73
– Zazpigarren manamendua	74
– Bardotze	75
– Miarritzeko aintzira	76

Legendes du Pays Basque Illustr (Tillac)

– Meza mixteriozkoa	124
– Salbatoreko ganderailua	126
– Xaindia	126-127
– Tartaroa	127-128
– Haxko eta haren bi lagunak	129-32
– Erregea, tupina eta xixtua	132-134
– Artzaina errege	134-137
– Axeria eta jaun kapitaina	137-138
– Zazpi ohoinak	138-140
– Erraldia ahur hutsean	140

– Andre alferra eta kukusoak	140
– Berho guzien gainetik	141-142
– Hiru ixtudiantak	142-144
– Mutiko zozoa	144-146
– Marro beltz ardi	147-149
– Baigorriko aingerua	149-150

III. *Supazter xokoan* (Jean Barbier) (Klasikoak 16)

– Zikiro azpia	42-46
– Larrondo guardaren kurutzea	47-51
– Anpallatzerat, Martin	52-53
– Eguerriko kondaira	56-60
– Kauserak eta kruxpetak	61-78
– Botua... botu	79-82
– Alkate Jauna	83-86
– Piarresen galtzak	87-91
– Gaizo Piarres	92-96
– Gauden eskualdun (antzerki)	97-110
– Xintximariak	115-118
– Bederatzigarren astoa	119-122
– Zubietako debrua (antzerki)	123-144
– Xoane Mitrero	145-147
– Xoane eta Xaneta	148-152
– Iretsi... hortzak?	153-157
– Tori drago bat	184-187
– Sorginak (antzerki)	158-183
– Pedeiku bat pollita	188-190
– Ezkila xarmatua	191-195
– Jaun Erretoraren zapata	196-199
– Lohilakat	200-205
– Xilintxa sorgina (antzerki)	206-214

Har-uz-ka (*Zephuru*) (Xalbat Arotçarena)

– Nola aberastu zen Pettan Burumb	3
– Heustarreko aintzira	7
– Urre-ezpalak	10
– Lemonako zubian	12
– Petra-landan	14
– Senar-emazteak ta bixia	16
– Alkatea zeruko bortan	18
– Peru eta Maria	20
– Alfer Zin	22
– Aitabitxia	24
– Alaba eta alabaizuna	26

– Mendiendoren mutilak	29
– Doistuko xantrea	32
– Bixinaritzeko ostatuan	34
– Baigorriin, astoak astronomo	36
– Barkatu!... uste nuen	38
– Ohoina baino ohoinago	40
– Ikazkina eta herioa	42
– Gasnen ebaslea	44
– Berriatuko atabalaria	46
– Ezkont hadi... ezkont	48

Horra Belokeko fraidetelean gaindi egin ahal izan dugun bilketa larri baten berri. Beste asko ere izango ziren zerrenda horretan beharrak. Horiek dira lehen bilaketa batean eskuperat etorri zaizkigunak. Ahantzi ditugunez bestalde, utzi ditugu aipatu gabe beste batzu, ez jakinez non klasa, hala nola Piarres Narbaitzen *Kattalinen gogoetak*, Xipri Arbelbide heletarraren batzu, Junes Casenave, J.B. Etcheberry Donoztirikoarenak eta beste.

Ez ditugu ere kontutan hartu frantsesez kontaturik dauden Euskal Herriko ipuin eta kondairak, Guillaume Reicher Lapurdi Getariakoarenak bereziki, gure herriko ipuin hauen hitza edo hizkuntza ez zelako herri literaturan sartzen ahal alabaina. Aitortu behar da bizkitartean gureak dituztela horiek beren gustua, hatsa edo arnasa, erdaraz jauntzirik balinbadaude ere. Bestalde, seinalatzekoa da frantses itzulpenarekin publikatuak daudela Barbier eta Mayi Ariztiaren *Ixtorio-Mixterio* eta *Amattoren uzta*.

Beste ikuskizun batek ere klasifikatzen eta mugatzen du eman dugun zerrenda. Behar da ikusi nondik hartua den gure zerrenda: ez erakasle kurtso eta publikazio didaktiko batzuetarik, ez-eta intelektual maileko lanetarik, baizik iparraldeko agerkari herrikoietarik: etxe xoko eta sukaldeetan, neguko aratsez, denbora pasa bezala, guti irakurtzen duten aitona-amonek irakurtzekoak ziren papertxoetan hartuak maizenik. Hauetan daude *Almanaka*, honen egile *Herria* aldizkaria, Belokeko *Otoizlari* bezalakoak, herritar xoil eta xumeentzat eginak direnak orozgainetik.

Gure Herria batek bestelako maila merezi ote zuen? Bai eta ez. Hain luzaz iraunik, orain ixildua dugun aldizkariak (eta ez agian betiko!) harek ere hontan izan du naski, egundainotik, bere indarra: lurrari eta herriari beti hurbil dagoela, hainbeste ipuin, bertsu eta antzerki ekarriz bere orrialdeetan; idazten dugunek, ahal guziaz, herriari loturik egon behar genukeen bezala.

Horretan dugu hunkitzen hain zuzen gure ipuinen ekarketa eta baitezpadako lekua. Ez da gure ipuina hitz josteta bat, ez da denbora pasagailu goxo bat bakarrik, atsegabeen ahanzteko xoil-xoilik asmatua, nahiz hau

ere garrantzia haundikoa dugun denek noiz edo noiz. Mayi Ariztiak erakusten du bere hitzaurrean etxeko haurren atsegina ipuinak entzutean aratsetan etxeko neskatoaren ahotik eta asmatzerat uzten du ohidura horren eragina. Neskatoak (lehen) edo amatxik, edo amak (orain) haurrari lo egiterakoan kontaktzen dion ipuintxoak baliorik ez dauka iduriz, baina iduriz bakarrik. Egunez egun, aratsez arats, ipuinez ipuin, kondairaz kondaira, horiekin ere hazten, moldatzen eta apaintzen da haurraren izpiritua, modu batera eta ez bestera: gure herriko modura, gure euskaldun modura, hots, eta ez beste sorbideko batzuen modu eta moldera. Haur hura gero ere markatua izango da, ez da edozein haur izango, ez diote nolana hiko kontakizun, ixtorio, kirola mota ez ahusagailuk inarrosiko barrena baina gureek izango dute beti haren baitan lehenasuna, bera ttiki ttikitik haietaz hazia izana delako.

Gure zuhurtzia eta gatzia

Kezka haundi batean uzten gaituzte halere holako gogoetek: norat buruz doanetz ote gure gaurko euskal gizona, lehen ez bezalako giro eta hazkurritz delarik hazia; gogo-izpiritu-ametsetako hazkurri mota batzuez gabeturik ez ote den ote berea zuen hartarik husten ari gure gizona.

Itxurak eta azala badauzkagu bai beti, euskaldunarenak, euskaraz mintzo ere bai eta euskara beti ikasten gutarik askok (baina askok bakarrik, aldiz herri osoak?). Barreneko sendikuntza harek ditu kezkek ematen, ez ote denetz bere berezien hartarik bihotz gabetzen hasia: azala beti euskaldunarena eta mamia gero-ta erdaldunago, gero-ta atzerritartuago nolazbait, beraz ez bera, baizik beste bat... Kezka horri datxikolako bat zuen aspaldi, baina mintzaira mailakoa bakarrik hura, Basarri batek erakutsi *Zeruko Argian*. Oharturik hi-ka-ko hori galtzen ari zutela gaurko ainitzek herrian, hasi zen bera, erakustea gatik, artikulu batzuk hi-ka egiten “Nere bordatxotik” sailan. Berdin-berdina da, eta garrantzia haundiagokoa, gaurko euskaldunak ez euskaldun pentsatzea euskaraz mintzo eta euskaraz idatzirik ere. Eta hemen bazuten gure ipuinek beren zere-ekarria, berezia daukaten pentsaera eta zuhurtzia batekin, ez baitu beste izenik: euskal zuhurtzia edo euskal arima.

Ez beldur izan ordean zu, entzule edo irakurlea; ez uste izan lehengo gaztaina erretzaile eta talo egileen denborarat itzularazi nahi zaitugunik gaurko biziaren erdian. Lehengoak lehen ziren, gaurkoa da gurea eta hemengo garai eta bizian da gurea; baina gurea ginaukan zuhurtzia haren “hari” beretik nahi eta behar dugu gaurko zuhurtzia, eta biharkoa, gaurko sorkuntzatik biharko herria eginen duena. Horretarako, lehengoan galdurik ez gaitela egon baina lehengoan oroimena ere ez dezatela gal gure herriko umeek, hori eta hori da gure herriaren “haria” deitzen duguna.

Hona, azkenik, zertarat zoan gure solas xumea: badugula gaurko egunean guk zer egin, liburutegi xokoetan ez utziz betikotz lo eta mutu

gure arbasoek, aitatik semera eta amonatik ilobatxorat ahoz eta kontaketaz iraurarazi zuten zuhurtzia ederra: eder edo ez, hori da gurea eta horrek ematen dio bere egiazko edertasuna.

Ez dira, egia erran, indar eta balio berekoak gure ixtorio mixterio xahar guziak. “Zerbitzari” baten ixtorio xoragarri batzuek, bereziki idazkuntzaren literario mailan, ez dute beste askoren balio bera baina ez da beti, edo ez da bakarrik, letran eta estiloan gure ipuin zaharren aberastasan guzia, hemen erakutsi dugun bezala, nahiz ongi idatziak grazia gehiago balinbadu ere. Euskaldunen barnea, izpiritua, asmamoldea, eta nortasuna berdin, sala eta bero detzazkete mailik xumeeneko kondairek.

Hau da beraz dei bat gure ustez zenbaitek bederen pozik entzungo dutena: ager ditzen ager, gehiago, jada agertuak direnen gainera, gure ipuin zaharren berrargitarazleak eta ezar ditzen holako gaiak esku guzien menean, zinez plazaraturik, gure herri-ipuinak. Hainbeste baitira, hautu batzuk egin daitezke eta badauzkagu irakurleak bila dabiltzanak: erran dugun “hari” horren ez galtzeko batetik, gure mintzaira, herrikoitasun eskasez, hainbeste pobretzen eta hozten ari zaigun mende honetan. Euskararen irakurleak askotan xaharrak ditugula Iparraldean, hori ez dezaket uka eta eskerrak dizkiegu halere gure xaharrei, hauek baitigute orain artean “haria” hausterat ez utzi. Baina gazteak ere baditugu, gero ta gehiago gisa batez, euskara nahi dutenak, esperantza hori dugu herriko jaki onaz haztekoa guk egun, gerokoak geroko: bihar, geroak bereaz eginen du.

BIZKAIKO HERRI-IPUIN IDATZIAK

Donostia, 1992-III-27

Xabier Kaltzakorta

Aspaldi ez dela Orozkoko auzo batean ipuin batzen nembilela baserrietxe bateko atea jo nuen eta bertako ugazabak irten eta zer asmok nenkarren esan ostean hauxe erantzun zidan:

—Kanpoan hotz dago, ni ez naiz ipuintsua baina sartu epeletara!

Abenduaren hasierako egun hotz eta argi bat zen eta gogoan ondo josita daukat haize hozminak arnasa ere lurrundu egiten zidala. Baserriko nagusiak esandako modura baserrira sartu eta sutondoan jarri ostean eguarte guztian ekin zuten senar-emazteek ipuin kontari.

Harrez gero beti pentsatu dut ipuinak ez direla hotzaren lagun, puinak ez direla hotzetan esateko kontuak, ipuinaren babes, izatea eta ingurua berotasuna, hurbiltasuna dela eta berotasun hori sutondoko berotasun gozoa ezeze bihotzaren berotasuna ere badela.

Neguko egun hartan baserri atarian ipuintsua ez zela esan arren, sutondoraz gero ipuintsu bihurtu zen gizona sutondoko garretan dantzan dabiltzan pamerrial berriketariek aho-bihotzak berbaz bete balizkiote legez.

Jazoera horrek berbabidea emanik neure jardunaldi honetan Bizkaiko ipuinen berezitasun batzuk aitatu nahi nituzke eta azkenik ipuinok non aurkitzen diren adierazi, hau da nolabait esateko Bizkaiko ipuintegi idatzi bat osatuko balitz zein izango lirakekeen iturri nagusiak.

Lehenengo eta behin neure gaia Bizkaiko herri-ipuin idatziak da eta ipuin hitzak euskaraz eremu zabala dauka benetan. Kontuan euki dezagun ipuin hori hemeretzigarren mendean alegia esateko ere erabiltzen dutela idazle askok.

Aurretik daraman herri delako horrek hitzak daukan eremu zabala mugatzen du ezpai gabe, baina, herri-ipuinak ote dira, kasurako, Kirikiñok, Errose Bustintzak (Mañariko), Felix Bilbaok, Bitañok, Augustin Zubikaraiak, Juan Jose Arrizabalagak idatzi dituzten ipuinak?

Edota beste era batera galdera eginez Xabier Amurizak Bizkaian bildu eta era errazago batez euskara ikasten ari direnentzat baturatu dituen ipuinak euskal-herri ipuin idatziak ote dira?

Jakina, askotan herrian jazotako pasadizu barrengarriak dituzte ardatz nagusitzat, bestetan entzundako jazoerak ederturik agertzen dira eta Errose Bustintzaren kasuan berak entzundako sorgin-lami(n)a-lapurren istorio miragarririk euskera idatziaren era landuago baten bidez agertzen dira, baina kasu guztietan idazlearen lumak orraztuta agertzen direnez ipuinok herri-ipuinak ote dira? (1).

Guk hemen geure saiotxo honetan gordin-gordinik, idazlearen lumak orraztu gabeko ipuinak, ezpainetatik harako ipuinen berri emango dugu.

Ipuin deitzen dugun hori esangurarik zabalenean hartuko dogu, hau da, alemanak *märchen*, erdaraz *cuento maravilloso* eta euskeraz *ipuin mirengarri* edo *amandre ipuina* alde batetik eta *kondaira* edo *esaunda* eta *pasadizu barrengarri* eta *animalien ipuina* bestetik.

Hemen ipuin kontalariari emango diogu lehenetasuna eta ez idazlearen lumari nahiz eta askotxotan idazleak ipuin kontalariaren ipuina ederetzen edo itxuratzen duen.

Esan dezagun markatutako lorratzari jarraituz badaukagula aspalditxotik batez ere Bizkaian kontatzen diren ipuin moeta baten berri, esango genuke ipuin sail bat dela, pertsonaia nagusi biren inguruan matazatutako edo eraturako ipuin-saila, uste dut gehienok ezagutzen dituzuela: Peru eta Mari(j)aren ipuinak. Ipuin sailaren kontzientzia argi ikusten da, besteak beste, argitaratzen direnean askotan pertsonaia nagusien izenarekin argitaratzen direlako, gero emango dugun bibliografia aipamenean ikusiko dugunez.

Joan den mende hasieratik, barbarako, hona zer dioen Juan Antonio Mogelek Peru Abarkaren ahotik:

Seme bata eskolauba da, liburu zalia: badaqui erdera, ta eusqueratuten deuscuz, gaba igaroteco, iracurri dituban ipuinak, baña ipuin onac, garbi ta iñoren calte bagacuac.

Egoten gachacoz auac zabalic enzuten; ume chicarrac Peru ta Mari-jaren ipuin gatz bagaac enzun daruazan garrac. Lengo egun baten berac buruz icasita, esauscun ipuin chito eder abade batec imini ebana verba neurtu ta soñutubaz (2).

(1) Guk orain badakigu horiek erdi-ahozkotasunaren eremukoak ditugula, ez direlako gordin-gordin entzun bezala traskribituak, ikus LEKUONA, Juan Mari "Erdi-ahozkotasunaren literatur estiloaz", *Euskera*, 1989, 1, 17-44 orr.

(2) MOGEL, Juan Antonio: *Peru Abarca*, Bilbao 1881, 95-96or.

Beraren loba den Bizenta Mogelek ere antzerako berbak egiten ditu:

Umeago nintzanean berriz enzun oi nituen, zoro zororik, ta pozez erotuta, atso-ipuiak. Sinisten nituen eguia andi batzuek becela, *Peru*, ta *Mariaren* ipui farragarri, ta sustrai gabeac: enzunac enzunda ere, aspertu egin nintzan ta paquerik ematen ez nien atso gaissoari berriz ta berriz esateco alaco ipuiac. Au da aur guzien gaitza, edo zorasuna.

Orain bada, *londoric*, ta ondorengo onic ez cecarten ipui eroac ainbat atsegin ematen bazidaten, nere adinaren argiabarretan sartu baño leenago, cembat eztitu ez zan nere biotza iracurri nituenean gerora ipui onac? (3).

Osaba-lobak berba garratzak erabilten dituzte Peru eta Mari(j)aren ipuinak aitatzen dituztenean: *ipuin gatz-bagaac*, *ipui farragarriac*, *atso-ipuinac* eta alegiak, ostera, ipuin ontzat dauzkate.

Baina ez dira bakarrak izango era horretako eritzietan, hona, esaterako, Jaun Mateo Zabalarena ere:

“Baakit nik geure euskaldunak ipuinzaleak direala. Gogoan dot oraindi zelan umetan entzun eroaguzan aoa zabalik, eta adurra erigula, Peru eta Mariaren ipuin sustraibakoak. Oraingo oneek dira sustrai andikoak, mamin ederrekoak, eta on eta onura zabalekoak, alan balira geiago (4)”.

Añibarrok ere badauka bere hiztegian ipuinsail edo ipuinmota horien gaineko aipamenik eta hona Mitxelenaren oharrez jantzia:

“Humboldt-ek dioenez, eta 1800 inguruko kontuak dira, baziren Euskal herrian ezin konta ahala ipuin, zikloetan bereziak eta partituak. Bat bederak ba omen zuen, gainera, bere forma berezia. Ez omen zitezkeen behintzat itzuli zuten grazia galdu gabe. Zein zuen direlako zikloak eta nola kontatzen zituzte? Ez dakigu ongi, baina, nolana ere den, lor dezakegun jakitearen mugarriak hobeki landatuak geldituko lirateke, saioen bat edo beste eskaintzen bagenia.

Hor ditugu, esate baterako, Peru eta Mariaren ipuinak, eta Aita Villasante izan da, noski, azkenik horien berri eman duena. Irri eta haur gisa agertzen zaizkigu orain, baina bada argibide bat bederen besterik adieraz dezakeena. Edo ipuin horiek ez ziren inoiz oraingoan irudiko, edota 1800 inguruan idazten zuen norbaitek ez zekien ongi zer ziren Peru eta Mariaren ipuinak. Seguraski, gainera, ez zitizkion gehiegi axola.

(3) MOGUEL, Bizenta Antonia: *Ipui onac*, 1804, 10-11or.

(4) ZABALA, Juan Mateo: *Fábulas en dialecto vizcaíno*, argitaralpena klasikoak euskal editoreen elkartea, 33-34 or.

Behin baino gehiagotan hartu dut ahotan, Larramendik “Suplemento” -an dakarren “muerte, *balbea*” dela eta, harako Añibarroren hiztegi-ko pasarte hura: “Muerte activamente: c. erioa. En los cuentos de Peru y Mari, b. *balbea*. Muerte: c. eriotza” (5)”.

Badakigu, beraz, badirela euskal idazleen testigantza arabera Peru eta Mariarenak deitzen dan ipuinsail aberatsa eta duda jartzen du Mitxelena ez ote diren guk ezagutzen ditugunetatik apur bat desberdin. Ipuin horienganako muzin eta erdeinua mende honetan ere erakusten du Azkuek:

“Beste zerbait. A) Eriak ipuinai, geien geienai beintzat, eztie izenik emanten Baizkai ta Gipuzkoan maiz entzuten da ipuin izentzat *Peru ta Maria*. ¡Amaika Peru ta Maria entzun ta esan ere izango genituen umezaroan!

Izen ofegaz bi baizik ez tira ageri gure liburu onetan. Beste guztiak aurkeriatxoak baizik etziran (6)”.

Hau da, Azkue handiak bere 241 ipuineko bilduma ederrean bi ipuin besterik ez ditu ekartzten besteak haurkeriatxoak direlakoan.

Ezagutzen dugun Peru eta Mariaren lehen ipuina joan den mendekoa da eta *Euskalzale* aldizdarian agertzen da esandako ezaugarrien berri berriro emanez:

“Irakurburu (Peru ta Maria) onegaz ants*inako ipuin geienak, geienak gatz bagadoak, egiten zirean. Ipuin au Markiñar agura zaar batek geuri esanikoa ta gure irakurla guztien gogokoa izango dala uste dogu (7).

Beraz esan dezakegu ipuinsail hau ez dala papereratu, ez dela aintzat hartua izan, oraindik ere paperera agertzeko ohorea ez duela izan. Hala eta guztiz ere aurki daitezke sakabanatuak mordoskadatxo bat, hona hemen non aurkitzen diran”:

“Peru ta Mari”, *Euskalzale* 1989, III, 13-14, 23-24, 31or. (8).

“Tira Peru”, *Euskalzale* 1897, 28a eta ipuin bera “Urkiolako Igarlea” *Ipuinak*, Editorial la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1968, 22-40or.

(5) MITXELENA, Koldo: “Euskal hizkera eta Euskal neurkera” *Euskera* (2.aldia), XXII, 1977, 721-23or. eta *Sobre Historia de la Lengua vasca II* Donostia, San Sebastian 1988, 704-712or.

(6) AZKUE, Resurrección María: *Euskaleñaren Yakintza II* Cuentos y leyendas, Espasa Calpe, 14or.

(7) IZENIK BAGE: “Peru ta Mari” *Euskalzale*, 1989, III, 13-14, 23-24, 31or.

(8) Ipuin hau Azkuek (semea) idatzia dela esan genezake, nahiz eta oinarria herri-ipuina dela argi ikusi. Idazlearen lumak edertua dela argi ikusten da. Azkue aldizkariaren zuzendaria izan zen eta berak sartu zuen bere izenik jarri jabe, baina *Ibaizabal* aldizkariaren ere ipuin bera agertzen da (*Ibaizabal* 2. urtea 67gueia, 2, 2.urtea 68 gueia, 2urtea 69gueia) Eketa izengoitiarekin, eta izengoiti horrek egilearen izena salatzen digu: Resurrección María de Azkue. Aita Onaindiak ere Azkueren ipuinez egindako bilduman ere agertzen digu ipuin bera.

Azkue, Resurrección María: *Euskaleñaren Yakintza II.*

“Peru eta Maria”, 290-293or., n.º 102.

“Peru eta Maria”, 294-295or., n.º 102.

Euskadi, 1932, 5-7, Biltzailea: Ete.

Elkorrazpi: “Peru eta Marixe”, *Karmel*, 2, 1970, 70-73or.

Pertika, Jon Martin: “Peru eta Marixe”, *Egan*, enero-diciembre, 1972, 65-70orr.

Urügüena, Mari Karmenek bildu eta transkribatua, *Idatz eta Mintz* aldizkarian, n.º 15:

“Peru eta Marixa”, 24-25or.

Idazkera liburuan Udako Euskal Ikasturte ariketan-4.

“Peru eta Marije”, 97-98or.

“Peru eta Marije”, 105-106or.

Ipuin sailik handiena Teri Ibarrolak kontatu eta Aita Villasantek *Aranzazu* aldizkarian agertua da, “Euskalerriko ipuiñak” sailean. Idatziz agertzen diren ipuinok magnetofono hartuak dira baina Peru eta Mariaren ipuinak aspaldi kontatzaile honek beronek grabatuak ditu diska batean Juan Sanmartinek gogoratzen digun bezala (9):

“Peru eta Marixena”, *Aranzazu*, 1964, 10-11or.

“Peru eta Marixe”, *Aranzazu*, 1964, 23 (54)or.

“Peru eta Marixe”, *Aranzazu*, 1964, 30 (222)or.

“Peru Londresen”, *Aranzazu*, 1964, 31 (351)or.

“Erbi Jakituna”, *Aranzazu*, 1965, 23 (87) - 25 (89)or.

“Orratz, orratz, orratz...”, 1965 24-25or.

Peru eta Mariaren ipuinak ardaztat arturik *A.S.J.U.*, 1985 urtean ere Jesus Antonio Cid eta Joseba Andonio Lakarraren lanak ikus daitezke. Zubikarai, Augustin.: *Peru eta Mari gureak*, Argitaldaria Gaubeka, 1985, 224or.

Liburua hogei ipuinez osatua egon arren ez dira guztiak Peru eta Mariaren ipuinak, azken aurreko ipuina baino (10). “Peru eta Mari ondarrutarrak’ delakoa, ipuin hori ipuin bildumatxoa da, hona hemen zatiak:

a) Peru umezain.

b) Peru amugiña.

(9) San Martin, Juan: Horrelako ipuinez, Peru ta Mariarenekin, Teri Ibarrola aulestiarak bi diska argitaratu zituen Columbia etxearen bidez, duela dozenaren bat urte, eta haur euskaldunek harrera ona egin zioten. Merezki lukete berriz argitaratzea. “Ipuinen eremua (II)” 1979-VII-2. *LANDUZ gure herriko gauzak* 213 or. Gipuzkoako aurrezki probintziala 1983.

(10) Hona idazleak emoten dauan azalpena: Gure erria ipuinez beteta dago. Zeiñek gogoratu ez bakoitzaren umetakoak?

Kezka barik gebiltzanean, atsegiña billatu ni izaten ba gendun, edo bare-aldia, zelan gura ez kezketan ia itota eta usterik gitxienean atsekabez beteta itxartu eta lotaritzen garean denporetan?

- c) Peru kanposantuan.
- d) Mari antxoei burua kentzen.
- e) Peru eta Mari errietan.
- f) Uretatik ataraten.

Gipuzkoako euskeraz gutxiago aurkitu ditugu baina: *Etxebarria*, J. M.: "Legazpiako Telleriarteko ipuinak", Anuario de Eusko Folklore.

Baina Peru eta Mari(j)(a)ren gainean ez daude ipuinak bakarrik, Peru eta Mari(j)(a) batez ere senar-emazte ganoregabekoen eredu txarra direnez erretrauetan eta kopletan ere ikus litezke izen biok uztartuta, kasurako, jarri ditzagun Azkuek dakartzanak:

Maria bakarrean

- 125. Alper da Maria makilatu, ezpada berez biurtu.
Alper da Maria makilatu, berdin berez behar du.
Uriartek azken esera hau batu zuen baina "berdin" barik.
Arpel da Maria makilatu, ezpada berez bedinkatua.
- 149. Bein Maria elizara eta bertan eperdiaz altarara.
- 152. Beti Maria goruetan bear eztiran orduetan.
- 182. Gure Mariak ohiko ariak.
- 196. Iru biko, Maria zulo biko.
- 200. Lar dira Maria gona bi; erantzi bei batorri.
- 208. Mari eder bistako, bat ere ez geroko; espartin zuriak papez, zuria denean baterez.
- 210. Mari bitxigina, sua da ogigina.
- 213. Maria gurea gorule gaizto, aren atofeak zulorik asko.
- 214. Mari gurearen bafiak ezerbere ezak gustiak.
- 215. Maria makilatua, berez bear dafatua(sic).
- 216. Maria, ofatz eta haria.
- 217. Maria zelako, odolkia alako.
- 218. Mariena, atzetik dandaña dariena.
- 124. ¡Ai Peru Peru! beti su alpeña; etxatzu faltako alkondara zafa.
- 151. Bete betean, Peru atean.
- 161. Egin eginean Peru atean.

Peru eta Maria uztartzen dituztenak:

- 232. Nolako Maritxo, alako Perutxo.
Nolako Mari, alako Peru.
- 233. Nolako Peru, alako Mari (11).

Lengo ipuiñak ametsetan sortuak ziran geienak.

Gaurkoak, bizitzako irakatsietatik aukeratuak dira.

Batzuk bizi egin doguz eta gure artean ezagutu. Ikusi eta ikasi. Eta esan, edo ta idatzi.

Nai eta negar egitekoak gertatu, atsedena ekarten dautse gogoari kontakizunak.

Origaitik eta orretan dator gaurko *PERU ETA MARI, GUREAK*, liburu au. 4or.

(11) AZKUE, Resurrección María: *Euskaleñaren Yakintza*.

Azkueren bildumatik gainera beste esaera bilduma batzuetan ere aurkitu daitezke:

Amá ta aité
Pèrú ta Marije (12).

Inoiz edo behin esaera artean agertu arren ipuin puska zentzu gabea dirudi, hau da bere testuingurutik ateratako esaldia ikus esaterako honako hau:

“Ene Marija, ondo da bata bestiagaz. Ene Peru, doyela mutilla kalabaziazagaz (13)”.

Baina jakina ez da derrigorra Peru eta Mari uztartzea holako erre-frauetan. Bizkai-Gipuzkoetatik kanpora beste bikoterik ere aurkitzen da:
231. Nolako Juantzar, alako Martizar.

Dantza koplá ezaguna eta *Euzkadi* egunkarian lo-kantatzat agertzen dena esaterako:

At*it*a ta amama
basora jua dira.
azkoria galduta
asafatu dira.
Amamak at*it*ari
belafit*ik tira,
at*it*ak amamari
kopetetik tira,
alkáfenak dira-eta
konponduko dira (14).

(12) UETENA TALDEA: “Bermeoko esaerak, atsotitzak, hitz jokoak eta kantak” *Bermeo*, 6. 1986-1987 115-135orr.

(13) LARRAÑAGA, Eulogio: “Refranes y dichos populares” *Anuario de la sociedad de Eusko Folklore* 1921 54or.

(14) ZALDUA, Miren Aguíne “Euzko Erri -Jakintza” *Euzkadi* Abuztuaren 13 a 1932 6or. Lo-kanta haueetatik gehien gustatu zitzaiona Lauaxetari azkena izan zen hona hemen olerkariaren oharra: Azkenengo abestitsu au polit-polit*a dozu. Olako asko batu biar doguz, ¿Lagunduko dauskuzu, ezta? Abefiaren onerako dira -ta. Efiko atsuakin ibili igande afatsetan, ¿bai?, eta ikasiko dozuz abesti txukunak-*Lauaxeta*. Op. cit.

Aizkora galtzea eta haserretzea koplá askotan agertzen da hona hemen esaterako Eulogio Gorostiagak dakartzanak:

80 Atsoa ta agurea,/Etxe txiki baten,/Agoardientea saltzen/Pitxer txiki baten.

81 Atxoá ta agurea/Biek egufetan/Askorea galdute/Dabis bafiketán. Batek baino gehiagok *berriketan* ulertuko luke hizketan baina hona beraren itzulpena:

Anciano y anciana/Los dos por leña (han ido);/El hacha perdida/Andan riñendo (después que han perdido), Gorostiaga Eulogio: “Canciones coreográficas *“Eusko Folklore”* 22-23or.

Eta Augustin Zubikaraik dakarrena:

Peru eta Mari
biak egurretan
aizkorea galduta
biak errietan! (15).

Hona hemen *Euzkadi* egunkariko dantza koplak bat:

Dantzan, dantzan
dao (?) Peru,
Peru ta Marije ezkondu.
Peru ta Marijen eztegubetan
arto berua jan dogu (16).

Eulogio Gorostiagak ere bildu zuen antzekorik:

—Iru arkondara dituzu, Peru.
—¿Non dodaz ba, Marie?
—Soñen daukozun zartxo ori,
eiteko dutzudan bafie,
eta irugañena egiteko,
kaxa zañean azie (17).

Baina herri-kopletatik kanpora ere izan dira Peru eta Maria gaitzat harturik bertsoak sortu dituzten idazleak ere guk hemen biren aipamena besterik ez dugu egingo bata Kepa Enbeitak, Urretxindorra (*Euzkadi*, 1915-IV-13) eta Bizargin bat izengoitiz Ibaizabal 2 urtea 63 gueia2, 3or.

NON AURKI LITEZKE EUSKAL-HERRI IPUINAK

Hemeretzigarren mendean era bateko eta besteko ipuinak ahorik aho ugari dabiltzala adierazi arren euskal idazleek eta atzerritar euskalza-leek ez dugu aurkitzen ipuina gordinik, hau da apaingarriri gabe pape-rean bilduta. Joan den mende amaieran Euskalzale aldizkarian agertzen diren ipuinik gehienak idazle--ukitua daukate. Behin bakarrik aurkitu dugu ipuin bat norbaiti batua edo norbaitek kontatua dala. Inoiz kontalari baten ahotik batutakoaren itzulpena ere agertzen da esaterako Wentworth Webster-ek Lapurdin batutako ipuin baten bizkaierazko itzulpen

(15) ZUBIKARAI, Augustin: *Peru eta Mari, gureak* Gaubeka irarkola 1985, 195or.

(16) L'tar K.: *Euzkadi* 8 noviembre 1932 Uafa-"Ama zeuriak neuri" deritzan bertzua, Lektion musika politagaz safi entzun dot.

(17) GOROSTIAGA, Eulogio: "Un aspecto de la vida popular en el Señorío de Vizcaya" *Euskalerriaren alde* 1929 Tomo XIX 345-346 or. "Al reunirse los vecinos a deshojar las mazorcas de maíz, allá en otoño, se entretienen con berso beñiak; se oyen curiosos diálogos, y de vez en cuando algún cantar como éste.

bat agertzen da (18). Ipuintzat agertzen diren ia guztiak izenpetuak dira. Mende honetan ostera aldizkari eta liburu batzuetan sakabanaturik argitara eman diren Bizkaiko erri-ipuin gordinak, ezpainetatik harakoak non aurki litezke? Ez da lantxo honen helburua idatzitako Bizkaiko herri-ipuin guztien topalekua ematea, pozik geratuko nintzateke ipuinik gehien nundik norakoa emongo banu, hau da Bikaiko ipuintegi osatzeko bidea emango banu. Jakina da liburu iturri nagusiak Azkueren *Euskalefiaren Yakintza II* eta Barandiararanen idazlan osoetako bigarren liburua direla (jakina bigarren tomotik gainera ere agertzen dira beste tomo batzuetan baina ez neurri berean); baina horietatik aparte hona hemen beste iturri batzuk:

Azkue, Resurrección María: "Lamiak Euskalefian", *Euskera*, 1927, n.º 8, 91-115or.

Rollo, William (1892-): *The Basque Dialect of Marquina*. Amsterdam: H.J.

Paris, 1925 (XI-105-27-24 pp., 25 cm).

William Rollo eskoziarra Markinaldean bi udalditan izan zen eta bertako euskararen gainean egindako ikerketan Markinako euskeraz etnotestu eta ipuin batzuk batu zituen. Azkuek eta Rollo euki zuten eztabaida hizkuntzaren gainekoa izan zen (19), horrezaz ostean Azkuek ederretsi zien Rollok batutako ipuinei (20). Hona hemen batu zituen testuen zerrenda:

- a) Markiñeko errixe.
- b) Ezkontse bat.
- c) San Migel Arretxiñakue.
- d) Alarabie, gigantien eta gison- jatallian ipuñe.
- e) Euliski giantie.
- f) Lamiñek.
- g) Lapramendi atsue.
- h) Marixe Kobauko.
- i) Barrueta-torreko arrtulaue.
- j) Atxondoko neskatillie.

Guzti hauek, esan dugunez, Markinako euskararik ederrenean daude batuta, batzuk deskripzio hutsak dira, esaterako, kontatzen da zer nolako herria den Markina, nolako harriak diren Arretxinagakoak eta abar, baina, Lamina ipuin eta Maria Kobauko horretaz landa interesgarriena nire ustez berak *Alarabie, gigantien eta gison- jatallian ipuñe* eta *Euliski gigan-*

(18) "Antxinako ipuin bat" *Euskalzale* 1989 II 283or.

(19) "Contestación al juicio crítico del Señor Resurrección María de Azkue respeto de *The Basque dialect of Marquina*" *RIEV*, 1926, XVII, 620-623or.

(20) AZKUE, Resurrección María: "Lamiak Euskalefian" *Euskera* 1927 n.º 8 91-115or. h o.

tie direlakoak dira. Biak daude Markinan batuta eta badago bategandik besteagana alderik. Bata: erraldoi edo digante gaiztoa eta begibakarra da eta bestea ona eta mesedegilea. Erraldoi begibakarra gaiztoa da *gison jatallia* edo *gison jaillea*, erraldoi horren berri badaukazue jardunaldi honetan kontatu izan delako, baina begibakarra izateaz gainera badu beharbada berezitasun handiago bat: hanka bakarra dela eta euria egiten duenean hanka jaso eta estalgarrizat darabilela, era honetako erraldoiak nekez aurkitzen dira euskal ipuinen artean eta Juan Gorostiagak badu argitasun haundi bat honen gainean, hona hemen beraren hitzak:

“ALARABE, monstruos, genio de la lluvia.

Leyendas de Marquina de Vizcaya. Monstruo de ‘un solo pie’ que cuando llueve lo levanta y se guarece bajo él. Interferido con el cíclope ‘de un solo ojo’. Tiene traducción vasca de EULIZKI (Eul-residuo de EURI ‘lluvia’ a cf. EUL-ANTZA en la misma Marquina), pero la etimología popular le ha convertido en ‘mosquero’ tragador de moscas, pues agachándose sobre sus ‘dos pies’ colocados en las montañas vecinas traba las barcas, como si fueran moscas (EULI ‘mosca’).

La palabra proviene directamente del español ALARABE —no de ALARABI en árabe mismo—; la forma ALARABIE de Marquina supone un ALARABE-A y no ALARABI-A, como mal se interpreta.

De tales monstruos también hablaron los grecolatinos, pero esta vez se trata no de marinos de mares afrinos, sino de Vikingos que asomaron sentados por un solo pie. El HURACAN de los Mayas es de ‘un solo pie’ como el TEZCALIPOCA de los Aztecas también de un solo pie, mientras que el ‘terremoto’ era ‘de dos pies’.

Adam de Bremen recoge en estos relatos nórdicos y dice también como Hispanos (¿árabes?) y Griegos acudían a las islas de los oráculos como Kurlandia. Nótese que también en Grecia el genio de la lluvia es ‘el árabe’ (21)”.

Alarabe honen berri ere Barandiaranek ere ematen du hona beraren hitzak:

“En las cavernas abiertas en las desnudas peñas de los montes vascos vivía en otro tiempo Tartalo, monstruo antropófago de un solo ojo en la frente, o el terrible *Alarabi* de las leyendas de Markina, de un solo pie de forma redonda que, levantado en el aire cuando llueve, le sirve de paraguas (22)”.

(21) GOROSTIAGA, Juan: “El fondo primitivo de la lengua vasca” *F.L.V.* 1982 116or.

(22) BARANDIARAN, José Miguel: “Nacimiento y expansión de los fenómenos sociales” *Anuario de Eusko Folklore*, 1924, 169or.

Barandiaranek Alarabe(23)-ren berri Rollok bere lana argitaratu baino urte bete lehenago ematen du, hau da, 1924an baina zorritzarrez ez du ematen euskarazko ipuinik. Zeintzuk dira beraz erraldoi horren gaineko ipuinak?

Nik bi herri-ipuin ezagutzen ditut bata orain arte esandakoa eta bestea Aita Villasantek Markinan bertan batua eta *Aranzazu* aldizkarian 1965an argitaratua:

Ipuinen artean nire ustez ederrena eta interesgarriena erraldioen gainekoa da, ipuinotan erraldoi biren berri ematen delako: bata erraldoi edo digante gaiztoa eta begibakarra da eta bestea ona eta mesedegilea. Hona hemen William Rollo-renak:

ALARABIE, GIGANTIAN EDO GISON-JATALLIAN IPUÑE

“Sekendixokò medixen, Marrkiñeko lurraldien bisi san gison bat, gison-jallie, Alarabie esatejakona. Anka-bakarra ta begi-bakarra san, eurixe sanien bere oñas estaltxen san. Arrtsañe ta arrtaldi aundixan jabe san. Kobau baten bisi san eta kobauan atetsat arri aundi bat euken. Inguruko billurgarrixen san Alarabie gison-jallie salako. Bein, gison errbesteko batek Sekendixoko menditik joyela aurrrkit*uban Alarabie arrdi Sañen. Errbestekuek, gison aifñ aundi ta itxurabakue ikusirik, billurrute gatu san. Alarabiek ikusibanien gisona besuas ‘onako’ bat eitsen ber onda juteko. Iker--ikera eldu san gisona Alarabiana. Onek aind*ueutsen arrdibatsen ea etxa eruten laguntseko, gero alkarras apaldukobela ta. Alantxe einben. Sarrtuxit*uen arrdixek kobauen, itxi ban Alarabiek atie arri auyndixas eta ai san aparixe gerrtetan. Ene! errbestean ikerie, ikusibanien Alarabiek gison-ankie burrdutsixen sarrtute sugañien ipiñibala erretan!

Orrduen esaban beretsat: ‘Onek gisaragixe jaten dau ta siurr neu be ilgo nau’. Alarabiek ostera beutsen anka –erretiai, eta beifñ errebanien ataban maire ea burrduntsixe kendute asi san setsen. Errbestekue saifñ euen; eta Alarabie albora begire euen baten, arttuban burrduntsixe ta tsimistan sarrtutsen begi bakarretik eta biskorr sarrtu san arrtaldixen. An

(23) ALARABE da itxura guztien arauera hitza eta ez Alarabi Mitxelenak BAP 1960 378-379 dioenez: *Tartalo es tartaloea*” el tártaro” y *alarabi* (véase p. ej. W. Rollo, *The Basque Dialect of Marquina*) alarabie “el alárabe”. Hizkuntzaren gaineko argibide guzti hauek biltzen ditu Oratariko Euskal Hiztegiak Alarabe hitzean: “El terrible *alarabi* de las leyendas de Markina, de un solo pie de forma redonda (como los esciápodos clásicos) que, levantando en el aire cuando llueve, le sirve de paraguas JMB AEF 1924, 169.” Alarabi(e)” BAP 1969, 379.

Etim. Cast. alárabe “hombre inculto o cruel!” además de “árabe”. BAP 1960, 379. JMB Obras Completas I 22s (Marquina, Arratia). No es alarabi, aparentemente indeterminado, como sugiere JMB. Se usa siempre con art. -arabi<-bie<-bia<-bea.

ebillen Alarabie itsutute miñes eta amorrus garrasi baten, jo batera ta bestera erbestekue atrrapau naixen, bañe esiban. 'Arraixuoi! atrrapau-kaut ba' esanda Alarabiek, sabaldu ban atie. Arrdixek asi sien bananbanan, oi ben les, urrtetan eta Alarabiek, atien jarritxe arrtsesit*un bananbanan eta jaurtsesit*un kampa. Jakin banien erbestekuek Alarabian asmo okerra pentsau ban arrdi narrus jastie; eta kobauen esegitxe ainbat arrdi narru euen les, laster arrdi narrus estaldusan. Gero sarrru san arrdiden erreskadan eta lau oñien eldusan ateraño.

Alarabiek txarrik susmau barik arrtuban gisona ta arrdixe salakuen jaurrti ban kampa. Orrait*o bota ta berrtatik konturatu san arrdixek bañe astunaue sala ta esaban; 'ontse galdu nok, oixe isok neure arerixue'. Desesperaute sarrru san kobauen. Errestekuek arrtutesan arrdi gustitek eta Alarabie goses kobauen il san."

EULISKI GIGANTIE

"Antxiñe Markiñen gison aundixek eisien, batesbe bat Euliski eritxona ta Xemeingañien bisisana. Diñunes, Euliski egarri sanien anka bat Oisen eta bestie Maxen ipiñit*e itxosuen ure erateban.

Euliski (bere isenak diñunes) euli atrrapatsallie san. Beñ oiban les ur erata joyela ikusiban Debako itsosaldien baltsunetsu bat eta eltxon bat salakuen-Jesus baten-iruntsiban... txalupa aundi bat gison da gusti. Euliskik selako burue euken ondo agiride burue Xemeingo Elixako orrmonduen atsunde goiko bentanatik begi batas abadie ikustebalako mesie entsun gure banien.

Beste bein Marrkiñeko arotsak aits tantai bat bota ben gabi-arrdatsa eit*eko eta Euliskik gau aretan lotan euela iruntsiban gabi-arrdats-geixe eulixe salakuen. Urrengo egunein arotsak junsien tantaixe ekarrta baño sorunak eiñ arren, esan iñun agiri. Joben gero Euliskiñe onek sure nun euen etekixen jakit*era; Euliskik besteik esekixen gausan bat lotan eulixe zalakuen iruntsibala baño. Au entsun banien susmauben arotsak biserr arttien eukikobala tantaixe ta junsien Marrkiña kodoñak ekarrta Euliskik biserra ebateko. Iserrdis siets busti arte jarrdun arren araso onetan eta ogetamarr karabisentsat erregarrixe biserretan ebai arren, eseutsen topau aits tantaixe. Orrduen esaban Euliskik; 'itxiresue mutillak apurr baten, prrakak erasta najoyek eta etorri sait*ese bixerr; bierr-bada...' Alantxe einben arotsak eta urrengo egunien topau ben gabi-arrdats-geixe, Euliskik eulixe salakuen iruntsi bana.

Marrkiñarrak burruka gogorra beste erri batzugaz euken. Marrkiñarrak sintso jo arren, arerixuek asko sielako edo, estu ta larri aurrkitse-sien. Egun baten jakin ben koluna osue Oisen sierr etorrela Marrkiñeruts eta serr egiñ esekixela badoyes ariñ-aringe goiko metala Euliskii esata len-bai-len ata eixesela egoera larri aretatik, berak jasoalako saku urrie emongeutsela ta. 'Es billurrtu mutilla', diño Euliskik, 'laster eingu-jauu orrena'. Oinkada txiki batsa eldusan Iderra! jansit*un an inguruen

euesen okanak asur da gusti, ta andik orrdu bata, arerixuen kolunia agerrtusanien Errdotsaldien, arrtuban Euliskik arrnasa luse bat eta ara nun urrtetan daben beragandik segiduen eta bat-batera axe bolada ikera-garri batek okan asurrekin nastien, eta arerixo gustixek, orrbel igerrak ego inderrtsuas les, etorri sien baño arinau surrumilluen junsien Oisen sierr aruts ...estakigu noraiño.

Marrkiñarrak poses birrlaraute, Euliskii berie emonbijakola ta, idi narru bi alkar josit* einben saku aundi bat eta urres beteta emeutsen Euliskii. Onek atsamar batas jasoban urre sakue ta geixa eskatu barik junsan goiko metala.”

Honatx Villasanterena:

“Markiñen lenago zan jentil bat. Eta beti bizi zan bera euliyekin, bierrik be ezeban egiten-da. Euliyek atrapau ta euliyek jan, ta lo egin Xemeingo elizako zelayen etzunda. Ta mezie be entzuten eban zutunik plantaute. Bentanie baiño gorago, andiyague zan, eta etzunde be eguela bentanatik ikusten eban altarie, ta andixik entzuten eban mezie.

Ta egun baten ekarri eben Ondarrura barkue egiteko killa aundi bat, arbola aundi bat. Ixango zan ba iru bat metro kubiko edo gitxie-nien. Ta illuntzien jun ziran etxera karreteruok. Eta biyamon goxien jun zien aritz ori, arbolori Ondarrura eruteko sei buztarri idi, ta ezeben arbolarik topau; baiña Euliski an eguen etzunde zelayen lo. Ta pregun-tau eutsen ia an ikusi ete eban alako arbola aundirik edo. Eta kontestau eutsen ezekiyela: an euli moltzo bat edo berak tragau ebala, baiña ezebala arbolarik ikusi berak. Ta orduan pentsau eben beran bizar artien eukiko ebala Euliskik ezkutauta arbola aundiyori. Eta iru gizonek bost egunien segakin, godaiñekin jardun eben beraan bizarrak ebaten, eta alan da guzti be ezeben topau. Eta orduen Euliskik esan eban ia berak euliyek jan zittun lekuen igual jan ein ixango ebala arbola andiyori; eta orduan asi zan beran bierrak egiten eta an asi zan arbola andiyori urteten. Eta gero eruan eben Ondarrure euren arbolori.

Ta beste baten Euliski jun zan Debara eta Deban ikusi eban txalupa bat itxoso egalien. Eta iru gizon egozan barruen, eta begitandu jakon euli moltzo aundiye zala, eta danak iruntsi ebazan kopau baten.

Eta gero ostera be etorri eta or ebillen Markiñe-aldien betiko moduen. eta markiñarrak euken desafiyo bat durangarrakin. Eta durangarrak asko gizon geyago zelan ziren, ba markiñarrak billur aundiye euken, markiñarrak ilgo zittuela eta Markiñegaz jabetuko zirela. Ea orduan jun ziren Euliskigana esaten arek durangarrak domiñetan bazittuen edo arei geiyago egiten bacutsen, iru idi narru bete urre emongo eutsezala. Eta Euliskik azetau eutsen: Baietz. Baiña orretarako esan eutsen ekarteko berari an inguruan egozan okaanak, keixak, eta azurre euken frute guztiyek. Eta iru egunien egon zan jan okaana, jan keixe, ta jan ta jan. Lepa-otzarakadak jaten zittuen.

Eta preparau zan durangarrak etozenerako bera an Irurldekue esaten deuten lekuko kamiñuen. Eta durangarrak andik aurrera eguen

Errota esaten deutesen lekuen bera etorri biar eben. Eta an eguen Euliski zai noz argittu durangarrak goittik bera. Eta durangorrok asi zienien mordo andiye, erdiyek inguru edo gitxi gorabera, asi zan Euliski zai noz argittuko durangarrak goittik bera. Eta durangarrok asi zienien mordo andiye, erdiyek inguru edo gitxi gorabera, asi zan Euliski bere agotik, berak barruen eukezan azurrek ametralladorak balire biño be indar andiyagoaz eta zorrotzago botaten. Eta durangarrak, erdiyak baiño geiago bertan ilte itxitten zittuen. Eta bestiak, bizirik geratu zirenak, jun ziren atzera Durangora.

Eta gero markiñarrak orduen iru idi narrukada emon birrien, bat emon eutsen, idi narrukada bt. Eta esan eutsen: 'Konforme zaz orrezag?'. Eta: 'Bai, conforme naa'. Artu ta bota beran lepora esku bataaz, eta jun zan atzera elizondoko zelaira, bera lenago egoten zan lekure."

Ipuin biak Markinaldean batu ziren bata Barinagan eta bestea Urberoagan baina kasu bietan Markinako auzo bitan. Ipuinok (zehatzago esan esaundok) batu ziren garaiari bagagozkio berrogei urteko tartearekin bildu ziren, lehena 1925an argitaratu zen eta bigarrena 1965an.

Kasu bietan izen bera dugu Euliski eta bietan esaten da zergatik deitzen den horrela, euli hitzarekin zerikusia duelako, alegia (24).

Erraldoi edo jentila zer nolakoa den neurritz edo kaizuz jakiteko hainbat argigarri ematen dira:

A lehen ipuina)

"Euliski selako burue euken ondo agiride burue Xemeingo Elixako orrmonduen etsunde goiko bentanatik begi batas abadie ikustebalako mesie entsun gure banien."

B bigarren ipuina)

"Ta mezie be entzuten eban zutunik plantaute. Bentanie baiño gorago, andiyague zan, eta etzunde be eguela bentanatik ikusten eban altarie, ta andixik entzuten eban mezie."

(24) Juan Gorostiagaren ustea irmoagoa dela dirudi, hau da badirudi Eulizki curi hitzetik datorrela eul- konposioan ikus Mitxelena *F.H.V.* 16.7. puntua 317or. dena dela eulizki hitza Azkuek dakarrenez: Euliosto (Gc,...), Eulizki (B-g-i, G-bid), elorri (B-a-mañ), moaquero, émouchoir. = Consiste, en B, en una rama con que se las ahuyenta, En G-bid, son hojas de helecho cubiertas de cierta substancia. Según Araquistain, EULIZKI es un instrumento con dos tablillas entre las cuales se matan las moscas.

Gaur egun Markinaldean eulizki hitza adjetiboa dugu, pertsona geldi, ketū (geure adieran) tentel. Erdarazko papanatas hitzaren antzekoa. Esan dezadan bide batez ipuin hau berriz era biltzeko ibili naizenetan ez dudala bildu. Bein Zipriano Bilbao, Axpe baserrikoak esan zidan Eulizki ipuinetako pertsonaien izena zela nolabait esateko edozein pertsonaiari esaten zaion izena. Horrek adieraziko luke erraldoi ipuinak ugari izan direla Markinaldean? Gerian baserritar batek esan zidan hanka altxatu eta burua estaltzen zuen kontua entzuna zuela baina ez zuen gehiagorik akorduan.

Lehen kasuan etzunda dagoela gauza da meza entzuteko, bigarre-
nean osteraz zutik egon behar du.

Badira handitasunaren beste hainbat ezaugarri baina hemen ez dugu
denak aipatzeko astirik.

Badirudi neurri batzuk handitu egiten direla eta beste batzuk txikitu,
esaterako, jentilaren saria durangarrak uxatzearen bi idi larri bete urre
da lehenean eta bigarrean hiru idi larri baina ipuina bere osoan eta
betean zaintzen da.

Badago beharbada datu interesgarriago bat bigarren ipuinean hezu-
rrak jaurtitzen dituenean ahoz matrelleta baten moduan jaurtitzen ditue-
la. Jakina, berrogei urteko tartea hizkuntzan ere agertzen da.

Bietan erraldoia ona eta mezarakoa da, meza entzuten du lurtean
etzunda dagoela, hain du buru handia!

Ipuin idatziak biltzekotan kontuan eduki behar ipuinliburuetatik kan-
pora, aldizkarietan sakabanatuak daudela hainbeste ipuin eta herri hone-
tan hainbat aldizkari dagoenez aldizkari batzuk beste batzuk baino ipuin-
tsuagoak dira, nolabait esateko. Ipuina orokorrean eta batez ere Bizkaiko
ipuina aurkitzeko aldizkaririk aberatsena *Anuario de la Sociedad de Eusko
Folklore* da. Aldizkari honetan On Jose Miguel Barandiaranek bildutako
ipuinez ostean hainbat gehiago ikus daitezke. Aldizkari honen aurkibidea
RIEV, 1988, 97-117 orrietan dago hona hemen zenbait ipuin:

GURIDI, Leonardo de:

– *Leyendas. Oñate*: “Correrías de la dama de Amboto”, I, 1921,
89-90or.

– “Torre-auzoko zubia. El Puente de Torre Auzo”. *Leyendas Oñate*,
I, 1921, 91-92or.

IZPITZUA, Tiburcio de:

– *Leyendas. Larrabetzua*: Kastrejana’ko subie. El puente de Castreja-
na, I, 1921, 92-94or.

– *Creencias y ritos funerarios en Bedia*, III, 1923-13-22.

ZAMALLOA, Felix de:

– *Leyendas. Amorebieta*: “El puente de Castresana”, I, 1921, 94-95
or.

– *Leyendas. Amorebieta*. “Las lamiñas”, I, 1921, 96or.

– *Cuentos. Amorebieta* (Vizcaya), I, 1921, 107-108or.

BENGOA, León:

– *Cuentos. Berriz*, I, 1921, 109-110or.

Bizkaiko ipuinez dagokienez aldizkaririk oparoena *Etniker-Bizkaia* dugu:

ETNIKER 2

– ETXEBARRIA, J. Manuel: MANTEROLA, Ander: “Jentillak dirala ta”, 61-65or.

– ERKOREKA, Anton: “Begizkune”, 35-47or.

ETNIKER 3

– GOROSTIZA, J. K.: “Lamiñak, jentillek eta Anbotoko Señorie (Arrazola)”, 106-112 or.

– ETXEBARRIA, J. Manuel: MANTEROLA, Ander: “Gorbei Inguruko ipuiñak eta esaundak”, 112-122or.

ETNIKER 4

– ETXEBARRIA, J. Manuel: MANTEROLA, Ander: “Gorbeia inguruko ipuiñak eta esaundak (jarraipena)”, 65-69or.

ETNIKER 5

– ETXEBARRIA: “Zeberioke ipuinak eta esaundak”, 59-75or.

ETNIKER 6

– ETXEBARRIA, J. M.: “Anbotoko Señorearen Sorrera”, 143-145or.

– ETXEBARRIA, Juan Manuel: “Gorbei inguruko esaundak III”, 143-163or.

ETNIKER 8

– BARANDIARANGO, Joxemiel: “Esaundak, sinismenak eta Mitoak Bizkaiko mendietan”, 11-19or.

– ETXEBARRIA, Jose M.: “Zornotzako sineskerak eta ipuinak”, 165-185 or.

– ETXEBARRIA, Juan Manuel: “Gorbea inguruko esaundak (IV)” 185-197or.

ETNIKER BIZKAIA 9

– ETXEBARRIA, José Ma.: “Las grabaciones en euskera de la Fonoteca de Viena. Cuentos y anécdotas en dialecto vizcaino”, 187-205or.

Bermeo aldizkaria ere aberatsa da bertako ipuinetan. Lehen aldizkarian 1981urtean bibliografia zabal bat dakar Bermeoko ipuin, kontu zahar eta mitologiaren gainean ikus. 61or. Horrezaz landa:

BERMEO

– UETENA taldeak: “Bermeoko arrantzaleen ohiturak sineskerak eta seneskeria”, *Bermeo I*, 1981, 263-449 batez ere 332-348or.

– AGIRREAZKUENAGA, Joseba: “Busturiko ipuin zahar bi”, *Bermeo I*, 1981, 357-358or.

– BARANDIARANGO, Joxemi: “Itsasoan ohointzun eta arrantzun”, *Bermeo I*, 1981, 353-356or.

Aranzazu aldizkarian:

VILLASANTE, Luis:

“Euskaldun-erriak AULESTIA”, Marzo, 1959, 68-70or.

Hiru ipuin agertzen dira: bi laminenak eta bat sorginena.

“Arantzazuko artzaiaren bildotsa”, 1962, 347or.

Magnetofoi bidez hartutako ipuina. Ipuin ezaguna Bizkaian.

“Euliski”, 1965 22 (374)-23 (375)or.

VILLASANTE, Luis eta IBARROLA'TAR Teri.:

Euskalerriko ipuiñak sailean.

“Erbi jakituna”, 1965, 23 (87)-25 (89)or.

Peru eta Mari(j)(a)ren ipuina Ibarrola'tar Terik Kontatua.

“1. Lamifiñena. 2. Peru eta Marixena”, 1964, 10-11or.

Bi ipuin dira guztira bata lamina-ipuina eta bestea garbi agertzen danez Peru eta Mari(j)ana.

“Peru eta Marixe”, Ibarrola'tar Terik kontatua, 1964, 23 (54)or.

“Azeriye ta otsue”, Noviembre, 1968, 23 (311)-24 (321)or.

GOROSTIZA, Juan Kruz: *Idazkera* Labairu Ikastegia, Bilbao, 1981.

1. Gernika inguretako euskera.

1.1. Astoa, txakurra, katua eta oillarra (Nabarniz-en ahoz batutako ipuiña).

1.2. Auzoko sorgiña (Nabarnizen baturikoa).

1.3. Astoa ta txarria.

1.4. Amerikanuaren zorra (Muxikan baturikoa).

2. Bermeon bertako euskeraz baturiko ipuin eta pasadizuak.

- 2.1. Andra sorgiña.
- 2.2. Aldeanue lapurretan.

3. Durangoaldeko euskeraz baturikoak.

- 3.1. Iru alabak.
- 3.2. Peru eta Marije.

Elorrioko euskeraz kontaturik lehenagoko goraberak.

- 4.1. Erromeriak zelan izaten zirean lehenago.
- 4.2. Dantzak zelan izaten zirean.
- 4.3. Meza nagusia dala ta.

5. Ondarruko euskeran baturiko ipuin- pasadizuak.

- 5.1. Leokadiren ipuiña.
- 5.2. Santander aldean jazotakoa.

6. Berrituko euskeran baturiko pasadizua.

- 6.1. Berritxuko sakristaue.

7. Lekeitioko euskeraz jatoriko ipuin-pasadizuak.

- 7.1. Peru ta Marija.
- 7.2. Loritoa.
- 7.3. Aittitta makurra.
- 7.4. Juan Arrantzalia.
- 7.5. "Askotxu" Lapurra.
- 7.6. Mesara jjuaten ez sana.
- 7.7. Baserritar bildurbakoa.

8. Arratia aldeko euskeran batutako ipuin eta esaundak.

- 8.1. Gison bat penitentzie betetan Supileor-en.
- 8.2. Bustinsuriko alabea eta basayaune.
- 8.3. Iturriako etzanderean eta lamiñea.
- 8.4. Jentilek eta kanpai-otza.

9. Txorierri aldeko euskeraz baturikoa.

10. Uribe aldeko euskeraz baturiko kontakizunak

- 10.1. Santa Mariñera.
- 10.2. Santa Agueda ingurua Sopelan eta Urdulizen.

HOLMER, NILS M.: ABRAHAMSON DE HOLMER, VANIA.

"Apuntes vizcainos II: Textos en transcripción fonética", *Anuario del Seminario de Filología Vasca*, 1969, III, 1971-228.

Hemen badira ipuin asko:

- “Los tres consejos”.
- “El huevo bonito”.
- “La luz mágica”.
- “La vaca de Kontxo”.
- “La bruja que se convirtió en gato”.
- “Los pintores en casa del doctor”.
- “Cómo la luna tuvo sus manchas”.
- “Iru argiak”
- “La candela de Fica”.
- “Txoriakaz berbetan zekien mutilla”.
- “Gizon zar baten ipuina”.
- “Bei baltza”.
- “Txakur baltza”.
- “Purgatorioko arimen usiñe”.
- “Bilboko albañilak”.
- “Inazio eta amabi zaldiak”.
- “Pastorea eta erlojua”.
- “El cuento del cura y el criado”.
- “Mutil tonto bat”.
- “Simon eta Pedro Santua”.
- “San Martineko zubia”.
- “Anaye eta ama zarrak”.
- “Txistulari biak”.
- “Artiketa'ko mutilla”.
- “Neskatille ederra”.
- “Foral biak”.

Ondorio gisa esan dezakegu, Azkuek eta Barandianek bildu zituzten ipuinetatik kanpora Bizkaian eta bestetan ez dela ipuin gehiegirik bildu, dena dela han, hor, hemen sakabanaturik daude uste baino gehiago. Nahitaezkoa da esatea Barandiaranek eskola bat sortu duela eta horren ondorioak dira esaterako Etniker Bizkaian Ander Manterolaren zuzendaritzapean eta itzalpean argitaratzen diren hainbat ipuin eta etnografia lan. Bizkaian esan dezakegu ipuin biltzaile, besteak beste agertzen direla Anton Erkoreka eta Juan Manuel Etxebarria. Anton Erkorekak ipuinen gainean sistematizazio lan handia dauka *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* aldizkarian VIII (1976) 309-365, X (1978) 451-491 eta XI (1979) 65-124orr., horrezaz gainera *Contribución al atlas de Euskalerría*. Investigaciones en Bizkaia y Gipuzkoa. Etnografía de Bermeo. Leyendas, Cuentos y Supersticiones, 206-304or. Esan dezakegu Juan Manuel Etxeberriak Gorbea inguruko ipuin, esaunda, elezaharrak bildu dituen bezalaxe Anton Erkorekak Sollube inguruko ipuinak, esaundak, elezaharrak esaerak eta abar bildu dituela. Hala ere uste dugu Bizkaian badagoe-la oraindik beste ingururik aztertzeke eta hil edo biziko kontua da lehen bait lehen gelditzen den ipuin altxorra batzea.

LABURPENA

Lantxo honen helburua Bizkaiko herri-ipuinen berri ematea izan da, eta horretarako Bizkaiko ipuin mota edo ipuin sail baten berri eman dugu: Peru eta Mariaren ipuinak. Herri-ipuin idatziak biltzeko ohizko bibliografiatik gainera, esaterako, Jon Bilbaoren *Leyendas y cuentos* sailean agertzen direnak, nahitaezkoa da hizkuntza aztertzen den liburu eta lanetara jotzea, esaterako, *Plentzia Azterlanak-Estudios* lanean Iñaki Bengoetxeak hogeitahamabost kontakizun labur dakartza Plentziako euskararen bilduak, eraberean, aurki argitaratuko den Iñaki Gaminderen Abadiñoako euskera lanean bospasei ipuin ere agertzen dira. Candido Izagirrereren lanetan hizkuntza deskripzioa ezeze ipuinak, kantak, esaerak, papaitak ere agertzen dira. Geure lantxo Bizkaiko eremura mugatua egonagatik ez dugu aipatu esaterako Oñatiko euskararen gainean egindako lanetan Candido Izagirrek, Bitoriano Gandiagak eta Aita Villasantek bildu ipuinak. Gure lantxo hau lur esparru bateko ipuinen berri ematea izan da, ez Bizkaiko euskerari dagozkionak. Azkenik esan behar dugu, bilduak bildu, lan handia dagoela egiteko, eta, premiazko lana, behin-behinekoa, hil edo bizikoa dagoen altxorra batzea da, ipuinak aztertzea baino areago. Behin bilduz gero azter daitezke eskola desberdinetako lan sistimak aplikatuz, baina laster biltzen ez badugu geratzen zaigun altxor murriztu hau, gureak egin du. Ez gaitzke bertan goxo geld.

IPUINGINTZA: KOMUNIKAZIOA ETA PRAKTIKA LINGUISTIKOA

Donostia, 1992-III-27

Luis Maria Larringan

1. AURKEZPENA

Ez naiz “Ipuingintza” (“Kontularitza”...) anderearen jubilazio edo eretiro omenaldira etorri; ipuinlaritzak —adierazpen-molde gisa— jasan du dagoeneko erretiro eta murrizketarik. Joan denboretan zabal eta aukeran ibili izan da, gai eta betekizunetan, herritarren oniritzi beteaz ibili ere. Hala, euskal herri-narratibaren zati handi bat kontaketzako eta ipuingintzako ibilbidea jarraiki gauzatua dago.

Gizarte bakoitzak bere behar eta adierazpen moduei buruzko errepresentazioak egin ohi ditu. Ipuinak bere barnean daraman mundu erreferentzia galdu egin da neurri handi batetan behintzat, espresabide hori erabili, trebatu eta maitatu duen giza-taldea ere galtzen joan den heinean. Horrela, lehen “bereak” zituen hainbat eremu galdu ditu egun kontularitza-ipuinlaritzak eta esparru eta maila jakin batzuetara bildu da. Beste adierazpen eredu batzuk behar ditu, noski, baliatu euskarak eta (herri)-narratibak. Demandaren askapena nonbait!

Baina, hemen ere —eta berriz ere— kritika behar da, beharren kritika eta zuriztapena. Gure ustetan herri-narratibak eta ipuingintzak merezi dute azterketa funtsezkorik, are gehiago euskal ipuingintza etendura zorian aurki baitaiteke: kanpoko murrizketaz gain barneko erosioa jasaten ari da. Guri geuri zenbait apendiz gaizatzeko abiapuntu aproposa iruditzen zaigu: a) bereganatzen duen komunikazio moduagatik; b) suposatzen duen praktika linguistikoagatik.

2. BI OHARTXO

2.1. Lehenengo ta behin, zer aztertzen den eta zertarako edota zer helbururekin estuki lotuak azaltzen direla baieztatu behar.

2.2. Bigarrenik, gure hurbilketa hobeto ulertua izan dadin, haren printzipio epistemologiko bat ekarri nahi nuke. Honela formula daiteke:

- a) Ipuingintza (kontularitza) hitzez gauzatutako ekintza bat da;
- b) Soziala da, izaeraz eta egitez;
- c) Kategorizapengarria da, hots, asmagarria, zirriboratu ahal da eta kokatu, bereizgarria eta berezitua denez.

3. IPUINGINTZA: KOMUNIKAZIOA ETA PRAKTIKA LINGUISTIKOA

3.1. Hiru termino ditugu. Beraien arteko erlazioak, honela ulertu behar dira:

<i>Komunikazioa</i>	Ihardute modu bat; Zer asmorekin ekiten zaio lanari?
<i>Kontularitza</i>	Ariketa.
<i>Praktika linguistikoa</i>	Praktika linguistikoa Hizkuntza- unitateen materializazioa.

Honenbestez, hiru alderditatik ikusmira daiteke ipuingintza: enunziazio gisa, elkarreragintza sozialeko gertakari bezala eta hizkuntza egitura gisa. Bestela esanda, kontularitza (ipuinaritza) zer eta gertakari diskurtsiboa eta gramatikala dugu, komunikazioa eta hizkuntza.

4. KOMUNIKAZIOA

Zer komunikazio mota dugu ipuina? Nolatan eragin ohi du? Saia gaitezen deskribatzen:

Ipuin bat kontaktzen hasterakoan, “motibazio” berezia du kontalaria; halaber mekanismo berezitu baliaturik mamituko du bere jarduna. Mundu jori bat adierazteko garaia da dudarik gabe. Esan nahi da hitz-hartze bereizgarria eta berezitu baten aurrean gaudela. Hitz-txanda honek baditu markatzaile propioak, hala hasierakoak nola bukaerakoak: “Bazen behin batean...”. “Behin batetan, bazen...”. “Eta holan bazan ezpazan sartu bedi...”, etab. Badugu, bada erritualik eta liturgiarik.

Herritar batek baino gehiagok (usteko ipuinlariak!) honela erantzun dio ipuin biltzaileari: “Nik ez dakit kontaktzen; urliak daki ipuinak kontaktzen”. Eta guztiok dakigu “dakit” eta “daki” horiek zer esan nahi duten: kontatu ohi du, kontaktzeko ohitura du.

Zer du eduki gisa hitz-txanda honek? Zer betekizun, zer espektatiba esleitzen zaio? instantzia bereizgarri eta berezitu bat dela esango dugu. Instantzia hau ez da hiztun arruntaren baliokidea. Praktika kontrastatua dugu. Ipuinetako komunikazioa atsegin emanez mamitu ohi da, lasaitasun eta jolas-inguruko keinuz dagerkigularik. Dibertimendua du kideko komunikazio honek. Laburbilduz, instantzia ludiko-artistikoa, lasaigarria eta lasaiunekoa da kontu-kontakteta.

4.2. Intantzia hau soziala eta historikoa da

Komunikazio mota honek bereganatu behar dituen osagaiez jakin beharra dauka kontu-kontalariak: zeren eta badira dagoeneko ipuinerako “bideak”, bada halaber eredu antzeko zerbait ere. Komunikazio hau praktikatu izan da eta horrexegatik da, agian, identifikagarria: usainez eta larmintsez. Kontularia ez da hutsetik hasten: izan da alde aurretiko lan bat, lan soziala (= askoren artekoa eta askorentzako) hain zuzen, baitan eta ataletan. Holakoetan zera esan ohi da, gizarteak baduela jardun honekiko irudikapen bat. Eta soziala den neurrian, historikoa gertatzen da. Bestela esanda, ipuina testu erreal bat bilakatu aurretik eta bilakatuko bada, jenero diskurtsibo baten izaerapean azaltzen zaigu. Horregatik, gizarteak badu dagoeneko aktibitate honekiko irudikapen eta informaziorik.

4.3. Komunikazio hau, funtsean, dialogikoa da

Esan nahi baita, ipuinlariak gauzatu testuak ez dira inola ere esatari individual baten iharduera sinbolikoaren emaitzak. “Dialogiko” terminoak diskurtso ororen barneko egitura adierazten du, egitura horrek betiere interlokuzio erlaziotan dauden bi enuntziatio-intantzien artean transitiboki funtzionatzen duelarik.

Behin baino gehiagotan iruditzen zaigu ipuinlaritzan ezarritako muga edo ezina ez dela gramatikarekikoa, ezta testuarekikoa soilik, hots, praktika linguistikorekikoa, kulturalekikoa baizik, hau da, komunikazioarekikoa.

Hiztuna “ipuinlariarena” egiten saiatuko da, nolabaiteko kohesio kulturala asmatuz eta gauzatzuz.

4.4. Intertestualitate diakronikoa eta sinkronikoa

Aurrean esandakoaren arabera, kontulariak “ofizioa” erakutsi behar du, itxura eman bere lanari. Maisutasuna ez bada ere, ofizioa bai behintzak. Horrexegatik, ipuingintzako enuntziatuek badute elkarren berri-

rik, ez dira elkarrekiko askeak: “Behin batetan...”, “egun baten...”, “urteak joan eta urteak etorri...”, “mendian zebilela... agertu zitzaion”... Etabar. Badakigu horien izateaz eta egiteaz. Badakigu, halaber, zertara gauden bakoitza. Horrela bakarrik “pasatzen da” ipuina: benetako trukatzea gauzatuz. Emailearen poetikapean eta jasotzailearen estetikapean. Hortik dira moldaerak, egokitzapenak, bertsio berriak. Bestela ez du korritzen ez historian ez partaideen artean.

5. PRAKTIKA LINGUISTIKOA

5.1. Produkzio egoera

5.1.1. Kontalariak (esatariak, ekoizleak) ez du bere burua egoera barneko “ni” gisa enuntziatzen.

– “Ni-orain-hemen” kategoriaren abstrakzioa praktikatzen du: “Behin bizi omen ziren ama eta bere alaba...”, “Garai hartan, lapurrak eliz atarian bildu omen ziren...”.

Daitekeena da “ni” agertzea, baina ez dagokio pertsona fisikoari kontulariari baizik, hots, instantziari. Kasureko, “nik ez dakit zenbat gauza zituen, edota zelako gauzak esan zituen...”, hor lekuko bailitz ari da mintzatzen (“nik” ez jakitea “zuk” ere ez jakitea litzateke; “batek badaki...”). Pertsona fisikoa, ostera, ipuin bukaeran ager daiteke, ipuin espaziotik kanpo, “Nire aita zenari entzuna” esanez, kasu. Hemen “nire”, dudarik gabe, deiktikoa dugu.

– Zeinutik-zeinura enuntziatzen da ipuingintzan:

“Biharamunean”; “bezperan”; “etxe ondoan sagazti bat zegoen; baze- goen han zuhaitz bat... bere azpikaldean...” zera esan nahi dugu, diskur- tsotik bertatik enuntziatzen dela:

- Anaforak (diaforak) erabiliz;
- Testu barneko ko-erreferentzia burutuz;
- Narrazio-intantzi autonomoa eraikiz;
- Testuratzen diren objektu desberdinak testu barnean kokatuz, bat besterekiko, eta ez egoera fisikoarekiko.

5.1.2. **Deserdirapena** praktikatzen da:

– Objektotasuna gauzatuz;

– Enuntziatzailea gertatukoaren lekuko gisa azaltzen zaigu, berrie- maile hutsa bailitz.

– “Objetotasunez” esatea ez doa subjektibitatearen aurka.

– Besteak beste, hor dira printzipioak, axiomak, esaerak, esapideak, bertso zatiak, jeneralizaziobidezko formulak... zer eta norberaren ideiak, usteak, iritziak... “deserdiratzeko” hain zuzen.

5.1.3. Hala ere, eta esan bezala, ipuinlariak izan ohi du “subjelibotasuna” gauzatzeko aukerarik.

5.2. Praktikaren egituraz

Esan bezala, ipuinlariaren txanda ez da hiztunarena. Burutu behar diren kontrol eta aukerak ez dira berdinak. Urrats jakin eta funtzional batzuk jarraiki gauzatua agertzen zaigu, haren jardunean eskema antzeko zerbait zirriborra daitekeelarik. Egia esan, eskemaren atalak kategoria narratiboak bilakatzen dira. Kontrola, bestalde, kontalariaren esku gelditzen da. Zentzu honetan monogestiobidezko testua dugu ipuina.

5.3. Kohesio estrategiak eta baliabideak

Hona hemen identifikazio estrategiak eta baliabide linguistikoak:

a) Artikulu zehaztugabea/zehaztua: “bat vs –a”.

b) Pronominalizazioa. Kontuan izan ipuinak antropomorfismorako duen joera. Dena den, euskal izenordeek generoaren markarik ez eta, beraien identifikatze-ahalmena ahula suertatzen da; horregatik, maiz beste termino batzuk erabili ohi dira; adibidez, “Eta orduan *neskak...*”, etabar.

c) Ordezkapenak. Erreferente bera adierazteko izen edo adierazle desberdinak erabili ohi ditugu. Ez da sinonimiaz nahastu behar. Ipuinetan oso estrategia eta baliabide bitxiak aurkitzen ditugu. Kasureko, demagun “esan” terminoaren ordezkoa(k) behar dugula. Hiztegian honako hau agertzen zaigu: “erran” (Cfr. *sinonimoen hiztegia*, Adorez 3, “Bostak Bat”, Elkar, 1988). Hona, ordea, diskurtsoaren arabera sortutako besteok: “... ahoskatu zion...”, “... erantzun zion...”, “... gaineratu zion...”, “... erantsi...”, “... bota zion...”, “... oihuka hasi zen...”, “... deiadarrez...”, “... honela mintzatu zen...”, “... ihardetsi zion...”, “... kontrajarri zion...”, etabar.

Aipagarria da ondorengo ordezkapen estrategia. Ordezkatutako elementua “Pello ehiztaria” da. Hona ordezkatzaileak: “Gizona”, “senarra”, “aita”, “gure protagonista”, “gizajoa”, “adiskidea”, “laguna”, “papaotzarra”, “hanka bikoa” (“hor dabil beste hanka biko hori nire atzean” –esaten du *Erbik-*), “eskopetaduna”, “gezurti” (horrela deitzen baitzioten herritarrek), ...

Identifikapena, esku-aldatuz, ikuspuntuaren arabera gauzatutzen da dudarik gabe.

Hau guztiau oso lotua dago hala kontularitzaren poetikarekin nola jasotzailearen “estetikarekin”.

c) Elipsia. Balibide honek adierazkien ekonomigintzan ezeze kohe-siogintzan jokutzen du, memoria diskurtsiboaren aktibaketa suposatzen baitu.

5.4. Konexio estrategiak eta baliabidek

Ipuina gertaeren, jazoeren, ekintzen eta abenturen kontaketa da. Baina guzti hori antolatu beharra dago: lehenbizi hau, gero beste hori, hurrengoko harako hura, ondoren beste hau... Areago, ipuinak *iraupen* bat eta *denpora* bat izaten ditu. Halaz ere, denpora eta iraupen hauek ez dira erlojuarenak. Gure ipuinetako erjoluta autorearen eskumenean dago, hark jartzen baitu martxan, berak bakoitzean-bakoitzean eta sailean-sailean hara-hona erabiltzen. Ordu eta momentu guztiek ez dute iraupen eta garrantzi berbera. Ordu batzuk beste batzuk baino luzeagoak dira eta garrantzi handiagokoak. Aldi batzuk aipatu egiten dira, beste batzuk azpimarratu; asko eta asko seinalatu gabe gelditzen. Garai batzuk “denpora haundi” dira, beste batzuk ez dute inolako “entitaterik”. Zenbait momentu gogotik eta biziro balio du, askok eta askok piperrik ere ez. Ipuinetako denporak berebiziko antolaketa eskatzen du, tentsioaldiak, dramatismo uneak, korapilotze aldiak,... sortaraziz. Hala nola:

- Arriskualdiak eta lasaialdiak.
- Korapilotze aurreko aldiak, irtenaldikoak.
- Aldi batzuk luzeak dira: Hala lorik ezineko gauak.
- Zenbait gertaeren denpora “bapatekoa” da, “ustegabekoa”, “bere-halakaoa”, “halabeharrezkoa”...
- Jazoera batzuk “puntu-puntuan” suertatzen dira, “etortzeaz bate-ra”, “ikusi bezain laster”, “hartaratu baino lehen”...

Guzti hau gauzatu nahiez gero, bada, hizkuntza-unitate egokiz baliatu beharko da ipuinlaria eta modu egokian bideratu. Bestela esanda, bitartekariak beharko ditu izan eskura, narrazio-antolatzaileak hain zuzen ere. Ez goaz hemen aipatzera.

5.5. Erreferentea eta lexikoa

Existentzia irrealen predikaziobidea da ipuingintza. Irudimenez esan-dako guztia baliagarria da kontu-kontaktetan. Oso atsegin du hiztegiaren erabilera “estetikoa”.

Aukera aparta du ipuinlariak kreatiboki gauzak aditzera emateko, fikzioa komunikatzeko. Ipuina ez da ikasgaia. Haatik, “pasatu” egin behar du, igaro eta eragin. Zerk garamatza ipuinetara?

- Jazoerek, abenturek, ixtorioek.
- Esaera baten egiatasunak.
- Ziria sartu beharrak.
- Barrea gogotik egin beharrak.
- Gertakizun baten epikotasunak.
- Bertso batzuek.
- Pareatu bateko pentsamendu sakonak.
- Giza konportamendurako adibideak jarri gurak.
- Erabaki baten zuhurtziak.
- Etabar.

Horregatik edo, denetarik izaten ahal da ipuinetan: elkarrizketak, txisteak, magiazko hitzak, bertsoak, pareatuak, azalpenak, konbentzimen-
dua eragiteko pasarteak... Nahiko zaigu honako hau ipuinbidean jartzeko: “Aizia buruan eta ibili munduan, kasu (Ikus Urruzuno, P.M. *Ipuiak*, Iruña'n, 1930).

Honenbestez, ipuinetako errealitatea ez da zientziei zor zaien hura. Ipuinetako terminoek zeharka adierazten dute: metaforari dagokionez, gonparazio modura, alegoria medio, adierazpen irudidunez,... hiztegi-
leen arduetatik urruti xamar arituz beti ere. Termino mozorratuak eta mozorrodunak dira. Eta hau horrela dela frogatzeko izen-deitura eta izen-ezizenetara jo besterik ez dago, deskribapen-funtzioak betetzen baitutuzte askotan. Beste hitzetan, denotaziozkoak ezeze konnotaziozkoak suertatzen dira. Kontu honek berebiziko garrantzia du ipuingintzako herri-narratiban: izen eta ezizenak medio, pertsonaiei buruzko deskribapenak egin ohi dira, hala fisikoak nola psikologikoak edota moralak (*Tripot, Sasieta, Burduntzi, Mordoillo, Pakerre, Zirillo Zirikote, Koxe Kuxto...*).

Zentzu honetan, ipuinetako lexikoaren erabilerak funtzio “poetikorako” bidea egiten duela esan genezake.

Maite ditu, bestalde, antonimoak, onomatopeiak (“taka-taka”, “tarrapatan”...), hitz magikoak (“Abrite portas, klis, klas; Zerrate portas, klis, klas”), osagai zirkularrak eta erredundagarriak, errepikapenak. Halaber, txitean-pitean agertzen zaizkigu formula bitarrak (asko lokuzio bihurtu direnak) eta esapide klitxetuak: “Ez gaur, ez bihar”; “zeruan eta lurtean”; “gizon eta emakume”, “joan eta joan”, “goiak miatu, beheak miatu”, “irri eta ziri”, ...

Egia esango bada, baliabide guztiok edo asko ipuinetan izan daitezten benetazkoak behar du izan kontu-kontaktak. Esan nahi da ez dela nahikoa “ipuinaren berri” eman nahi izatea.

6. ONDORIO ETA JAKINGARRIAK

Itzul gaitezen aurkezpena: ipuinlaritzari zer eta pena merezi duen hizkuntza-iharduera deritzogu. Ez du denetarako balio, ez da iharduera bakarra ere, baina ez da inola ere praktika kaikua edo besterik ezean gauzatutakoa. Ez da “umekeria” ere. Zenbait kasutan baliogarria ezeze behar-beharrezkoa iruditzen zaigu. Hortik, bada, gure eskabidea. Eskabide justifikatua, gainera. Zernolako hizkuntza-erabilera gauzatzen duen ikusiz, hainbat apendizai burutzeko lanabes aparta eta aproposa suertatzen dela esan dezakegu ipuingintza. Besteak beste:

a) Diskurtsu girotuak suposatzen duen bapateko praktikatik erabile-ra “autonomora” garamatza, *egoerarekiko abstrakzioa* eginez iharduten baita ipuinean.

b) *Deserdirapena* medio, esataria testu barneko enuntziatzailea dugu, hirugarren pertsonan emana.

Horrela, maiz, norberaren iritziak, usteak, esateakoak,... ekartzeko besteen ahoz baliatu ahal da, hala nola, bertso zatiz, jeneralizazioz, pareatuz, esakunez, esamoldez, etabarrez.

c) Esana dugu ipuingintzako hizkuntza-iharduerari nolabaiteko *tinkotasuna* dagokiola. Badakigu, bestalde, tinkotasuna, iraupena, eskuragarritasuna... hizkuntza- idatziari eransten dizkiogun tasunak direla. Kasu batean papera baldin bada euskarria, bestean memoria da gordegailu. Idatziari buruz honako gauzak entzun ohi dira:

“Quod scripsi, scripsi”: Idatzi nuena idatzi nuen. Beraz ezinezkoa da aldatzea.

Edota beste hau:

“Verba volent, scripta manent”.

Lehena, Pontzio Pilatoren erantzuna da, juduek galdetzean ea zergatik Jesusi “juduen errege” delako hura ezarri zion. Egun erraztasun handiago dugu behin idatzitakoa aldatzeko!

Bigarren esaldiari dagokionez, ipuinaren kasuan gauzek iraun egiten dute, errepika ahal dira, belaunalditik belaunaldira eskura ahal ditugu. Beraz, “non tantum scripta, verum etiam verba manent” esan beharra legoke.

Guzti honekin zera azpimaratu nahi genuke: egoerarekiko abstrakzioa, deserdirapena eta tinkotasuna medio, ipuinbidezko hizkuntza- praktikak ahozkoaren eta idatziaren arteko artikulazioa errazten duela, zubia-rena eginez. Hala, ipuin bidez errazago joan ahal da ahozkotik idatzira eta idzatitik ahozkorra.

d) Kontu-kontaktetan —ipuingintzan— aldaketa artebidea bilaka daiteke, bariazio eta bertsio propioak gauzatzeko aukera ematen baitzaigu. Egia esango bada, ipuingilea (ipuinlaria) transformazio sistemaren erdi-erdian aurkitzen da: jasotzailearen araberako moldaerak buru ditzake, kultura- erreferentzia berriak gauzatzeko (tokikoak, agian), esaerak, etabar luze bat. Esan nahi baita ipuin testua ez da ikutu-ezinezkoa, bere horretan behin betirako emana.

e) Ildo honi jarraikirik, testu-mailako lanetarako abiapuntu egokia iruditzen zaigu, “aldatzen den hori”, “ukitzen den hori” ez baita perpau-sa, zati osoago bat baizik, testu atal bat, hain zuzen.

f) Arlo hau bukatzeko, ipuina literaturarako sarbide gerta daitekeela esan behar. Baina hau nik baino hobeto jorratuko du Bernardo Atxagak (Yoseba Irazu jaunak). Dena den, ipuinari konnotazioa zor zaio; halaber, isotopia eta zentzu- dentsitatea.

Ezin uka, beraz, ipuinak (suposatzen duen komunikazio, enuntziatio eta hizkuntza-praktikagatik) balio “iniziatiko” ugari eskaintzen duela, zenbait apendizai burutzeko hasi-masiak eskaintzen dizkigula. Hortik, ipuinaren zenbait bitartekaritza.

Nire iharduna bukatzeko bizpahiru ohar egin nahi nituzke:

1. Ipuinak jasotzea ez da “ipuingintzaren” baliokidea. Ez dago hor ez komunikazio errealik, ez errekreazio motibapenik. Egia esan, euskal ipuingintzari errekreazio estetikoa eta jarraipena falta zaizkio. Bada gure artean etendura antzeko zerbait.

2. Bada ipuinaren “pedagogizazio” bat ere, non ipuina “edukinik” gabe gelditzen den, ez ur ez ardo bilakatuz: dena orain aldian, etabar.

3. Ipuinetako narratiba ez da “iruzkina”: ez jazoerena ezta marrazkiena ere.

HERRI-IPUIN BATEN ALDAERAK ETA AZTERKETA

Donostia, 1992-III-27

Igone Etxebarria Zamalloa

Txosten labur honetarako aukeratu dudan ipuina “Astoana, txakur-rena, katuena, ollarrana ta ariena” da. Izan ere, euskerazko bertsoak ipuinean parte hartzen duten animalia guztien zerrendaren bidez izendatzen dira. Gazteleraz beste izen batzuk ematen zaizkie ipuin honen barianteei: “los animales viejos” edo “los animales inútiles”.

Istoriaa zera da gutxi gora behera: astoak, txakurrak, katuak, oilarrak eta ahariak (bertsio bakoitzean zerrenda laburtu edo ordena aldatu daiteke) elkar aurkitu dute eta denek euren etxeetatik alde egiten dute zahar-rrak direnez, eta lanerako behar ez dituztenez, euren ugazabek hiltzeko asmoa dutelako. Mendian ibili eta ibili, azkenean lapurrak dauden etxe batera heldu dira. Lapurrek beldurtu eta ihes egitera behartzen dituzte. Azkenean abereek lapurren afaria jan eta etxe horretan geratuko dira biziten lasai lasai.

Izan oso ipuin ezaguna da hau bai ahoz bai liburuen bidez ere zabaldu delako (Grimm anaien lanean kasurako) (1). Eta oso ondo

(1) Guk hemen aztertutako ipuinarekin antz handia dauka Grimm anaien “Bremengo musikariak” ipuinak. Ipuin honek Grimm anaien ipuin bildumakoen artean 27. zenbakia dauka, eta beste hainbat ediziotan ere badagoen arren bat aipatuko dugu: HERMANOS GRIMM: *Cuentos*, Letras Universales-54, Cátedra, Madrid, 1986.

Oso ezaguna dela bai zabalkundearen baita literatur idatzian daukan presentzian ere ikusten da. Adibidetzat Xabier Amurizaren bertso honetako aipamena:

“Tximini puntan ari da dantzan
zerri belarri gorria
sei arroako zorria
mando nabarrak soinua jotzen
oilarrak gainean jarria
Animalien eromenean
askatu da aberria
libre da Euskal Herria
etxea hautsi didate baina
egiten dago berria.”

Xabier AMURIZA, “Deskalabrua”, *Menditik mundura*, 1977, Bilbao.

aztertuta dago, bai Antti Aarne, Bolte, Polívka eta Aurelio Espinosak zehatz eta zabal aztertu izan dute larehun bertsiotik gora erabiliz azterketarako muestratzat. Hala dio Espinosak:

“Anti Aarne estudió los orígenes y la difusión de este cuento a base de unas cuatrocientas dieciocho versiones de todas partes de Occidente y algunas orientales (...) Nuestro cuento ha sido estudiado también por Bolte y Polívka (...) A las extensas bibliografías de Aarne y de Bolte-Polívka he añadido yo sólo unas setenta y tres versiones, entre ellas veintinueve versiones hispánicas” (2).

Ipuin honek oso zabalkunde handia euki du eta herrialde askotan da ezaguna, besteak beste Eskandinavia, Alemania, Frantzia, Italia, Espainia, Portugal, Rusia eta Ameriketara (3).

Jatorria dela eta Aarneren ustez ipuin hau ekialdekoa da, eta hortik zabaldu da gero Europara. Ekialdeko arketipo zaharra hurrengo hau izango litzateke: arraultze bat, eskorpioi bat, orratz bat, korotz edo lupetz zati bat eta beste gauza gogorren bat munduan zehar doaz. Heltzen dira atso baten etxera bera kanpoan dela eta bakoitza leku batean ostonduten da atsoari kalte egiteko asmoz. Atsoa etxera itzuli eta orduan denek eraso egiten diote etxetik bota edo hil arte. Stith Thompsonnek dioenez, ipuinaren forma hau Indian, Indonesian, Txinan eta Japonian aurkitzen da, eta Europa zati handi batera hedatu da (4).

Jatorrizko istorio honetatik eratorria izango litzateke Aarneren ustez Europako ipuin zaharra. Dena den ipuin beraren Europako bertsiotan aktoreak animaliak dira, eta otso baten lezean edo lapur batzuen etxean ostonduten dira. Ezkutatzea, eta jabea etortzean hari eraso egitea beti berdin betetzen da.

Aurelio Espinosak Espainiako tradizioko hiru ipuin aztertu ditu elkarrekin zerikusia dutelako eta gai beraren ingurukoak direlako. Bere bildumako II. aldea datozen hiru ipuinok hurrengo hauek dira: 255. Los animales inútiles, el lagarto y el lobo, 256. Los músicos de Móstoles, eta 266. El gato, el perro y los lobos. Eta eskuera dituen aldaera guztietako

(2) Aurelio M. ESPINOSA, *Cuentos populares españoles III* (Madrid: CSIC, 1947), 386-397 or.

(3) “El asno, el perro, el gato, el gallo y el carnero, que abandonan sus casas, se establecen en una guarida de ladrones, castigan al jefe de éstos y comen su cena. *Tema muy extendido en el mundo, con variantes en Escandinavia, Alemania, Flandes, Italia, Rusia y en el folklore del Misuri en América* (Joseph Médard Carriére: Tales from the french Folk-Lore of Missouri, p. 19 Evanston and Chicago, 1937; 130, Aarne and Thompson: The Types of the Folk-Tale. A classification and Bibliography. FFCommunications n.º 74. Helsinki 1928)”. Jose Miguel de BARANDIARAN, *Obras Completas II*, (390 or.)

(4) Stith THOMPSON, *El cuento folklórico*, Universidad Central de Venezuela, Ediciones de la Biblioteca, Caracas, 1972, 298 or.

kontaeraren sekuentziak bananduta, ipuin tipo bi bereiztu ditu, lehenengoaren barruan beste bost aldaera, eta bigarrenean beste bi bereiztuz. Beraz I,IA,IB,IC,ID,IE alde batetik, eta II,IIA,IIIB bestetik. Tipo bakoi-tzean sekuentzien ordena eta ze sekuentzia badagoen eta zein ez dagoen hartu du kontutan. Aarnek ekialdekotik zuzenean eratorritako Europako ipuin zaharrea forma bi bereizten ditu. Espinosaren ustez bi forma hauek bere eskemako IC eta IB izango lirakeke. Baina bere ustez gehien betetzen diren sekuentziak kontutan hartuz, I tipoa da zaharrena. Horrez ganera, tipo honetako aldaera izan da ezagunena eta gehien zabaldu dena. Beraz, Espinosa ez dator bat Aarnek ipuin honen forma zahartzat ematen duenarekin.

Euskarazko aldaeretara etorrira lehenengo harritu nauena zera izan da, oso bertsio gutxi aurkitu ditudala. Esaterako, Cerquand, Jean Barbier, Mayi Aritzia edo Resurrecion M.ª Azkueren ipuin bildumetan bat bera ere ez dut aurkitu eta Barandiaranek bat dakar.

Lan honetarako bost aldaera erabili ditut: bata Barandiaranek dakarrena eta beste laurak Labayru Ikastegiko Mikel Zarate Iker Mintegiak jasotakoak.

Hala ta guzti ere bosten artean bat ez da erabilgarria, ipuin honen zenbait puntu edo antzekotasun baditu ere, narrazioaren haria desbideratu egiten delako. Beste lauren artean apenas alderik dagoen.

Geografiari dagokionez datu aipagarri bat: denak inguru nahiko estuan batuta daude. Bi Muxikan batutakoak dira, bata Nabarnizen, beste bat Markinan eta bestea Mendexan. Denak Bizkaikoak izanik, alde oso mugatua batu dira denak, Gernikaldea eta Lea Artibai eskualdeetan. Beste alde batzutan ostera, bat bera ere ez dago batuta (Arratia edo Mungialdean kasurako). Ez dut horrekin ez dagoenik esan nahi, hala ere (5).

Baina nolako ipuina dugu hau. Argi dago animala ipuina dela. Antti Aarnek egin eta Stith Thompsonek osatu zuen herri ipuinen sailkapenean, honako hau 130. tipokoa (6) dugu: *The animals in Night Quarters*.

(5) Harrezkero jakin dut Juan Manuel Etxebarriak laster argitaratzekotan duen herri-ipuin bilduma ederrean baduela. Zeberion jasotako aldaera eder bezain interesgarria nahiz eta ezinezkoa izan den lan honetan erabiltzea.

(6) Antti AARNE-Stith THOMPSON, *The types of the folktale, a classification and bibliography*, FFCommunications, vol. LXXV, n.º 184, Helsinki, 1961.

“WILD ANIMALS AND DOMESTIC ANIMALS.

Type 130: *The animals in Night Quarters* (Bremen City Musicians). They drive away an intruder. [K 1161] Cf. Type 210.

Motifs: B296. Animals go a-journeying. N776. Light seen from tree lodging place by night leads to adventures. K 335.1.4. Animals climb on one another's backs and cry out; frighten robbers. K1161. Animals hidden in various parts of a house attack owner with their characteristic powers and kill him when he enters” (52.or.).

They drive away an intruder (Animaliak gauerako ostatuan. Bisitaria uxatu). Tipo hau, bestalde, "Animali basati eta etxe abereak" izenburu orokortzat duen atalean sartu dute.

Bada beste tipo bat ere, 210garrena (7): *Cock, Hen, Duck, Pin and Needle on a Journey* (Oilarra, oiloa, ahatea, orratza eta jostorratza bidaiari). Bigarren hau ez da bete-betean abere ipuina, gauzak eta abereak nahastean agertzen bait dira, edo gauzak bakarrik batzutan. Hala ere, bigarren ipuin mota hau "Etxe abereak" deritzan atalean sartuta dago.

Edozein modutan ez da gizonaren aipamenik egiten sailkapenerako erabilitako erizpideen artean. Baina bada gizonak ipuin horretan duen partearen arabera sailkapeneko atal batean edo bestean sartuko duena. Antonio Rodriguez Almodovarrek, ipuin hau sartu duen atalari egindako sarreran zera dio:

"Los animales y el hombre. Intervención decidida del hombre.

Comentaremos ahora la serie de cuentos donde existe intervención del hombre, de manera no fortuita, sino decidida, y a la altura de los animales e incluso compitiendo con ellos. Recordemos que este último factor nos permitía separar estos cuentos de los de intervención humana fortuita" (8).

Ipuinean zati bi bereiztu daitezke, oso ezberdinak bata bestetik.

Lehenengo zatian animaliek bakarrik parte hartzen dute, eta banan banan agertuz doaz. Lehenengo astoa, zaharra dela eta lanerako balio ez duelako etxeko ugazabak hiltzeko agindua eman du. Hori entzunda, hil baino lehenago hobe dela etxetik alde egitea pentsatu du. Bidean doala txakurra aurkituko du egoera berean. Elkar lagun hartuta aurrera egingo dute, harik eta katu bat aurkitu arte. Honek ere arazo bera daukanez haiekin alde egitea erabaki du. Gauza bera gertatuko da oilarra eta ahariarekin.

Animalia zerrenda beti ordena horretan ematen da. Baliteke eurentarikoren bat faltatzea, beti ere azkenengotako bat, baina agertzen direnek ez dute hutsik egiten.

(7) AARNE-THOMPSON, *Op. Cit.*
"DOMESTIC ANIMALS.

Type 210: *Cock, Hen, Duck, Pin, and Needle on a Journey*. The animals and objects hide themselves in various parts of a house. They punish with their characteristic powers the owner of the house and finally kill him. Cf. Type 130. Motifs: B296. Animals go a-journeying. (Cf. F1025). L1161. Animals hidden in various parts of a house attack owner with their characteristic powers and kill him when he enters" (69 or.).

(8) ANTONIO RODRIGUEZ ALMODOVAR, *Cuentos al amor de la lumbre II*, Anaya, Madrid, 1988, 594 or.

Denek arazo bera dute: euren ugazabek ez dituzte nahi zaharrak direlako, lanerako balio ez dutelako, lapurretan egiteagatik..., eta hil egingo dituzte filetetan saltzeko edo bazkariren baterako. Animalioek orduan, bizirik jarraitzeko alde egingo dute.

Zati honetan animaliak banan banan agertzen doaz, beti kontatzeko modu bera errepikatuz. Zati bera behin eta berriz errepikatzen da, animalia berriren bat ekintzan lehenengoz agertzen den bakoitzean. Sarrera hori egiteko ganera, formula bera errepikatuko da. Hau da, astoak txakurra aurkitzen duenean esandakoa berriz esango dute hurrengoekin topo egin orduan. Oso elkarrizketa laburrak dira, kasu guztietan zuzen estiloan esanda.

Batzutan elkarrizketa hasteko egiten den galdera zuzena da, “Zer pasetan jatzu lagun?” esanda nahikoa da. Baina badira xelebregoak be.

Aldaeratako batean kasurako: “Txakurra ori da umore ona daukasune”, “Katua ori da umore ona daukasune”... umore txarra daukala adierazteko, jakina.

Beste batean, animalia bakoitzari bere ezaugarrietatik egiten zaio deia: “Ser eiten dok or eusirik eñ barik?” (txakurrari), “Sergaitik saus ain estu?” (katuari), “Ser dekok or bardapien kukurrukurik eñ barik egoteko ordu ontan?” (oilarrari), “Ser dekok jan be es eiteko orko sekule bedar gosoa be?” (astoari).

Azkenean, irakurleak edo entzuleak hartzen duen inpresioa zerrendarena barik pilaketarena da, animalioek metatu egiten dira, bata bestearen atzean barik, bata bestearen ganean begitantzen zaizkigu. Horri gehitu behar zaio aldaera batzutan animaliak elkarren ganean jartzen direla, ez beti, baina batzutan hala doaz bidean zehar, edo etxeko lehiotik begiratzeko.

Lehen zati honetan gizona ez da zuzenean agertzen, animaliek euren ugazaben aipamena egitean baino. Aldi berean esan daiteke ekintza laburra eta kontraera luzea dela zati honetakoa. Hau da, gertatu oso gauza gutxi gertatzen da behin eta berriz gauza bera errepikatzen baita, hala ere kontraera osoaren zatirik handiena berak betetzen du.

Bestalde, zati honetan egiten da ipuin osoko gertaeraren aurkezpena. Propp-ek esaten zuenez (9), zoritxar batek eta berari aurre egiteko ahaleginetik sortzen da gaia. Eta horrez ganera etxetik irtetea izaten da, edo izan daiteke abentura hasteko bidea. Hau da, etxetik zerbaiten bila irtetea da ustekabekoekin topo egiteko lehen pausua.

(9) Vladimir PROPP, *Las raíces históricas del cuento*, Ed. Fundamentos (5. ed.), Madrid, 1987.

Aurelio Espinosak ipuin honen aldaera guztiak kontutan hartuz, bertako elementu edo motibo guztien sailkapena egin du. Gure ipuineko lehen zati hau berak A deitutakoarekin bat dator. Hau da, zenbait etxe abere, beste basa animalia batzuekin ere batzutan, euren etxeetatik alde egin dute arrazoi ezberdinengatik: euren jabeek jai baterako hiltzeko asmoa dutelako, lanerako zaharrak direla eta abandonatu egin dituztelako, zer janik ez dutelako, etxean jatekoa ostuteagatik, edo beste edozergatik. Lehen atal honek beste aldaera batzuk izan ditzake, baina guretan beti horrela betetzen da.

Behin euren ohizko bizilekuak utzita, bata bestearen ostean hasiko dira gauzak gertatzen. Ekintza arindu egingo da, narrazioa askoz ere laburrago eta detaile gutxirekin egiten da, aurrera egitea garrantzitsuagoa da.

Lehenengo ta behin gaba aipatu behar. Eguna joanda, gaba igaroteko leku bat aurkitzea izango da animalion kezkarik nagusiena. Begiratu eta begiratu urrun urrunean argi bat ikusiko dute. Argi hori urrun dago, eta ganera mendi erdian, edo mendi bat tartean dela. Mendiak kasu honetan lehengo etxea eta argia ikusi duten etxearen arteko muga markatzen du, alde biak banandu egingo ditu. Alde batean lehena dago, bestean geroa, ezezaguna, berria. Stith Thompson-ek (10) egindako Herri literaturako motiboen indizean jasota dago hau N776 zenbakiaz: Light seen from tree lodging place at night leads to adventures. (Arbolatik ikusitako argia, gauerako ostatua, abenturetarako bidea).

Argia etxe batetik dator, eta etxe horretan lapurrak daude edo bizi dira, euren azken lapurretako diruak kontatzen ari dira. Animalioek orduan, bakoitzak berezkoa duen zarata egin eta lapurrek beldurtuta alde egingo dute. Guzti hau bete betean da Aurelio Espinosak BI deitu duen atala: "Abereak lapurrak edo otsoak bizi diren etxe edo leze batera heltzen dira. Batzutan etxe horretara heltzeko gaua igaro duten menditik ikusitako argi bati jarraitu diote. Abereak lehio edo etxearen zirrikituren batera hurbildu eta, batzutan bata bestearen ganean jarrita, hainbesteko zaratotsa egiten dute ze lapurrek edo otsoek guztiz ikaratuta ihes egiten dute. Abereak etxean geratzen dira".

Thompsonen hau herri literaturako motiboen artean sailkatuta dakar. K335.1.4.: Animals climb on one another's backs and cry out; frighten robbers (Abereak bata bestearen lepo ganera igonda zarata egiten dute; lapurrak izutu).

Hurrengo pausua zera da: abereak, behin lapurrak joanda, gura dana jan eta lotara doaz, bakoitza etxeko leku batean jarrita. Hau da, Espinosa-

(10) Stith THOMPSON, *Motif-Index of Folk-Literature*, Indiana University Press, Bloomington & London, 1966.

ren sailkapenean D deritzan motiboa. Gure ipuinetako batean elementu hau ipuin amaieran ageri da. Besteetan nahiko labur ematen da, esaldi bat nahiko da. Hona adibide bat:

“Da, orduen, bestiek, sartu sien barrure, da jan seben banketori, da, gero, ba, lotara ba; katue pare san an suen ondoan, da txakurre pare san atien atzien, astoa para san kortan, da olloskoa an goiko pertxan.”

Hurrengo pasartea Espinosak E deritzana izango litzateke. Hau da, lapurretari bat berriz doa etxera. Batzutan nor joango den zotzetara erabakitzen da. Baina etxean sartu orduan, nahiz ta inor ikusi ez, abere guztiek eraso egiten diote bakoitzak bere modura: txakurrak aginka, katuak erpekadak emanaz, astoak ostikadaka, aritoak topeka eta oilarrak kukurruku eginez. Hau be Thompsonen motiboen artean dago: K1 161: Animal hidden in various parts of a house attack owner with their characteristic powers and kill him when he enters (Abereak etxeko leku ezberdinetan ostonduta jabeari eraso egiten diote euren potere bereziekin, eta sartzen denean hil).

Bertsioetako batean pasarte hau birritan gertatzen da, lehenengo lapur bat eta gero beste bat doazelako. Baina azkenean ondorioa bera da.

Espinosak F letra jarri dio hurrengo ekintza zati honi: Biktimak gertatu zaiona modu miresgarri batez kontatzen du. Esku artean erabili ditudan gatzelerazko testuetan zati hau askoz argiago eta deigarriagoa da. Adibidez:

“Llegó el pobre ladrón adonde sus compañeros todo magullado y contando que no había nadie en casa, pero que un demonio le había arrancado la nariz con un rastrillo [katuak erpeka], otro le había tirado al suelo [estropuz eginda erori], otro le había mordido en las nalgas con unas tenazas [txakurrak aginka], otro le había apaleado la barriga [astoak ostikadaka] y, por último, otro lo había vareado como si fuera paja [zezenak adarka].

—Y encima, otro desde arriba, gritaba: ‘¡Traédme aquí! ¡Traédme aquí!’.”

Beste batean:

“—Espérame, espérame, que hay unos gigantes que me han clavado sus espadas [zezenaren adarrak], me han dao de patadas [astoa ostikadaka] y, encima, había uno que decía: ‘Dejádme a mí, dejádme a mí’ [oilarraren quiquiriqui].”

Esaterako oilarraren “quiquiriqui”a ia beti interpretatzen da era batera edo bestera: “¡Venir que están aquí! ¡Venir que están aquí!”, “¡Traédme aquí! ¡Traédme aquí!”, “¡Dejádme a mí! ¡Dejádme a mí!”.

Euskarazkoetan kontaketa hori apalagoa da, eta ez da beti egin ere egiten, baina badira hala ta guzti ere adibide politak:

“—Bueno, a dau brujas beterik, ta suen ondoan egon dan sorgiñ batek ein dost upelako ainkadie; da estait ser isen da, beste atzetik eta danak ein dost beste ainkada bat, da orduen urten dot istu te larri a kortatik eta an, gison aundi bet ein dost makilla bategas goittik bera jo; da gañera an goijjen egon da bijjerragas juesa edo olakoan bat, da a esaten:

—Oneri, oneri, lapurreri! —esaten.”

“Jun san bestiegana ta esan'tzon: “Ser ikusi dot ba! Nik etxakijjet ser ixen dan a! Batak ainkeka, bestiek makilleka, bestiek ostikoka, nik esebe etxoat ikusi baia txarto ibilli nok, txarto be txarto. Ara esi'leikek jun”.

Aldaera baten bakarrik daukagu Espinoak G atalean bereiztutakoa: hau da, biktima hiltzea. Hain zuzen ere, testu honetan lapurra, etxe barruan daudenak nortzuk eta zelakoak diren ikustera bueltatu den lapurra, hil egiten da abereen kolpe eta zauriek eraginda:

“Andik eta ordubete ingurure lapur bet ikusten da su ondora susen-susen joaten. An katueri ikututzen. Onak erpeka eiñ eutzan. Sutundu sen lapurre, eta olloskoak espuelie begijen sartu eutzan. Andik badoa urtetan, da txakurrek upilako ainkadak. Badoa eskilara ondolik ta topekada piloa, euretatik bat tripen. Badoa kortara. Ango atietan astoak emoten dotzoz ostikada bi. Beien susen luse, geijan es altzetako!

Lapur ori bestiekañe joan esanien, bestiek etzien jatzi.”

Eta amaiera denetan berdina da: abereak etxean gelditzen dira jaun ta jabe. Amaiera laburra da, desenlazea argituta dago eta hau badirudi ipuinari azkena emateko baino ez dela:

“Da gero bestiek ba an bisi isen sien trankil.”

“Alde ben bestiek eta eurek gatu sin an etxin. Da gero baktotxak bere bierrak artu zittun, batzuk zotxamarra batu sue bisteko bestiek baskarixe eiñ ta bestiek etxeko bierrak eta danak edertotxu konpondu sien. Da au olan basan sartu daixesela kalabasan ta urten daixela Markineko plazan.”

“Da gero axe ixen san eurentzako etzie, ta eurek maneje'te'sien antxe.”

“Ta onak bost patadiok jan eben arek itxi eben apartije.”

Espinosak, aldaera guztien artean, eta sekuentzia kateak zelan osatu-ta dauden ikusita, ipuin honen tipo nagusi bi bereiztu ditu, lehenengoak lau aldaera dituela eta bigarrenak bi.

Gure ipuinean sekuentziak modu honetan geratu dira:

– A-B1-D-E-E-H (Markinakoa).

– A-B1-D-E-F-H (Muxika eta Nabarnizekoak).

– A-B1-E-G-H (Muxikakoa, Barandiaranek dakarrena).

Hain zuzen ere, Espinosak II tipotzat jotzen duen sekuentzi katea. Aldera hispanikoen azterketa zehatzagoa egiten du gero, tipo bakoitzean zenbat bertsio dauden finkatuz, eta hau da bertsiorik gehien biltzen duen tipoa denen artean. Bertsio hispaniko guztietatik (29 guztira), 11 dira II tipokoak. Beste tipoez bertsio gutxiago biltzen dituzte. Horrez ganera IIA eta IIB moetako ipuin gehienak hispanikoak dira.

Beraz, berak I mota jo du Europako forma arkaikotzat, baina hispanikoen artean IIkoa da gehien betetzen dena. Guk hemen aztertutako guztiak ere talde horretan sartzen dira.

TESTUAK

I

Iturria: Mikel Zarate *Iker* Mintegia.

Lekukoa: Begoña Onaindia, Beketxebarrikoa. Ezkondu ezker, Markinan bizi da, 47 urte.

Biltzaileak: Ibone Azpiri eta Agustina Ibarluzea.

Biltze-data: 1986ko uda (abuztua).

Astoa, txakurre, katua eta oillarra

“Baten asto bat euen bere etxien, makillaka ta ibiltze ben da, jaten be beti bedarra ta lastue ta berai eskasen ta pentzau ban:

–‘Alde ein biot nik etxetik se amen estoste gure niri.’

Ta ba doie bidin sier asto kuitxauoi tte, topau dau baserri baten atien, txakur bat, da txakurroi saunkaka, guau, guau! ta diñotze

–‘Txakurra ori da umore ona daukasune.’

–‘Bai estotela etxi ondo saintzen da etxetik kanpora bildu naue.’

–‘Ene! es estutu guasen bixek lagunek isengo ga.’

Bueno badoies bixek eta jun de jun topau ben beste katu bat, a miauka, ‘miau, miau!’

—‘Katua ori da umore ona daukasune!’

—‘Bai sagurik pe estotela atrapetan ta etxetik kanpora bildu naue.’

—‘Etorri etorri geuas danok lagunek isengo ga.’

Ba doies aurra, alako baten, oilar bat baserri baten kukurrukuka; ‘kukurruku, kukurruku’.

Ari be bardin ba.

—‘Oilartxua ori da umore ona daukasune.’

—‘Bai estotela jan baiño eitten ta etxetik kanpora bota naue.’

—‘Etorri, etorri danok konponduko ga.’

Ba doies jun da jun da alako baten illuntzen asi san da pentzauben, ‘gaba ein biosku ta lo be nun o nun ein bikou ta ia ba’ esaotzen katuek oilarra.

—‘Oilarra igoisu nere lepu gaña ia argik iñun ikusto sun.’

Ta ollarrak esaotzen

—‘Soser, soser an mendi punta ikustot.’

—‘Bueno, ordun igoisu astuan gaña’. Ta astuan gaña igo banin

—‘Bai’ esaban, ‘antxe urri urriñin, argi txikitxu bat ikustot.’

—‘Bueno ba jun eingo ga.’

Ta jun sin danak mendira da an suen etxe bat baña iñorbe esan barrura juten atrebitzen se e sekixen ba utzik euen ala bateonbat bisi san da, alako baten katu orrek igo ban geldi geldik ta ikusi ban utzik euela da a san lapur batzun etxie baña gabas kanpun ibiltze zin de utzik euen, da jun sien gero danak, an topau ben verjan da jaben lenengo naikue ta pentzauben ‘Arek datosenako, onen usabak, gu plantau einbiga amen ia dekosuesan’ ta esaotzen oilarra:

—‘Su tximiñixa gañin poxporuen ondun.’

Katuai esaotzen:

—‘Su suan ondun.’

Da astuk esaban

—‘Ni eskillaburun plantauko na ta eskepin txakurra.’

Alako baten etorri da lapurroi ta jun san gora asi da poxponik artzen da piko piko oilarrak gero sue bisten da fufu katuek, ‘baiña Jesus ser da au? Amen esin leike’.

Badoie urteta joten dau astuk ostikuas da eskillaretan bera bueltaka bueltaka an doie. Urteban barretz txakurrek ainke eittotze ta 'bueno, amen esin leike, ni neu es noie'.

—'Bueno, bueno su kobarde bat sa!' esaotzen bestiek. 'Oixe bai ba jungo es ga ba'.

Jun san beste ta ari be bardin, ta ikusi benien esin leikela pentzau ben bueno ba itxi ein bikotzen eurei bai tte alde.

Alde ben bestiek eta eurek gatu sin an etxin. Da gero bakotxak bere bierrak artu zittun batzuk zotxamarra batu sue bisteko bestik baskarixe eñ ta bestiek etxeko bierrak eta danak edertotxu konpondu sien.

Da an olan basan sartu daixesela kalabasan ta urten daixela Marki-neko plazan."

II

Iturria: Mikel Zarate *Iker* Mintegia.

Lekukoa: Pantxike Gezuraga, Muxikan jaioa 1930ean.

Biltzailea: Ana Astelarra.

Biltze-data: 1981-82 ikasturtea.

Astoana, txakurrena, katuena ta olloskoana

"Bein baten famili baten euki'ben asto sartxu bet, baya, sarra isen sa'les ba es eben balijjo isen bierrerako bes, da... pentze seben arek, etxekoak, a ilttie da euki'ben eurek, uesabak konbertzasiñoa:

—'Ba, onek astoak oñ estesku eitten esetako be emendijjorik da oba lene-lenengoan atxurregas buruen jo ta iltten badogu.'

Da astoa entzuten egon san, beren kortatik, da pentzetan:

—'Nik amen egoten banas bijjer es nas bisiko', da pentze seban alde eittie, da urte'ben, ya, a etxe abandoneute.

Topeu'seben bidien txakurtxu bet, txakur sartxu bet, triste, bide eskiñen, da, pregunte'tzen astoak txakurreri.

—'E lagun! zer pasetan yatzu?'

—'Ba, amentxe nau, se etzien be ostikoka ibil dostie da estekot lo eitteko be lekurik, se alde eñ'dot'

—'A, etorri adi nigas.'

Da bijjek joan sien andik bidetik sier. Topeu'ben gero, katu bet, koittedue, miau te miau, da pregunte'tzien areri:

—'E lagun, ser pasetan yatzu?'

—'Estostie emoten jatekorik be ta triste nau, gose nas, miaun, gose nas.'

—'Etorri gugas, etorri.'

Da ala, pare'san astoan ganien katue, da txakurre atzean, da joan sien eurrera, da an, eskiñetxu baten tope dabe lumek makurtute olloskoa, burue berantza deuela.

—'E lagun, se pasaten yatzu?'

—'Ba, amentxe nau, danak etxen deustie jo, da txarrena... esan dabe ba, banketa dekiela ta banketerako ni il bi'ostiela, da orduen ba en'yot ba alde.'

—'A, etorri gugas, etorri gugas, pareu nire ganien.'

Pare san astoan ganien, da, ala, andik joan sien, da gaba isen san, illun da; alako baten an, urrun baten egon san, argitxu bet, da, ene! joan sien araxentza, ia, an argijje dauen lekuen se ete dauen; da an egon san etxetxu bet, da an etzien barruen berbien saratie entzute'seben da, beittu'seben bentanatik ta, Ene! an egon sien iru lau gixon baña isen sien lapurrek, aparijje jaten, da diruek kontetan, da eurek gose isen sieles danak, gure isen'seben ba, selan edo alan ba ara sartun, baña orretako arek kanpora atara bear isen sien da orduen akordeu jjakien olako sarata aundi bat eittie, ikusatuteko arek, eta esanitzan astoak txakurreri:

—'E, su, pareko sara nire ganien.'

Da esan'tzon katueri:

—'Su pareko sara txakurren ganien.'

Da olloskoari esan'tzon astoak:

—'Da su pareko sara katuen ganien; da, orduen, nik esaten dotenien, bat, bi ta iru, danok asiko gara saratie eitten eh? Da bueno. Listo?'

—'Listo.'

Da astoa asi san iaaa, iaaa... txakurre uau, uau... miaun katue, ta kukurruku olloskoa.

Da ene! orduen barrukoak entzu'seben ori saratie ta:

—'Ene! ser dator amen, ser dator amen.'

Da, danak ikeratute, alde ein seben etzetik, pentze seben ba euren bille datosela ta.

Da, orduen, bestiek, sartu sien barrure, da jan seben banketori, da, gero, ba, lotara ba; katue pare san an suen ondoan, da txakurre pare san atien atzien, astoa pare san kortan, da olloskoa an goiko pertxan.

Baya, arek lapurrek e'sien egon konforme, se euren diruek eta geusek an itxi ebesan da gure isen seben, ia an ser pasetan dan edo, an... ikustie; baye iñok es eben gure isen joan da, orduen, ein seben suertien bota da, bueno, urte'tzon bateri da, joan san, bia allegesanien, etxe ondora ixilik ixilik sartu sen da an suen ondoan ikusi'ben olako perla edo, ta pentse'seben:

—'Ene! ser da ori ba?'

Baya isen sien katuen begijek, brillue argittasune eitten sebenak, da eskue bota tzonien, en'tzon Miau!, emon'tzan olako erpekada bat, da orduen arrapaladan, ba txakurre, orduen, berak ein seben saratiegas akorde san da ein tzon anke, da ariñago segidu seben kortarantza da an egon san astoak emon'tzon ostikadiegas, ba olloskoa be akorde san da... —Kukurruku! olloskoa andik goittik, da, urte seben orduen istu te larri gison onek da joan san beran lagunekañe ta esan tzien:

—'Bueno, a dau brujas beterik, ta suen ondoan egon dan sorgiñ batek ein dost upelako ainkadie; da estait ser isen dan, beste atzetik eta danak ein dost beste ainkada bat, da orduen urten dot istu te larri a kortatik eta an, gison aundi bet ein dost makilla bategas goittik bera jo; da gañera an goijjen egon da bijerragas juesa edo olakoan bat, da a esaten:

—'Oneri, oneri, lapurreri!' —esaten.

Da orduen, ba gero pentze seben gijjau es joatie; da gero bestiek ba an bisi isen sien trankil."

III

Iturria: Juan Gurutz EGUZKIZA etabar: *Idazkera Ariketak*, Udako Euskal Ikastaroa - Derio, Labayru Ikastegia, 1981, 89-91 or.

Lekukoa: Digna Arriola, Nabarnizkoa.

Biltzailea: Josune Unamuno.

Biltze-data: 1980-81 ikasturtea.

Astoa, txakurra, katua eta oillarra

"Egon san etze baten asto bat, asto sarra, esetako be balijjo estaben astue. Da esaeben: —Asto sarra, estau esetako be balijjo-ta, ill ein bikou,

ia laster negue be badator da, ill de kitxu, kendu enbarasutik. Jan se besterik esteu eitzen-da.

Astuek entzun'ban ori. Da esaeban: 'Neu ill seuek? Es ba, eskapau eingot ba!'. Da eskapau'ban andik. Jun sen, jun de jun, da topau'ban txakurre. Txakurrek esan'tzon: 'Nora soies?' Da bestiek: 'Ba, estotela balijjo ta, etzien laster illteko kontue esan dabe ta eskapeu ein dot etzetik'.

'Neu be olantxik noie' —esan'tzon txakurrek—. 'Bueno, ba aitxik goisan bijjok alkarras. Neu be sarra nasela ta, estotela saunkerik be eitzen da... banoie'.

Badoies bijjek alkarras. Jun de jun, topeu dabe katue. Da esan'tzen katueri: 'Ser ba? suri be se paseten jjatzu ba?'.

'Ba, ni be ia oin sagurik be estotela atrapetan etzien, da esa'este ba, sarra nasela-ta; beti eurrien nabile eskobiegas joten, da eskapeu dot!'. 'Bueno, ba geu be olantxik goies, etorri geuas'. Junteu sien iru. Jun sien aurrerau te topeu eben oillar bat, oillarra kukurrukuke, ta esan'ban: 'Laster Gabonak be badiesela-ta, ia estekola serik, eta ill ein bi'nabela neu esa'este ta...'. Ba planteu sien, astoa aspijken, astun ganien txakurre, txakurren ganien katue, ta katuen ganien oillarra. Jun sien da gero gaba aillegau san, da illundu san da, nora jun bes.

Ta ikusi'ben urrunien antxe argitxu bet dauela. Da esa'ben 'Araxe jun biou gaba pasetako, araxe etzera; etzie edo ia ser dauen ikusi biou antxeta'. Jun sien, jo'eben atie, da argi orregas egon sien lapurrek, lapurretan einde, euren diruek kontetan. Da atie jo ebenien pentzau eben badoiesela goardosebillak-edo eurek topetan, da eskapetieri emon'tzen; da bestiek astue-ta, sartu sien barrure, ta planteu sien astue kortan, txakurre ate onduen, katue suen ondotxuen, da oillarra be kortan. Planteu sien lo eitzen, epeletan dausela-ta, posik! Da lapurrek jun sien atzera, ikusten ia se ixen dan arek ikeratu'txusena. Da bat sartu san barrure illunien, argirik ixotu barik, da jun san su ondora, da sueri erein'tzonien pentseu'ban txingerra dala, ta ixen san katuen begijje. Da katuek erpeka ekin'tzon, purrustada batzuk ein'tzosan; asi san lapurre eskapan, atera jutun, da atien asi jjakon txakurre saunkaka; asi san kortatik eskapetakun, da kortan aste'jjako astue ostikoka, da gero urteebanien kanpora aren posa. Ta gero ondiño kukurruku eitte'tzon oillarrak. Jun san bestiegana ta esan'tzon: 'Ser ikusi dot ba! Nik etxakijjet ser ixen dan a! Batak ainkeka, bestiek makilleka, bestiek ostikoka, nik esebe etxoat ikusi baia txarto ibilli nok, txarto be txarto. Ara esi'leikek jun'.

Da gero axe ixen san eurentzako etzie, ta eurek manejete'sien antxe.

IV

Iturria: José Miguel de BARANDIARAN, *Obras Completas II*, 259-261 or.

Lekukoa: Jose de Etxebarri, Muxikakoa.

Biltze-data: 1924.

El asno, el perro, el gato, el gallo y el carnero

“Etze baten astoa egon ei sen sarra, esetako geuse be esana, ta morroiek esa’utzen ugesabari: ‘esta geuse ta il bixer asto au alperrik jaten deu te’.

Astoak jakin banien, etzetik urten da eurrera joan da joan da joan eiñ ei sen.

Da txakur bet topeu eiseban.

Da diñotzo astoak:

–‘Ser eiten dok or eusirik eiñ barik?’

–‘Bijer il ingo neijuek, sarra naselako, ta gogorik barik najjauk olan.’

–‘Tirok neugas.’

Joan da joan da joan ein ei sien eurrera bidien euren kontuek esanas, da eldu ei sien etze baten ondora, eta katue egon ei sen leijo baten alaru larrisekas txilijoka.

Ta diñotze asto-txakurrek katueri:

–‘Sergaitik saus ain estu?’

–‘Ba uesabandriek il ein gure neu geur, txitxe bat arrapeu dotalako, lapurre nasela-ta.’

–‘Geu be olakoxe atxakijekaitik gabis olan, da il baño oba da ta etor geugas.’

Joan sien ba urrun irurek batera.

Eberdiko amabijek ixen ei sien, da bidien bardapien egon ei sen ollar eder bet kukurrukurik be eiñ barik.

Mire ein de badoas Asto, katu ta txakurrek ollarrañe ia ser eukan itanduten.

Da diñotze irurek ollarrari:

–‘Zer dekok or bardapien kukurrukurik eiñ barik egoteko ordu ontan?’

—‘Ser eukikot ba, bixer ordu ontan kasuelan egon bier dot eta!’

—‘Etor geugas, or baño obeto dok ondik eurrera bixitie ta.’

Joan sien eurrera bidien, da topeu ben arito bat es beerik es jan eiten es eبالا. Da diñue eurek alkarreri: ‘geuretaikuen bat da, eta esan-gotzagu seuser?’

—‘Ser dekok jan be es eiteko orko sekule bedar gosoa be?’

—‘Len segaittik ekar nabe ni ona, lodituteko edo? Ba geur sortzi gure jaubien alaba sarrena eskontzen da ta, il eingo ei nabe bodan jateko.’

—‘Joan emetik etzetik, geules, ein biok il eseian.’

—‘Baia, nora joan geurkolako egunien beste batek artunde burue apurtutera eraingostek eta?’

—‘Etor geugas.’

Joan sien ba danak eurrera urrun, joan da joan gabeko amabijek ingururartien.

Ordu ontan argije ikusi eben lapur-etze bateko leijoan.

Argije egoan lekure joateko gogoia etorri jakien danari.

Etzontara eldu sanerako txakurre eusike asi sen.

Beste gustijek eskuteute egon sien; arittoa es se beste danak.

Onek atieri topetakoak emoten eutzesan sendo: emon da emon.

Barruko lapurrek ikeratu ei sien askenarako, ta beste lapur ato aundijen bat dalakoan, eskuteu eiñ sien danak.

Baia arittoa, topeka-topeka, akabureko atie apurtu eiñ eban.

Da danak sartun sien barrure.

Argije ondiño amateu eban astoak surretako lurrune gas, da gustijek pareu sien, euren ustes, leku onenetan: katue su ondoan, ollarra tximini-jen, txakurre atostien, arittoa eskilarapien, astoa kortako atietan.

Danak ixixilik egosan.

Baia lapurrek jakin gure eben ser ixen dien arek saratak. Ta subertien bota eben nor joan eskatzera.

Andik eta ordubete ingurure lapur bet ikusten da su ondora susen-susen joaten.

An katueri ikutuzten. Onek erpeka eiñ eutzan. Sutundu sen lapurre, ta olloskoak espuelie begijen sartu eutzan.

Andik badoa urteten, da txakurrek upilako ainkadak.

Badoa eskilara ondotik ta topekada piloa, euretatik bat tripen.

Badoa kortara. Ango atietan astoak emoten dotzoz ostikada bi. Beien susen luse, geijan es altzetako!

Lapur ori bestiekañe joan esanien, bestiek etzien jatzi, te onek bost patadiok jan eben arek itxi eben aparije.”

V

Iturria: Mikel Zarate *Iker* Mintegia.

Lekukoa: Patxi Silloniz, Mendexakoa, 62 urte.

Biltzailea: Ana Felicitas Gerra Juaristi.

Biltze-data: 1981-82 ikasturtea.

Txakurre, arije, katue ta oillarra

“Bein, bisi ixen sirien txakurre, arije, katue, da oillarra, da sirien biargiñek da, biar asko eitxeben, biar asko eitxebesenes, aberatzak sirien da, an, asko eusen alperrak, biarrik ein barik bisi ixen gurebenak da arek, eitxebesan jaten an lebatza ta, gausa gosuk edo gausa ederrak jatebesan arek da inbidijjetan gabien lotara jun siñin, se pentzauben lapurrek?

–‘Jun bieu axe ostxen da atxe ostu einbitzaue.’

–‘Ederto.’

De preparau sin da yun sirien danok lotara.

–‘Ba bueno, gabon da gaurkos guasen lotara’ da, txakurre jun sen atin ondora, atin atzera. Arije eskillarapera, da katue, sutako ondora autzan. Danok lo.

Da etorri sin lapurrek eta ‘dsa!’ jun sirin atetara, atin ondora da txakurrek saunke:

–‘Guau, guau!’

–Ta, ‘emen estau leku ona, guasen beste aldera’.

Jun sirin beste aldera ta eskillarapera da eskillarapin arijek tope eintzen da

–‘Ene! emen be estau leku ona. Guasen aurrera’

Jun sin eskatzera da eskatzin katu da katuek ‘Miau’ ta erpe.

—‘Gu ser enbieguk pa?’

Ta oillarrak, gora beituben, da oillarrak

—‘Pasiensia’ ta plus, kaka orra.”

VI

Iturria: ESPINOSA, Aurelio M., *Cuentos populares de Castilla y León I*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1987.

Bilketa-datuak: Nava de la Asunción, Segovia.

Narrador XXVI, 16 de abril, 1936.

Los animales inútiles

“Este era un burro que le echaron a morir. Y se fue al campo y se encuentra con un perro.

—¿Qué haces ahí? —le dice el perro.

—El amo, porque soy viejo y pelao, me ha echao a morir y ya no me admite en casa.

—Así me pasa a mí —dijo el perro.

En esto que se encuentran a un gato.

—¿Dónde vas? —le preguntaron.

—Me ha echao fuera el amo porque soy viejo y goloso, y porque ya no puedo cazar.

Y ven a un gallo en lo más alto de un árbol y le preguntan:

—¿Qué haces ahí, gallo?

—Mirar... Es la función del pueblo, y me han querido coger para matarme, y me he salido al campo.

—Bájate, y vamos por el mundo a buscar la vida.

Y andando, andando, se encontraron con una luz en un monte. Era un caserío abandonao, que los señores iban a veranear allí en el verano. Y había una cuadrilla de ladrones que estaban robando el caserío. Y dice el perro:

—Ahí hay gente. Vamos a entrar a ver si los asustamos y se van y nos comemos la merienda de ellos.

El gallo se subió a lo más alto de la cuadra,... el perro tras de una puerta tumbao,... y el gato se fue al hogar donde estaban comiendo. Y empezó el gato a maullar, el burro a rebufnar, el perro a ladrar, y el gallo a cantar:

—¡Están aquíii!... Están aquíii!...

Los ladrones tuvieron miedo y se salieron gritando:

—¡Aquí hay gente y nos van a coger!

Escaparon los ladrones, y los animales entonces se pusieron a comer la cena. Entretanto los ladrones dejaron de correr, y dice el capitán:

—Muchachos, el que sea más valiente tiene que volver a ver qué gente hay allí. Si no seremos unos cobardes.

Y fue uno voluntario y dice:

—¡Yo entro!

Llega el ladrón a la cocina, y el gato le echó una engañañada que le sacó un ojo; el perro le cogió de las piernas haciéndole mordiduras. Y al tiempo de salir, le pegó unas coces el burro... y el gallo entretanto dando voces:

—¡Venir, que están aquí! ¡Venir, que están aquí!

El ladrón echó a correr con todas sus fuerzas y temblando de pies a cabeza, dijo a sus compañeros:

—¡Vámonos corriendo, que allí hay mucha gente, y nos van a coger!

Y escaparon los ladrones y dejaron a los animales solos en el caserío.

Y allí se quedaron disputando, hasta que fueron los amos a veranear y vieron con mucho gusto que su finca estaba en buenas condiciones guardada por los animales.”

VII

Iturria: Antonio RODRIGUEZ ALMODOVAR: *Cuentos al amor de la lumbre* II, Anaya, Madrid, 1988, 515-518 or.

Los animales inútiles

“Erase una vez un señor que tenía un gallo un poco viejo, y dijo:

—Este ya sólo sirve para el puchero.

Mandó llamar a la criada y le dijo:

—Mañana vas, te coges el gallo y lo matas. Y como la carne no está para desperdiciar, lo echas en la olla.

El gallo, que andaba por el tejado, oye lo que están tramando y dice:

—¡Conque ésas tenemos! Pues me escapo y lo que es a mí no me pillan, aunque sea viejo.

En cuanto se hizo de noche, se escapó el gallo y se fue al monte. Andando, andando, se encontró con un burro viejo que ya no era más que costillas. Va el gallo muy estirado y le dice:

—Buenos días, compadre. ¿A dónde bueno por estos montes?

—Pues nada —responde el burro—, que, como ya estoy viejo y no puedo con la carga, mi amo me ha echado al monte a que haga la vida.

Le dice el gallo:

—Pues mira, a mí me ha pasado algo por el estilo. Sólo que, antes de que hicieran conmigo un buen caldo, he decidido correr mundo.

—Bueno, bueno —dice el burro—, si te parece seguimos juntos y así nos hacemos compañía.

Le pareció bien al gallo y siguieron caminando, el burro pasito a paso, de lo viejo que estaba, y el gallo muy estirado y muy tieso. Por el camino en que iban se encontraron con un toro, y dice el gallo:

—Buenos días tenga usted, señor toro. ¿Qué le trae por estos montes?

—¿Yo? Yo ando siempre por aquí, cerquita de la dehesa. Como ya me he hecho viejo, no se preocupan por mí.

—¿Y no te gustaría venir con nosotros a buscarte la vida?

—Pues, hombre, la verdad es que no estoy mal yo aquí —contestó el toro.

Y entonces el gallo le dice:

—Te advierto que ahí atrás vienen unos toreros...

—¿Ah, sí? Pues ahora mismo me voy con vosotros.

Y sin pensarlo más se unió a los otros dos.

A poco que caminaron vieron venir un galgo sarnoso. El gallo, muy estirado, como siempre, se adelantó a saludarlo:

—¡Muy buenas, señor galgo! ¿A dónde bueno tan tempranito?

Entonces les contó el galgo que, como ya estaba viejo y sarnoso, su amo lo había despedido. Y el gallo, muy indignado, dice:

—¡Vaya unos amos que hay por ahí! ¡Maldita sea! Pero no se apure usted, y véngase con nosotros, que juntos nos haremos compañía.

Se unió también el galgo a la comitiva, y al poco rato se encontraron un gato con hambre de seis semanas y maullando como un desesperado. Y le dice el gallo:

—Amigo, ¿qué hace usted tan desolado por estos montes?

Y el gato les contó su historia:

—Hará poco más de un mes que mi ama me dejó al cargo del puchero, como todos los días cuando se iba a misa. La muy beata tardó aquel día más de la cuenta, y me entró tanta hambre, que no pude resistirme. Le pegué un empujón a la olla, que la tiré al suelo, y me zampé toda la carne. Cuando volvió mi ama, me arreó una paliza que tengo el espinazo como un dominó. Y ahora arrastro un hambre que no veo.

—¡Vaya, hombre, vaya! —dijo el gallo—. ¿Por qué no se une usted a nosotros, que de seguro encontraremos algo de comer?

El gato no se hizo de rogar y se juntó a los otros la mar de contento.

El gallo iba dando explicaciones de cómo habían de hacer para conseguir la comida, pero se iba haciendo tarde y todavía no habían encontrado nada que comer. El burro ya apenas podía sostenerse, de hambre que tenía, y el galgo sarnoso tampoco podía caminar, de hambre y de sed. El toro entonces permitió que se le subiera encima. Ya les cogía la noche, cuando el galgo creyó divisar una lucecita a lo lejos. El gato saltó encima del galgo y el gallo voló encima de él, para comprobar, y dijo:

—Pues es verdad. Es una casa.

—¡Vamos, vamos! ¡A ver si llenamos la tripa! —dijo el gato.

Apretaron el paso lo más que pudieron y cuando ya estaban cerca de la casa, dice el gallo:

—¡Alto ahí! Mejor será que me adelante yo solo a ver qué hay.

Fue el gallo hasta la casa sin hacer ruido y por una ventana vio a un puñado de ladrones comiendo a dos carrillos alrededor de la lumbre. Volvió y les contó a los demás animales lo que había. Les dice:

—Amigos míos. Miren ustedes lo que vamos a hacer. Nos allegamos todos sin que nos sientan y se coloca cada uno en un lugar, alrededor de

la casa. Luego, a una señal mía, todo el que sepa cantar, que cante, pero muy fuerte, muy fuerte, para que se espanten y se vayan.

Y así lo hicieron. El gallo al tejado. El toro y el burro se pusieron cada cual en una ventana. El perro y el gato a cada lado de la puerta de salida. Y todos a un tiempo se pusieron a cantar. El gallo:

—¡Quiquiriquíiii, cuántos ladrones hay aquíiii!

Y el toro:

—¡Múuuuchos, múuuuchos, múuuuchos!

Y el burro:

—¡Ga-chón, ga-chón, gachón!

Y el perro:

—¡Guard-dias, guar-dias, guar-dias!

Y el gato:

—¡Mii-ra, mii-ra, mii -ra!

Al oír tanto ruido, los ladrones se murieron de miedo y salieron corriendo. Decía el capitán:

—¡Son los demonios! ¡Son los demonios!

Y corrieron hasta que no pudieron más. Entonces bajó el gallo del tejado y gritó:

—¡Hala, hala, compañeros! ¡A lo gordo! ¡A lo gordo! ¡A llenar la tripa, que aquí hay de todo!

Y entraron en la casa y se hartaron de comer. Decía el gato:

—¡Estoy de queso que no me puedo ni mover!

Y el galgo decía:

—Me he atracado de carne, que estoy como una bola.

Y el gallo, más tieso y más estirado que nunca:

—Yo bien les decía que juntos hallaríamos —y después de un rato, dice—: Pero me temo que esos ladrones puedan volver. Habrá que prepararse para darles una buena zurra. Pero ahora, no a cantar, sino a patadas y a mordidas y a picotazos, y que cada cual se esconda en un sitio.

El gallo se subió otra vez al tejado. El gato se arrinconó a un ladito de la lumbre. El galgo se puso a la puerta. El toro, junto a una ventana, y el burro, junto a la otra.

Los ladrones habían decidido mandar a uno de ellos a explorar. Al poco rato se acercó a la casa y entró sin hacer ruido. Pero el gallo lo había visto desde el tejado y ya había avisado a los demás. Como estaba muy oscuro, el ladrón se acercó a la lumbre para encender la luz. Pero en ese momento salta el gato de su rincón y le pega un arañazo en la cara.

—¡Ay, que me han arrancado la nariz! —gritó.

Y sale corriendo, pero, como estaba tan oscuro, tropieza y se cae al suelo. Allí el gallo le pega unos cuantos bocados en las nalgas. Luego el ladrón tira para una ventana, pero allí estaba el burro, que le dio de coces en la barriga y lo mandó para la otra ventana. Allí el toro, de una cornada, lo despachó por los aires. Y mientras, el gallo, desde el tejado, cantaba:

—¡Quiquiriquiiii!

Llegó el pobre ladrón adonde sus compañeros todo magullado y contando que no había nadie en casa, pero que un demonio le había arrancado la nariz con un rastrillo, otro le había tirado al suelo otro le había mordido en las nalgas con unas tenazas, otro le había apaleado la barriga y, por último, otro lo había vareado como si fuera paja.

—Y encima, otro desde arriba, gritaba: ‘¡Traédmelo aquí! ¡Traédmelo aquí!’.”

VIII

Iturria: Joaquín DIAZ, *Cuentos en castellano*: Ediciones de la Torre, “Alba y Mayo-Narrativa 7”, Madrid, 1988, 112-113 or.

Los animales viejos

“Este era un gallo que oyó decir al ama que el Domingo de Pascua le iba a poner en pepitoria. Salió corriendo del corral y se echó a andar por un camino, y a poco se encontró con un burro.

—¿Dónde vas, burro?

—¿Dónde voy a ir? Que mis amos dicen que ya soy viejo y no me quieren.

—Pues vente conmigo.

Siguieron andando, y al rato se encontraron con un toro.

—¿Dónde vas, toro?

—Huyendo de mi amo, que me quiere matar pa venderme en filetes.

—Pues vente con nosotros.

Siguieron andando y a poco vieron una cabaña de pastor abandonada. Se metieron allí y se echaron a dormir. Pero la zorra, que siempre anda buscando qué comer, les vio y dijo:

—Vaya un banquetazo. Voy a buscar al oso, que me ayude.

Conque vuelve con él y le dice:

—Yo creo que entras tú el primero, porque, como más mayor, así eliges pieza...

Pero en esto se había despertao el gallo, y en cuanto que oye decir eso a la zorra, avisa al burro y al toro y se ponen detrás de la puerta. Entra el oso, y empieza el toro a darle cornadas y el burro a darle coces, y el gallo, subido a una viga, venga a cantar.

—Quiquiriquí, quiquiriquí...

Echó la zorra a correr, y detrás, el oso, quejándose:

—Espérame, espérame, que hay unos gigantes que me han clavao sus espadas, me han dao de patadas y, encima, había uno que decía: ‘Dejádmelo a mí, dejádmelo a mí?’”

HERRI-NARRATIBAGINTZA ETA LITERATURA

Donostia, 1992-III-27

Bernardo Atxaga

Hartu nire gaurko ponentziaren gaia gogoan, eta aspaldiko enperadore batek hartutako erabakia etortzen zait burura. Antza denez, ibai zabal eta bizkor batek bi zaldi sakratu ohostu zizkion, eta ohostu, noski, ibaiek ohi duten moduan, zaldien igeria hautsi eta bere baitan itoz; eta orduan berak —Jerjes zela esaten digu Herodotok—, ibaia kastigatzea erabaki omen zuen. Ibai hura ez zen aurrerantzean zabal, bizkor eta arriskutsu izango, zeren berak kenduko baitzizkion indarrak, berak bihurtuko baitzuen erreka koxkor. Nola? —ba, bere soldaduei ehunka erreten eginera— ziz, eta ur haundienak erreten haietara bideratuz. Pentsatu eta egin, handik urtebetera ibaia erdi hustua zegoen, eta, Herodoto berak dioen bezala, “ez zion inori beldurrik ematen, ezta umea besoetan hartuta zihoazen andreei ere”.

Literatura ere ibai bizkor eta zabala da, noski, edo halatsu ikus dezakegu behinik behin gure irudimenaren begiekin: poeta asiriarrak eta greziarren kantuekin hasi, eta —geroz gizenago, geroz eta liburu gehiago hartuz—, gure egunok arte iristen den ibaia bezala. Eta, ibaia den partez, agian joka dezakegu berarekin Jerjes enperadoreak zaldiak ito zizkion harekin bezala; har ditzakegu bere urak eta ehunka erretenetan banatu. Eta banatu, gainera —irudimenak enperadore t’erdi balio baitu-korronterik korronte, berez nahasturik datorrena erreten desberdinetara bereiziz. Hala, ehunka erreten horien artean, *Biblia* izeneko sakona eta urtsua edukiko genuke, eta honen aldamenean, bere pareko, *Homero* deitutakoa; haruntzago, berriz, *Mila gau eta gau bat gehiago* ospetsua, eta oraindik haruntzago —ekialderago—, Cathay bataiatu genezakeena: korronte nagusiak den denak, literaturaren ibaia luzaro hornitu duten erreten galantak. Idatzi ote da inoiz Homero edota Bibliaren eraginik ez duen libururik? Seguru asko, ez. Auerbach eta beste hainbatek erakutsi bezala, bi iturri horiek sortu dituzte literaturaren korronte zabalduenak.

Ez baitira irudimenaren begiak haunditasunari begiratzeko bakarrik, ohar gaitezen orain beste erreten ttikiago batzuetaz. Eta hor non, modu

horretan, psikoanalisia eta kazetaritza izeneko pare bat ikusten ditugun. Eta gero, teatro edo antzerki esaten zaiona. Eta geroago, azkenez —bere bila genbiltzan—, herri-literatura deitzen den gure gaurko erreten hori.

Herri-literatura ez da behar bada oso erreten zehatz eta ondo mugatua. Esan *Iliada*, eta denok dakigu zeri buruz ari garen. Esan *San Lukasen Ebanjelioa*, eta berdin. Esan ordea herri-literatura edo, hestua-go, herri-narratibagintza, eta dudak sortzen zaizkigu: Arratibel jaunak bere aitari jasotako Marixorren ipuinak, bertan egon behar al du? Eta Aita Zavalak bere magnetofoniar grabatutako Pello Errotaren bizitzak? Eta Uztapidek idatzitako *Sasoia joanda gero* delakoak?

Egia esan, ez naiz arazoarekin larritzen. Munduan beste askok bezala, nik ere, herri-literatura definitzeko orduan, Nolatasunari begiratzen diot, eta bere erretenera bideratzen dut ahoz sortutako guztia: arestian aipatutako *Marixor* eta *Pello Errotaren bizitza* narrazioak, kasu. Badakit bata ipuin harrigarria dela, eta bestea ez; eta badakit *Marixor* ipuin harrigarriaren atzean autore jakinik ez dagoela, eta *Pello Errotaren bizitza* memoria ttikien atzean, berriz, ia ehun urte bizi izan zen Mikaela Elice-gui hura dagoela, Asteasuko umeez Mikela Zintzarri bezala ezagutzen zuten andre berbera; baina, aurreratu bezala, nik Nolatasunari begiratzen diot bereziki, eta biak ahoz sortu zirenez gero, ba, biak erretenera. Aitzitik, herri-narratibagintzatik kanpo uzten ditut *Sasoia joanda gero* eta, oro har, idatziz sortu diren liburu guztiak. Bestela, nire ustez, oso lur labainetan sartuko ginatke, literatura-azterketa serioaren hiztegitik ateraz, eta soilik propaganda politikorako balio duen erromantizismo luzundu batenean sartuz. Izan ere, nondik Uztapideren liburuak herri, eta nireak, kasu, ez herri? Ez al gara ba, biok, gizarte berdinean sortutako pertsonak? Ez al dira ba, haren liburuak eta nireak modu berdinean eginak izan? Jakina, litekena da haren liburuak —bertsolaria zelako eta beste arrazoi batzuegatik—, nireak baino aho kutsu gehiago izatea, antza gehiago edukitzea herri-literaturarekin; baina hortik aurrera, jai.

Seguru garai bateko erromantikoez —beraien joera aristokratikoa zela eta—, beste era batean arertu izango luketela arazoa, Uztapide herri maitagarri baina xehe baten bardotzat hartuz eta bere liburuak, berriz, herriek izaten duten jakintza xehe baina maitagarriaren adibidetzat gorai-patuz. Baina joera hori, XIXgarren mendean konprenitzekoa zena, ezin da inondik ere ametitu. Alde batera, oso diskriminatzailea da, eta —itxurak itxura—, pertsona edo jende bati buruz eduki daitekeen mespreziorik gaiztoena du berarekin. Izan ere, zer da xehe izatea? Kultura gabe, psikologia ximplekoa, inuzentzia barregarrikoa eta ez dakit zenbat gutxitasun gehiagoren jabe izatea? Eta orduan, zer da erromantikoez zenbait jenderi bidali nahi dion mezua? Komedia batean gizonezkoak andreari esaten zion tuntuna zarelako maite zaitut delako hura? Humore kontua dirudi, baina ez du batere graziazirik. Norbaitek pertsona bat edo jende bat

xehetzat baldin badauka, ez du errespetatzen, eta ez badu errespetatzen, ez du maitatzen. Edo maitatzen du, baina zakurrak eta beste zenbait animalia maitatzen diren bezala. Gauza bera gertatzen da, pentsatzen jarrita, enbarazu pittin bat egin duten poetak hiltzen direnean. Gizarteak —Gabriel Celayarekin bezala— lintxatu egiten du itxuraz laudoriozkoak diren artikulatu eta abarrekin. Baina zer esaten dute benetan artikulatuok? Zer esan zuten Gabriel Celayaz? Bada gizon zintzo eta xehe bat izan zela, hots, tontoa, artikulatu egileen konplexitateak usaindu ere egin ez zituen gizona. Batez ere, hori azpimarratu nahi izaten da: bizirik gelditu diren kazetari eta abar horiek, konplexuak direla, argiak, eta abar eta abar.

Alde batera, beraz, herri adjetiboaren erabilera erromantikoa diskriminatzailea da. Bestera, berriz, hutsune baterantz seinalatzen du. Izan ere, non dago gaurko herri xehea? Hemeretzigarren mendeko erromantikoak ilustraziorik gabeko nekazari jendeari buruz aritu izan ziren, baina gaurko egunean bizitzera, nora jo beharko lukete? Ez dut uste Herder eta gainerakoak inora joango lirakeenik...

“Azkenez, badaukat ezagutzen ez dudan jendea agurtzeko eskubidea”, dio Apollinaire-ren poema batek, eta nik ere, egindako zehaztapan guztien ondoren, antzeko zeozer deklaratu dezaket, azkenez badaukadala ezagutzen ez dudan gai bati buruz aritzeko eskubidea. Eta eskubide hori, nik uste, herri-literaturari beti izan diodan maitasunak ematen dit aurren aurrena, eta nire idazle esperientziak gero.

Gaia, hain zuzen ere, oso bihurria eta hari askotakoa iruditzen zait, ni bezalako amateur batek nekez ezagutu lezakeena. Erretena, esan dut; ibaia, esan dut; orain, berriz, erreten horretako ur tantoak ibaian nola barreiatzen diren esan beharko nuke. Beraz, beste modurik ez daukat, ezdakidaka hastera nihoa.

Nik ez dakit ondo, baina herri-literatura aintzat hartu duten idazleak asko izan direla uste dut. Hor daukagu, esate baterako, Albert Camus; Camusek, bere teatro obra baterako —*Le malentendu*—, bai Italian eta bai Euskal Herrian jaso dagoen herri-leiendata bat erabili zuen. Bide batez aitortuta, leiendata hori, ostatua zeukaten ama-alaba batzuen hilketak kontatzen dituen, irratiz zabaldua izan da orain ez dela asko, *Antzoki iluna* izeneko saioan. Izan ere, nik neronek entzundako leiendata zen, Zeanuriko andre bati entzun nion Antonio Cid-ekin Arabatik nenbilela, eta tentazioan erori nintzen...

Eta, Camus bezala —inolako ordenarik ez duen zerrenda eginez—, hor daukagu Goethe eta Hoffmañ, *Fausto* eta *Hondarraren gizona* idazteko orduan mundu guztian zabalduko istorioez baliatu zirenak (Walter Benjaminek idatzi zuenez, Faustoren zorigaitza festetako barraketan-eta kontatzen zen; *Hondarraren gizona*, berriz, Sacamantecas edo Gantzaleak

Alemanian hartzen duen izena da). Eta, alemaneraren eremutik atera gabe, gaurko idazle bat ere ekar dezakegu zerrendara, Peter Handke, hain zuzen ere, zeren berea baita *Desiratzeak zerbeitetarako balio zuen garaietan* izeneko liburua, eta izen hori Grimm anaiek jasotako ipuin baten hasiera ere bai baita...

Nor gehiago zerrenda honetan? —ba, asko pentsatu gabe, Paul Bowles, eta ez bakarrik tradizio magrebiarrari jarraitu izan diolako bere zenbait ipuinetan (*Baratza* deitutakoan, kasu), baita Marokkoko herri-narratzaile baten kontuak argitara bidean jarri zituelako ere. Eta Bowlesen ondoan, Blaise Cendrars, Afrikan izan eta *Ume txurientzako ipuin beltzak* liburua idatzi zuen poeta haundia; eta Bowles eta Cendrars-ekin batera, Isaac B. Singer, yiddish tradizioaren jarraitzaile onena-edo; eta Italo Calvino, herri-ipuinen zale deklaratu, bai hitzez eta bai obraz; eta Winston Auden poeta ingelesa, *nursery rhyme* edo ume kanten biltzaile; eta Oscar Wilde, ipuin maitagarrien itxurako narrazioen egile; eta Jean Cocteau, *La Belle et la bête* pelikularen autore; eta Eça de Queiroz, mandarin txinoaren istorio zaharra erabili zuen nobelista eta abar, eta abar.

Nik ez dakit ondo, baina hala iruditzen zait, herri-literatura aintzat hartu duten idazleak, asko ezezik, era guztitakoak izan direla: Hoffman bezalako erromantikoak, eta Goethe bezalako klasikoak; Camus bezalako esistentzialistak, eta Cendrars edo Cocteau bezalako abangoardistak; Oscar Wilde bezalako dekadenteak eta Auden bezalako konprometituek; Eça de Queiroz bezalako naturalistak eta Calvino bezalako alegorikoak-edo... jakina, egon liteke guztien artean batasun sakonago bat, abangoardia eta antzeko terminoek jasotzen ez dutena, eta askotan, hain zuzen ere, inpresio hori izan dut, badagoela literatur mugimenduen deskribaketek sekula jasotzen ez duten zerbait, eta zerbait hori idazle-kateak direla, idazle-kateak edo idazle-sareak. Idazle sare edo katea horietako batek, esate baterako, 300 idazle bilduko lituzke, garai eta leku desberdinetakoak, eta arrazoia, denak sare horretan egoteko arrazoia, alegia, beraien arteko afinitatea litzateke, gustu edo sentsibilitate mota bat.

Gogoratzen zait, honi buruz, zer poza hartu nuen behin, Parisera joan eta Tutuolaren liburu batek Raymond Queneau-ren hitzaurrea zera-mala ikustean. Izan ere, hantxe neukan afinitate proba: Queneau-k zale-tasuna erakusten zuen Tutuolarekiko, eta zale-tasun hori oso ezaguna egiten zitzaidan, zeren —*Nere bizitza fantasmien sasian* irakurri nuenetik—, oso gustukoa baitut idazle afrikarra. Beste modu batera esanda, eta balio literarioaren kontuak alde batera utziz, Queneau, Tutuola eta hirurok sare berdinekoak izan gaitzkeela adierazten zidan hitzaurreak.

Ba ote da holako sarerik, holako idazle elkarte inefablerik? Nik baiezeko irudipena daukat, eta, gainera, sare asko egongo direnik ere ez

zait iruditzen. Lau edo bost sare desberdin, lau edo bost idazle mota, eta hortik aurrera salbuespenak. Eta herri-literaturari buruzko zaletasuna agian erabakiorra izango da —beste hainbat fobia eta filiekin batera— idazleak sare batean edo bestean kokatzeko. Baina ez nadin aurrerago joan. Kontu guzti horiek batere ziurtasunik gabekoak dira, eta hobe lehengoa aitortzen badut: ez dakit.

Begiak jaitsi ditzagun, orain. Tarte aski luzea daramagu munduari begira, ibai haundiaren uretan idazle eredu batzuk bereizteko lanean, eta komeni da apur bat bildu eta arreta gure inguruan jar dezagun: euskal idazleak herri-literaturarekin duen harremanari begiratu bat eman diezaiogun. Modu honetan egingo nuke nik galdera: Euskal Herria bezalako eremu ttiki eta jaioberrietan, haundia al da ahozko tradizioaren garrantzia? Beste eremu literarioetan duena baino haundiagoa, oro har?

Nire iritzirako, erantzuna, lehen ezdakidaka bezala, baibainaka eman behar da orain. Eta baibainaka hasiz, baietz esan behar da aurrena, euskal idazleok maiz edan dugula herri-literaturaren erretenetik; oro har, idazle frantziar edo britaniar batek baino gehiago. Zergatik? —ba, labur esatearren, euskal kulturaren egoerak horretara bultzatzen zuelako.

Begiak itxi, eta nire lehen pauso literarioetaz gogoratzen naiz. Neure burua ikusten dut Bilboko auzo batean, kafea hartzen ari naiz *Atxa* izeneko bar batean, eta Gabriel Arestik bidali berri didan gutuna daukat txaketaren barne patrikan. Haren letra txingurri eta erregularrarekin, nire *Borobila eta Puntua* irakurri berria duela esaten dit Arestik, eta asko gustatu zaiola, seguruenik ere eskritore bat izango naizela, baina titulua gaizki dagoela oso, Zerkulua eta Puntua izan behar duela, eta ia garbizalea al naizen, garbizalea banaiz jai daukadala, eta irakurri egin beharra daukadala euskaraz, batez ere klasikoak, Leizarraga, Axular eta gainerakoak beharbada aspergarriak egingo zaizkidala, baina nahitaezkoak ditudala euskal eskritore izatera iristeko.

1971garrena izango zen urte hura, eta, Arestiren gutun hark piztuta, euskal liburu edo irakurgai haien bilatzeari ekin nion. Baina, non zeuden ba, liburu haiek? Ia inon ez, kosta egiten zen bakar bat aurkitzea. Bakarrik Zazpi Kaleetako liburudenda batean aurki zitezkeen, eta han ere gutxi. Argitaraturik eta nahiko eskura zegoen klasiko bakarra Axular izango zen, Villasanteren edizio elebidunean. Eta Lizardiren *Bihotz begietan* ere aurkitzen zen azkenez. Modernoen artean, Lur argitaletxeak ateratako nobela edota saio ttiki batzuk egoten ziren apaletan...

Urritasun hura, gainera, are eta urriagoa egiten zen irakurtzerakoan, zeren, Arestik aurreratu bezala, liburu gehienak aspergarriak egiten baitzitzizkidan; eta ulertu ere, artean ia alfabetatu gabea nintzelarik, erdizka bakarrik ulertzen nituen. Egoera hartan, herri-literatura irtenbide polita

zen, Dick Turpinen klaraboia. Alde batera, istorio edo bertso irakurterrezagoak ziren, eta bestera, lan haundirik gabe lor zitezkeen Barandiaran, Azkue edo Aita Zavalaren liburuak.

Ordea, ba zeuden herri-litaraturara bultzatzen ninduten arrazoi sako-nagoak; ninduten eta gintuzten, noski, zeren belaunaldi kontua ere bai baitzen. Ostera begiak itxi, eta oroimenak Burladako monastegi batera eramaten nau. Eta hantxe ikusten dut neure 15 urtetako burua Ejerzizio Espiritualak egiten eta apaizak utzi digun zinta entzuten, eta zintatik *Iturengo arotza Erramun Joakin* dioen kanta bat ernetzen da, eta denok harrituta gaude, ez genekien euskaraz kanta zitekeenik, ez genekien zer zen kanta zaharren istorio hura, ez genekien ezer. Handik aurrera, apurka-apurka eta liburutto gorri eta sekretu batzuen laguntzaz, konprenituz joaten gara: Euskal Herria, Herri Ukatua da; kendu egin nahi zaigu gure hizkuntza, gure memoria, gure nortasuna. Eta non aurkitu faltan bilatzen genituen hizkuntza, memoria eta nortasun haiek? —ba, aukera haundirik ere ez, eta herri-literaturara jo behar Schiller eta bere lagun erromantiko-oen onespenerekin. “Egia sakonagoak aurkitzen ditut herriaren amandre ipuinetan zientziaren orrietan baino”, idazten zuen Schillerrek eta guk —Burladan Iturengo kantarekin harritutakoak eta beste antzeko batzuk—, baietz egiten genuen buruaz. Silogismoa zuzena zen: herri-literatura euskaldun ukatuok geneukan ia gauza bakarra zen; Schillerrek balio haundia ematen zion gure gauza bakar horri; beraz, biba herri-literatura, biba gu eta biba Schiller. Eta silogismo horretatik gure bertso ikasi beharra eta, beste bidaia batzuen artean, gure Zuberuara joan beharra.

Begiak itxi gabe ere, jarri pentsatzen eta segituan etortzen zaizkit garai hartan ikasitakoak. Esate baterako, Arestik argitaratu zen Txirritaren bertso hura: “Etxe maiorazkoa nintzen tokamentuz, baldin serbitu banu aita pulamentuz. Nere bizimodua beti dabil kantuz, despatxatuko naute, ez banabil kontuz”. Eta Indautxoko ostatu batean bertako ugazaba andreaki ikasi nion Enbeitarena: “Euskotarrak eleizen arerio jarri direla esan dabe askok eta sarri. Baina zer egin dabe eleizaren kaltez, egiari jarraitu besterikan batez”. Eta Deustuko apopilo etxe batean, lagun batek erosi berria zuen magnetofonia probatzen ari ginela, auzoko andre karamelu-saltzaileak kantatu zidan sehaska kanta hura, niretzat hain garrantzi haundikoa: “Obabatxue, Obabatxue, obabatxue beilegi, zein honek aite diruri. Ikisiko dau yantzan ondotxu, aitegana emon baledi... Joxe Manuel, Joxe Manuel —hau bere semea zen—, Joxe Manuel doien orduen, zaldi urdinan gaiñean, beste hainbeste mile gehixago, yoango dira atzean”.

Nire iritzirako, Txirrita zen gure belaunaldiko jendearen gustu eta ideietara ongienik egokitzen zen herri-poeta. Izan ere —hala pentsatzen genuen guk orduan—, Txirritak aurre egiten zien Euskal Herriak zituen bi arazo nagusiei: arazo nazionalari eta arazo sozialari, hain zuen. Nola? —ba, honoko bi bertsookin, adibidez.

Lehenengoa, arazo nazionala zuzen deklaritzen zuena: “Kolka txararren azpian dauden txito urrikalgarriak, hamarretatik bost hiltzen dira, beste bostak elbarriak. Indar gutxiko gorputzak eta suspirioak larriak; pisti gaiztoen ikaraz beti, gora begira jarriak: kastigu honen menpean bizi gera gaur euskal herriak”.

Bigarrena, arazo soziala salatzen zuena: “Itxasoan zer gertatzen den ez al dezute ikusi, sardin berria eta antxua, izurdiaren ihesi. Azpian ezin agoantatuta, kanpora irten arazi; han ere arrantzaleak pronto, bere sare eta guzi: anima salbo jende pobrea, gaur holaxe gera bizi”.

Badira hogeï urte ikasi nituenetik, eta oraindik buruz dakizkit. Eta ez dut esaten hau nire memoria ona goratzeagatik —horregatik bakarrik ez behintzat—, baizik eta herri-literaturak gure formazioan izan zuen eraginarekin probatzen.

Guztiarekin, herri-literaturaren aldeko mugimendua hartan gelditu izan balitz, hots, garai eta egoera jakin bati lotutako fenomeno bezala, zenbait jende gazteren premia ideologiko eta sentimentalaren erantzule huts bezala, ez ziratekeen bere ondorioak oso urrutira joan izango. Lehen amodioekin gehienetan gertatzen den bezala, bere hamalauak lauean gelditu izango ziren, eta lau horiek ere literatura serioetik aparte. Azken batean, guri hain ederrak iruditzen zitzaizkigun bertso eta ipuin asko, hain ederrak ere ez ziren; eta Schillerrek baieztatzen zuen hura ere, amandre ipuinen egiarena, nahiko dudakoa zen, zeren Pascalek zioen bezala —eta ondo zioela dirudi—, egia esfera bat da, eta bere zentroa ez dago inon; eta are eta duda gehiagokoa zen, oraindik, bai garai hartako eta bai oraingo askoren buruan kabia egindako ideia bat: euskal arimarena, alegia; herri-literaturak gure herriaren arima edo esentzia adierazten zuelakoa. Izan ere, Euskal Herriak —Pascalen esferak bezala—, ez du zentrorik, hemen ere, beste lekuetan bezala, zenbat buru, hainbat izpiritu. Gainera, literatura edo artearen arloan esan daiteke hau gurea da, baina sekula ez hau gurea bakarrik da. Programan ikusten dudanez, Martin Etxeberrriak hitzaldi bat emana du: garbi geratuko zen, beraz, ipuin harrigarrien unibertsaltasuna. Nire aldetik —ideia hau ahalik eta gehiena azpimarratu beharra dagoelakoan— *Trésor de la poésie populaire* bildumatik hartutako esenplu bat aipatuko dut pasaeran, honoko randonné hau: “Mon merle a perdu son bec - Comment pourra-t-il chanter? - Mon merle - Comment pourra-t-il chanter? - Mon merle a perdu sa langue, sa langue, son bec - Comment pourra-t-il chanter? Mon merle, Comment pourra-t-il chanter?...” eta abar eta abar. Bistakoa denez, euskaldunon *Xoxoak galdu du mokoa* delakoaren bikia da kanta frantziar hau. Eta bide batez esanda: zergatik ibili bereizgarrien bila daukagun hizkuntza edukita? Ez ote da ba, nahikoa hizkuntzarekin?

Beraz, eta arestian arrazoinatutakoa laburtuz, herri-literaturaren aldeko mugimenduan teoria kaxkar asko zebilen gure belaunaldikoen forma-

zio garai hartan, eta horrek etorkizun ahula auguratzen zion. Baina —eta hau da baibainakaren bainarik garrantzitsuena—, uztarpen edo batuketa bitxiaren garaia ere ba zen hura, eta herri-literatura abangoardiako teoria eta praktikekin uztartu zen. Begiak hirugarren aldiz itxi eta oroimenak Bilboko Santiago Apostol ikastetxera eramaten nau, eta neure burua eszenario bati begira ikusten dut, eta eszenarioan Laboa, Hartzabal, Lertxundi, Irigaray, Lete eta beste batzuk ingurutxo bat dantzatzen ari dira mikrofonoz beteta dagoen taulatuan. Norbaitek esaten dit jende hura *Ez dok amairu* taldea dela, eta daukaten izen arrazoa Oteiza eskultoreak jarritakoa dela, Azkuek bildutako erdi kanta batetik hartutako izena, hain zuzen ere, eta kartela Zumetak egin diela...

Etz naiz luzatuko jende guztiarentzat bistakoak diren xehetasunak aletzen, are eta gutxiago protagonistek lehengoan dirautelarik, Laboa gernikak eta bentaranoak nahasten ari dela, eta Hartzabal bere errizitalekin, Oteiza bere proiektuekin, Lete poemekin, Zumeta behin ere baino gogorrago; zerbait gaineratzekotan, joera hark zuen zabaltasuna gaineratuko nuke. Zeren hala baitzen, oso joera zabaldua. Txillidak ere bere iturrietako bat herri-errementaritzaz zela aitortzen zuen, eta euskaraz bataiatzen zituen bere obra batzuk. Ruiz Balerdi Andoaingo eskoletara joaten zen umeei pintatzen erakustera, eta euskararen soinua euskaldunek baino hobeto imitatzen zuen, eta hori euskararik jakin gabe. Bilbao aldean, Gabriel Arestik *Gabonetako ikuskizunaren* modernotasuna probatzen zuen Bertold Brechten teoriekin; guk geuk ere, gazteagoak, Azkuek Tristan Tzarara, eta Tristan Tzaratik Azkuera ibiltzen ginen konposturirik galdu gabe... berriro ezdakidaka hasiz, ez dakit, agian joera hura beste joera zabalago baten ondorioa besterik ez zen, iraultza eta euskaltasuna politikoki lotu nahi zituenarena. Edozein modutara, zeinnahi arrazoiengatik gertatu zela ere, abangoardiarekin nahasteak eman zion bizitza herri-literaturari, beharrezkoa bihurtu zuen, esannahi berriak hartzeko gai bihurtu zuen.

Altxa ditzadan orain gure hurbileko kontuetan jarrita edukitako begiak, eta eman diezaiodan begiratu bat, hitzaldi honi azken puntua jarri baino lehen, literaturaren ibai bizkor, zabal eta arriskutsuari: jadanik izkutatu dira erretenak, eta korronteak dagokien moduan dihoaz, elkarrekin nahasturik, bere konplexitate trinkoan.

Denbora apur bat uraren joanari begira, eta zera etortzen zait burura: liburu bakoitza kasu bat dela, autore serio bakoitza ere bai, eta orain arte adierazi ditudan jeneraltasunak, nahiz ondo oinarrituak egon, ezin dutela berez kasu horietako bakar bat esplikatuz. Izan ere, idazle serio guztiak xistima bat osatuz joaten dira —bere sentsibilitate, talentu eta esperientziaren arabera—, eta xistima horrek, denborarekin, begi bat ematen die, eta begi horrek ikusi egiten du... Zer ikusten duen? Ba, zerbait: zerako zeraren zera, Toribio Alzagaren estiloan esateko.

Herri-literaturaz ari garela, eta hizlaria neu naizela *Pello Errotaren bizitza* liburuan ikusitako zenbait gauza esan beharko nituzke. Hiltzera doan neska gazteak “ardoa eranda moskortzen naiz” kantatzen duen pasartearen dramatikotasuna, esate baterako. Edo hil ondorenean “barruan daraman sugea ateratzeko” eskatzen duen gizonaren kasua, niretzat hain esanguratsua. Baina neure idazle xistimaz hitzegiteko, hitzaldiaren hasieran egon beharko genuke, eta ez bukaeran. Izan ere, hitzaldi bukaeran gaude, edo, zehatzago, hitzaldi hau bukatu egin da.

JARDUNALDION AZKEN ONDORIOAK

1. Herri-literaturako adar garrantzitsua, eta agian gaur, ez ikerketan eta ez herri-erabileran, behar adinbateko oihartzunik ez duena, harrotu nahi genuen. Eta egunotako ekarria ikusirik, emaitza oparoak jaso ditugu, ertzak eta ikuspegi zabalak eman zaizkigu, ideia eraginkorrek geureganatu ditugu. Oso baikorra izan da jaso dugun ondarea.

2. Hemen hasitako langintzak jarraipen bat behar du. Ikertzaileek jarraituko dute berean, eta behar bada, taldeak elkarlanean egindako ikerketa legoke jarraitu beharra.

3. Herri-literaturako batzordea dugu horrelako zereginean ari dena, eta talde honek azterketa egin beharra dauka jardunaldi hauei buruz, egunotako lana balioztatzeko, eta gerora begira etor litezkeen lanak bate-ratzeko. Eta hau bi alorretan:

3.1. Normalizazioan: gaiak mugatu beharra dago, eta hiztegia finkatu beharra.

3.2. Ikerketan: ekintza hau aurrera eramatearen beharra ikusi da. Garbiago daukagu zer egin behar dugun. Ibiltzen hasteko, elkarlanean hasi ere, bidea badugu.

4. Jardunaldioi esker, iadanik zehatzago badakigu gaiak merezi duela, eta beraz, pozik lotuko gatzazkio eginkizun honi.

5. Lan hauek aurreratzen goazen eran, euskaldunok orain garbiago dakigu, geure herri-narratibatik izango dugula zer eskaini beste herrialde-tan lan beretan ari diren ikertzaileei.

6. Hauek dira ekitaldiok bukatzeko une honetan ikusten ditugun alderdiak. Eta besterik gabe, jardunaldiok bukatutzat ematen ditugu.

Donostian, 1992ko martxoaren 27a.